

Tattvavada ELib

A NON PROFIT LIBRARY

॥શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાનમ્ ॥

નારાયણં નિખિલપૂર્ણગુણૈકદેહં નિર્દોષમાપ્યતમપ્યખિલૈઃ સુવાક્યૈઃ
અસ્યોદ્ભવાદિદમશેષવિશેષતોઽપિવન્ધં સદા પ્રિયતમં મમ સન્નમામિ ॥01॥

તમેવ શાસ્ત્રપ્રભવં પ્રણમ્ય જગદ્ગુરુણાં ગુરુમન્જસૈવ ।
વિશેષતો મે પરમાખ્યવિધાવ્યાખ્યાં કરોમ્યન્વપિ યાહમેવ ॥02॥

પ્રાદુર્ભૂતો હરિવ્યાસો વિરિન્ચલવપૂર્વકૈઃ ।
અર્થિતઃ પરવિધાખ્યં યકે શાસ્ત્રમનુત્તમમ્ ॥03॥

ગુરુર્ગુરુણાં પ્રભવઃ શાસ્ત્રાણાં બાદરાયણઃ ।
યતસ્તદ્દુદિતં માનમજાદિભ્યસ્તદર્થતઃ ॥04॥

વક્તૃશ્રોતૃપ્રસક્તીનાં યદાસિરનુકૂલતા ।

આમવાક્યતયા તેન શ્રુતિમૂલતયા તથા ॥05॥

યુક્તિમૂલતયા ચૈવ પ્રામાણ્યં ત્રિવિધં મહત્ ।
દૃશ્યતે બ્રહ્મસૂત્રાણામેકધાઽન્યત્ર સર્વશઃ ॥06॥

અતો નૈતાદૃશં કિઞ્ચિત્ પ્રમાણતમશિષ્યતે ।
સ્વયંકૃતાઽપિ તદ્વ્યાખ્યા ક્રિયતે સ્પષ્ટતાર્થતઃ ॥07॥

તત્ર તારાથમૂલત્વં સર્વશાસ્ત્રસ્ય ચેષ્યતે ।
સર્વત્રાનુગતત્વેન પૃથગોદ્દિક્યતેઽપિભૈઃ ॥08॥

પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥1॥

પ્રથમઃ પાદઃ ॥1-1॥

॥જિજ્ઞાસાધિકરણમ્ ॥

ઓતત્વવાયી હોઙ્કારો વક્ત્યસૌ તદ્વશોતતામ્ ।
સ એવ બ્રહ્મશબ્દાર્થો નારાયણપદોદિતઃ ॥09॥

સ એવ ભર્ગશબ્દાર્થો વ્યાહૃતીનાં ચ ભૂમતઃ ।
ભાવનાચ્ચૈવ સુત્વાચ્ચ સોઽયં પુરુષ ઇત્યપિ ॥10॥

સ એવ સર્વવેદાર્થો જિજ્ઞાસ્યોઽયં વિધીયતે ।
'જ્ઞાની પ્રિયતમોઽતો મે' 'તં વિદ્વાનેવ યામૃતઃ' ॥11॥

'વૃણુતે યં તેન લભ્યઃ' ઇત્યાધુક્તિ બલેન હિ ।
જિજ્ઞાસોત્યજ્ઞાનજાત્ તત્પ્રસાદદેવ મુચ્યતે ॥12॥

'દ્રવ્યં કર્મ ચ કાલશ્ચ સ્વભાવો જીવ એવ ચ ।

યદનુગ્રહતઃ સન્તિ ન સન્તિ યદુપેક્ષયા' ॥13॥

'નર્તે ત્વત્ક્રિયતે કિઞ્ચિત્' ઇત્યાદિર્ન હરિ વિના ।
જ્ઞાનસ્વભાવતોઽપિ સ્યાન્મુક્તિઃ કસ્યાપિ હિ ક્વચિત્ ॥14॥

અજ્ઞાનં જ્ઞાનદો વિષ્ણુર્જ્ઞાનિનાં મોક્ષદશ્ચ સઃ ।
આનન્દદશ્ચ મુક્તાનાં સ યેવૈકો જનાર્દનઃ ॥15॥

ઇત્યુક્તેર્બન્ધમિથ્યાત્વં નૈવ મુક્તિરપેક્ષતે ।
મિથ્યાત્વમપિ બન્ધસ્ય ન પ્રત્યક્ષવિરોધતઃ ॥16॥

મિથ્યાત્વં યદિ દુઃખાદેસ્તદ્ભાગ્યસ્યાગ્રતો ભવેત્ ।
મિથ્યાયાઃ સાધકત્વં ય ન સિદ્ધિં પ્રતિવાદિનઃ ॥17॥

તય્ય મિથ્યાપ્રમાણેન સતા વા સાધ્યતે ત્વયા ।
સતા યેદ્ દ્વૈતસિદ્ધિઃ સ્યાન્ન સિદ્ધિં ચાન્યસાધનમ્ ॥18॥

સાધકત્વં સતસ્તેન સાક્ષિણા સિદ્ધિમિચ્છતા ।
સ્વીકૃતં હ્યવિશેષસ્ય સાધ્યસાધકતા પુનઃ ॥19॥

તય્યાવિશેષમાનેન સાધ્યમિત્યનવસ્થિતિઃ ।
અનડ્ગીકુર્વતાં વિશ્વસત્યતાં તન્ન વાદિતા ॥20॥

તસ્માદ્ વ્યવહૃતિઃ સર્વા સત્યેત્યેવ વ્યવસ્થિતા ।
વ્યાવહારિકમેતસ્માત્ સત્યમિત્યેવ યાગતમ્ ॥21॥

વ્યવહારસતશ્ચાપિ સાધકત્વં તુ પૂર્વવત્ ।
સત્રૈવિધ્યં ય માનેન સિદ્ધ્યેત્ કેનેતિ પૃચ્છ્યતે ॥22॥

તસ્યાપ્યુક્તપ્રકારેણ નૈવ સિદ્ધિઃ કથઞ્ચન ।
વૈલક્ષણ્યં સદસતોરપ્યેતેન નિષિદ્ધ્યતે ॥23॥

વૈલક્ષણ્યં સતશ્ચાપિ સ્વયં સદ્ભેદવાદિનઃ ।
અસતશ્ચાપિ વિશ્વસ્ય તેનાનિષ્ઠં કથં ભવેત્ ॥24॥

યદુચ્યતેડપિ સર્વસ્માદિતિ સદ્ભેદસંસ્થિતિઃ ।
સન્માત્રત્વં બ્રહ્મણોડપિ તસ્માત્ તદપિ નો ભવેત્ ॥25॥

જ્ઞાનબાધ્યત્વમપિ તુ ન સિદ્ધં પ્રતિવાદિનઃ ।
વિજ્ઞાતસ્યાન્યથા સમ્યગ્ વિજ્ઞાનં હ્યેવ તન્મતમ્ ॥26॥

અસદ્વિલક્ષણજ્ઞપ્ત્યૈજ્ઞાતવ્યમસદૈવ હિ ।
તસ્માદસત્પ્રતીતિશ્ચ કથં તેન નિવાર્યતે ॥27॥

અન્યથાત્વમસત્ તસ્માદ્બ્રાહ્મણાવેવ પ્રતીયતે ।
સત્ત્વસ્યાસત એવં હિ સ્વાકાર્યૈવ પ્રતીતતા ॥28॥

તસ્યાનિર્વચનીયત્વે સ્યાદૈવ હ્યનવસ્થિતિઃ ।
નિર્વિશેષે સ્વયમ્ભાતે કિમજ્ઞાનાવૃતં ભવેત્ ॥29॥

મિથ્યાવિશેષોડપ્યજ્ઞાનસિદ્ધિમેવ હ્યપેક્ષતે ।
ન યાવરણમજ્ઞાનમસત્યે તેન ચેષ્યતે ॥30॥

અપ્રકાશસ્વરૂપત્વાજ્ઞડેડજ્ઞાનં ન મન્યતે ।
અજ્ઞાનાભાવતઃ શાસ્ત્રં સર્વં વ્યર્થીભવિષ્યતિ ॥31॥

અજ્ઞાનસ્ય ય મિથ્યાત્વમજ્ઞાનાદિતિ કલ્પને ।
અનવસ્થિતિસ્તથા ય સ્યાદન્યોન્યાશ્રયતાડથવા ॥32॥

સ્વભાવજ્ઞાનવાદસ્ય નિર્દોષત્વાન્ન તદ્ભવેત્ ।
અવિદ્યાદુર્ઘટત્વં ચેત્ સ્યાદાત્માઽપિ હિ તાદૃશઃ ॥૩૩॥

અતોઽધિકારિવિષયફલયોગાદિવર્જિતમ્ ।
અનન્તદોષદુષ્ટં ય હેયં માયામતં શુભૈઃ ॥૩૪॥

સત્યત્વાત્ તે ન દુઃખાદેઃ પ્રત્યક્ષેણ વિરોધતઃ ।
ન બ્રહ્મતાં વદેદ્વેદો જીવસ્ય હિ કથઞ્ચન ॥૩૫॥

યજમાનપ્રસ્તરત્વં યથા નાર્થઃ શ્રુતેર્ભવેત્ ।
બ્રહ્મત્વમપિ જીવસ્ય પ્રત્યક્ષસ્યાવિશેષતઃ ॥૩૬॥

સાર્વાજ્ઞાદિગુણં જીવાદિભન્નં જ્ઞાપયતિ શ્રુતિઃ ।
ઈશં તામુપજીવ્યૈવ વર્તતે હૈક્યવાદિની ॥૩૭॥

ઉપજીવ્યવિરોધેન નાસ્યાસ્તન્માનતા ભવેત્ ।
સ્વાતન્ત્ર્યે ય વિશિષ્ટત્વે સ્થાનમત્યૈક્યયોરપિ ॥૩૮॥

સાદૃશ્યે ચૈક્યવાક્ સમ્યક્ સાવકાશા યથેષ્ટતઃ ।
અવકાશોજિઝતા ભેદશ્રુતિર્નાતિબલા કથમ્ ॥૩૯॥

અજ્ઞાનાસમ્ભવાદેવ મિથ્યાભેદો નિરાકૃતઃ ।
અથો યથાર્થબન્ધસ્ય વિના વિષ્ણુપ્રસાદતઃ ॥૪૦॥

અનિવૃત્તેસ્તદર્થં હિ જિજ્ઞાસાઽત્ર વિધીયતે ।
યથા દૃષ્ટ્યા પ્રસન્નઃ સન્ રાજા બન્ધાપનોદકૃત્ ॥૪૧॥

એવં દૃષ્ટઃ સ ભગવાન્ કુર્યાદ્બન્ધવિબ્ધનમ્ ।
કાર્યતા ય ન કાયિત્ સ્યાદિષ્ટસાધનતાં વિના ॥૪૨॥

કાર્યં ન હિ ક્રિયાવ્યાપ્યં નિષિદ્ધસ્ય સમત્વતઃ ।
ન ભવિષ્યત્ક્રિયા કાર્યં સ્રક્ષ્યતીશ ઇતિ હ્યપિ ॥43॥

કાર્યં સ્યાન્નૈવ ચાકર્તુમશક્યં કાર્યમિષ્યતે ।
સામ્યાદેવ નિષિદ્ધસ્ય તદિષ્ટં સાધનં તથા ॥44॥

કાર્યં સાધનમિષ્ટસ્ય ભગવાનિષ્ટદેવતા ।
મુખ્યેષ્ટં વા સુમનસાં 'પ્રેયસ્તત્' ઇતિ ચ શ્રુતિઃ ॥45॥

'પ્રાણબુદ્ધિમનઃખાત્મદેહાપત્યધનાદયઃ ।
યત્સમ્પર્કાત્ પ્રિયા આસંસ્તતઃ કો ન્વપરઃ પ્રિયઃ' ॥46॥

ઇત્યાદિવાક્યૈરાકાક્ષ્ણા સન્નિધિર્યોગ્યતા યતઃ ।
તસ્મિન્નેવ સમસ્તસ્યેતીષ્ટે વ્યુત્પત્તિરિષ્યતે ॥47॥

અત્યપૂર્વાસ્તવ ભ્રાતૈત્યાદાવાવાપતોઽપિ ચ ।
ઉદ્ગ્રાપાદ્વર્તમાનત્વાદાકાક્ષ્ણાદિબલાદપિ ॥48॥

બાલો વ્યુત્પત્તિમધ્યેતિ નાનયેત્યાદિવાક્યતઃ ।
આનીયમાનદૃષ્ટ્યૈવ વ્યુત્પત્તેઃ સમ્ભવે સતિ ॥49॥

એષ્યદાનયનાયાયં કુત એવ પ્રતીક્ષતે ।
વ્યુત્પન્નો વર્તમાને તુ ક્રિયાશબ્દે ભવિષ્યતિ ॥50॥

પુનર્દૃષ્ટ્યૈવ શબ્દશ્રુત્ પશ્ચાદ્વ્યુત્પત્તિમેષ્યતિ ।
વર્તમાનમતીતં ચ ભવિષ્યદિતિ ચ ક્રમાત્ ॥51॥

આકાક્ષ્ણાદિયુતં યસ્માદ્વિર્ઘેવ્યુત્પાદનં કુતઃ ।
દૃષ્ટ્યાજ્ઞાતપદાર્થસ્ય સ્યાદાકાક્ષ્ણા ભવિષ્યતિ ॥52॥

વ્યુત્પત્તિ પ્રથમા તસ્માદ્ઘર્તમાનેડગતે તતઃ ।
ઇષ્ટમાકાક્ષ્ણતે સર્વો ન પ્રવૃત્તિમપેક્ષતે ॥53॥

અપરોક્ષં પરોક્ષં વા જ્ઞાનમિષ્ટસ્ય સાધનમ્ ।
ક્વાપિ યેષા તદર્થા સ્યાદત્તિર્હિ રસવિત્તયે ॥54॥

વાક્યાર્થજ્ઞાનમાત્રેણ ક્વચિદિષ્ટં ભવેદપિ ।
ન ચ સ્તુક્ સ્તુવવહ્ન્યાદાવતાત્પર્યં શ્રુતેર્ભવેત્ ॥55॥

યત્કિંચત્કરણસ્યાપિ યજ્ઞતૈવાડન્યથા ભવેત્ ।
તસ્માદ્દુપાસનાર્થં ચ સ્વાર્થે તાત્પર્યવદ્ભવેત્ ॥56॥

ઇતિશબ્દોન્નયેડગ્નાવિત્યધ્યુન્નીતે સ્મૃતિર્ભવેત્ ।
ઇતિશબ્દવ્યપેતાનિ હ્યપિ સન્તિ વયાંસ્યલ્પમ્ ॥57॥

આત્માનમેવેત્યાદીનિ યોગેડગ્નાવપિ તત્સમમ્ ।
એકવાક્યત્વયોગે તુ વેદસ્યાપિ હ્યશેષતઃ ॥58॥

વાક્યભેદો ન યુક્તઃ સ્યાદ્યોગશ્ચ સ્યાન્મહાફલે ।
ઇતિ બ્રૂયાદિતિ વયો ગતમગ્નો સમીપગમ્ ॥59॥

કલ્પનાગૌરવં ચેત્ સ્યાત્ પૃથક્ તાત્પર્યકલ્પને ।
કલ્પનાગૌરવાદૈવ પદાર્થા ન સ્યુરેવ હિ ॥60॥

પ્રમાણાવગતત્વં ચેત્ તાત્પર્યાણાં તથૈવ હિ ।
તસ્માત્ પદાર્થે વાક્યાર્થે તાત્પર્યમુભયત્ર ચ ॥61॥

પૃથગેવ ચ વાક્યત્વં પથગન્વયતો ભવેત્ ।
અવાન્તરત્વાદ્વાક્યાનાં વાક્યભેદો ન દૂષણમ્ ॥62॥

અડગીકૃતત્વાદપિ તૈઃ પદાનાં તુ પૃથક્ પૃથક્ ।
ક્રિયાપદેનાન્વયસ્ય વાક્યભેદો હિ દૂષણમ્ ॥63॥

પ્રત્યક્ષાદિવિરોધે તુ ગૌણાર્થસ્યાપિ સમ્ભવાત્ ।
અતાત્પર્યં પદાર્થેડપિ ન કલ્યમવિરોધતઃ ॥64॥

અતો જ્ઞાનફલાન્યેવ કર્માણિ જ્ઞાનમેવ હિ ।
મુખ્યપ્રસાદદં વિષ્ણોર્જીજ્ઞાસાયાશ્ચ તદ્ભવેત્ ॥65॥

કર્તવ્યા તે ન જિજ્ઞાસા શ્રુતિપ્રામાણ્યયોગતઃ ।
પ્રત્યક્ષવચ્ચ પ્રામાણ્યં સ્વત એવાગમસ્ય હિ ॥66॥

અનવસ્થાડન્યથા હિ સ્યાદપ્રામાણ્યં તથાડન્યતઃ ।
મિથ્યાજ્ઞાસિપ્રલમ્ભાદેસ્તેન વેદવિરોધિ યત્ ॥67॥

ન માનમપિ વેદાનામડગીકાર્યા હિ નિત્યતા ।
ન હિ ધર્માદિસિદ્ધિઃ સ્યાન્નિત્યવાક્યં વિના ક્વચિત્ ॥68॥

અવિપ્રલમ્ભસ્તજ્ઞાનં તત્કૃતત્વાદયોડપિ ય ।
કલ્યા ગૌરવદોષેણ પુંવાક્યં જ્ઞાપકં ન તત્ ॥69॥

પ્રત્યક્ષઃ કસ્યચિદ્ધર્મો વસ્તુત્વાદિતિ યોદિતે ।
ન બુદ્ધોધર્મદર્શી સ્યાત્ પુંસ્ત્વાદિત્યનુમાહતિઃ ॥70॥

અધર્મવાદિનો વાક્યમપ્રયોજનમેવ હિ ।
ધર્માભાવોડપિ નો તેન પ્રત્યક્ષાવગતો ભવેત્ ॥71॥

અતઃ સંશયસમ્પત્તૌ વાક્યં પ્રત્યક્ષવત્ પ્રમા ।
શક્તિશ્ચૈવાન્વિતે સ્વાર્થે શબ્દાનામનુભૂયતે ॥72॥

અતોઽન્વિતાભિધાયિત્વં ગીરવં કલ્પનેઽન્યથા ।
ન યાશક્ત્યાભિધાયિત્વં પ્રવૃત્તિશ્ચ દ્વિધાઽન્યથા ॥73॥

એતત્સર્વં તર્કશાસ્ત્રે બ્રહ્મતર્કે હિ વિસ્તરાત્ ।
ઉક્તં વિધાપૃથક્ત્વાત્ તુ સંક્ષેપેણાત્ર સૂચિતમ્ ॥74॥

પ્રમાણાન્યાયસચ્છિદ્ધા ક્રિયતે તર્કશાસ્ત્રતઃ ।
માનન્યાયૈસ્તુ તત્સિદ્ધૈર્મીમાંસા મેયશોધનમ્ ॥75॥

બ્રહ્મતર્કં ય ભગવાન્ સ એવ કૃતવાન્ પ્રભુઃ ।
પચ્ચશત્કોટિવિસ્તારાન્નારાયણતનો કૃતાત્ ॥76॥

ઉદ્ધૃત્ય પચ્ચસાહસ્રં કૃતવાન્ બાદરાયણઃ ।
અતસ્તદર્થં સંક્ષેપાદત ઇત્યભ્યસૂચયત્ ॥77॥

યતોઽનુભવતઃ સર્વં સિદ્ધમેતદતોઽપિ ય ।
દૈવૈશ્ચ દુર્ગમાર્થેષુ વ્યાપૃતો નાતિવિસ્તૃતિમ્ ॥78॥

યકારૈતા હ્યવજ્ઞેયા યુક્તયઃ પ્રતિપક્ષગાઃ ।
પ્રત્યક્ષેક્ષાક્ષમઃ પક્ષં કમેવાત્રાભિવીક્ષતે ॥79॥

તસ્માદક્ષમપક્ષત્વાન્મોક્ષશાસ્ત્રેઽભ્યુપેક્ષિતઃ ।
સ્વયં ભગવતા વિષ્ણુબ્રહ્મેત્યેતત્ પુરોદિતમ્ ॥80॥

‘સ વિષ્ણુરાહ હી’ ત્યન્તે દેવશાસ્ત્રસ્ય તેન હિ ।
આધન્તમ્ દેવશાસ્ત્રસ્ય સ્વયં ભગવતા કૃતમ્ ॥81॥

મધ્યં તદાજ્ઞયા પૈવશેષાભ્યાં કૃતમઞ્જસા ।

અતસ્તત્રૈવ વિષ્ણુત્વસિદ્ધેર્બ્રહ્મિત્યસૂચયત્ ॥82॥

દોષારચ્છિદ્રશબ્દાનાં પર્યાયત્વં યતસ્તતઃ ।
ગુણા નારા ઇતિ જ્ઞેયાસ્તદ્ધાન્ નારાયણઃ સ્મૃતઃ ॥83॥

બ્રહ્મશબ્દોડપિ હિ ગુણપૂર્તિમોવ વદત્યયમ્ ।
અતો નારાયણસ્યૈવ જિજ્ઞાસાડત્ર વિધીયતે ॥84॥

સિદ્ધિત્વાદ્ બ્રહ્મશબ્દસ્ય વિષ્ણૌ સ્પષ્ટતયા શ્રુતૌ ।
'અમ્ભસ્યપાર' ઇત્યુક્તો નારાયણપદોદિતઃ ॥85॥

'આપા નારા' ઇતિ હ્યાહ સ એવાપ્સ્વન્તરીરિતઃ ।
કામતો વિધિરુદ્રાદિપદદાત્ર્યાસ્વયં શ્રિયા ॥86॥

યોનિત્વેનાત્મનો વિષ્ણોસ્તિષ્ઠન્તીત્યુદિતસ્ય ય ।
યસ્મિન્ દેવા અધીત્યુક્ટવા સમુદ્રં સ્થાનમેવ ય ॥87॥

નામ યાક્ષરમિત્યેવ ઋય ઇત્યુદિતં તુ યત્ ।
યતઃ પ્રસૂતેત્યુક્ટવા ય તદેવ બ્રહ્મ યાબ્રવીત્ ॥88॥

॥જન્માધિકરણમ્॥

અન્તઃસ્સમુદ્રગં વિશ્વપ્રસૂતેઃ કારણં તુ યત્ ।
સૂક્તોપનિષદાદ્યુક્તં 'જન્માધસ્યે' તિ લક્ષ્યતે ॥89॥

સૃષ્ટિઃ સ્થિતિશ્ચ સંહારો નિયતિર્જાનિમાવૃતિઃ ।
બન્ધમોક્ષાવપિ હ્યાસુ શ્રુતિષૂક્તા હરેઃ સદા ॥90॥

'યં નામાનિ વિશન્ત્યદ્ધા' 'યો દેવાના' મિતિ હ્યપિ ।

શ્રુતેનામાનિ સર્વાણિ વિષ્ણોરેવ યતસ્તતઃ ॥91॥

અતો ન મુખ્યતો નામ તદન્યસ્ય હિ કસ્યયિત્ ।
ગુણાઃ શ્રુતા ઇતિ હ્યસ્માન્ન દોષોઽર્થઃ શ્રુતેર્ભવેત્ ॥92॥

પ્રીત્યા મોક્ષપરત્વાચ્ય તાત્પર્યં નૈવ દૂષણે ।
સર્વેષામપિ વાક્યાનાં મહાતાત્પર્યમત્ર હિ ॥93॥

તદ્વિરોધે ન માનત્વં ફલં મુક્તિર્હિ વાક્યતઃ ।
ન પુરાણાદિમાનત્વં વિરુદ્ધાર્થે શ્રુતેર્ભવેત્ ॥94॥

દર્શનાન્તરમૂલત્વાન્મોહાર્થં યાજ્ઞયા હરેઃ ।
ન સર્વનામતાઽન્યેષાં શ્રુતાવુક્તા હિ કુત્રયિત્ ॥95॥

અદોષવચનાચ્ચૈવ નિયમેન હરેઃ શ્રુતૌ ।
અજ્ઞાનં પારતન્ત્ર્યં ચ પ્રલયેઽભાવ એવ ચ ॥96॥

અશક્તિશ્ચોદિતાઽન્યેષાં સર્વેષામપિ ચ શ્રુતૌ ।
'જન્માદ્યસ્યે'તિ તેનૈતદ્વિષ્ણોરેવ સ્વલક્ષણમ્ ॥97॥

અસ્યોદ્ભવાદિહેતુત્વં સાક્ષાદેવ સ્વલક્ષણમ્ ।
કૃષ્ણધ્યાનચ્છલેનૈવ સ્વયં ભાગવતેઽબ્રવીત્ ॥98॥

અતો જીવૈક્યમપિ સ નિરાયકે જગદ્ગુરુઃ ।
ન હિ જન્માદિહેતુત્વં જીવસ્ય જગતો ભવેત્ ॥99॥

હિતાક્રિયાદિદોષં ચ વક્ષ્યત્યેવ સ્વયં પ્રભુઃ ।
નિર્ગુણત્વં ચ તેનૈવ નિષિદ્ધં પ્રભુણા સ્વયમ્ ॥100॥

ભેદેનૈવ તુ મુખ્યાર્થસમ્ભવે લક્ષણા કૃતઃ ।
કથં નિત્યગુણસ્યાસ્ય સ્યાદૈક્યં ગુણહાનતઃ ॥101॥

સદૈવ ગુણવત્ત્વેડસ્ય ભિન્નં સ્યાન્નિર્ગુણં સદા ।
ન ચ મિથ્યાગુણત્વં સ્યાદનિર્વાચ્યસ્ય દૂષણાત્ ॥102॥

નિર્ગુણત્વં તદા ચ સ્યાદાસુરત્વં ન યાન્યથા ।
લક્ષ્યલક્ષણયોર્ભેદોડભેદો વા યતિ વોભયમ્ ॥103॥

ઇતિ પૃષ્ઠે તદૈક્યસ્ય ગતિરેવ ન વિધતે ।
ઐક્યાભેદે ન શાસ્ત્રેણ જ્ઞેયં તત્ સ્વપ્રકાશતઃ ॥104॥

ભેદે મિથ્યાત્વતો ભેદસત્યત્વં સ્યાદ્ભવાદપિ ।
ભેદાભેદૌ યદિ તદા સ્યાદેવ હ્યનવસ્થિતિઃ ॥105॥

સ્વનિર્વાકતા ચેત્ સ્યાદ્ભાવં વાહકમિત્યપિ ।
પર્યાયો ભેદવાન્ વા સ્યાદનવસ્થોભયત્ર ચ ॥106॥

સત્યજ્ઞાનાદિકેડપ્યેવં ન વ્યાવૃત્ત્યા પ્રયોજનમ્ ।
વ્યાવૃત્તસ્યાવિશેષત્વે તદબ્રહ્મં ચ ખણ્ડિતમ્ ॥107॥

નિર્વિશેષત્વમેતેન મૂકોડહમિતિવદ્ ભવેદ્ ।
અભિન્નૈપિ વિશેષોડયં બલાદાપતતિ હ્યતઃ ॥108॥

વિશેષતદ્ભૂતોશ્ચૈવ સ્વનિર્વાહકતા ભવેત્ ।
ભેદહીને ત્વપર્યાયશબ્દાન્તરનિયામકઃ ॥109॥

વિશેષો નામ કથિતઃ સોડસ્તિ વસ્તુષ્વશેષતઃ ।
વિશેષાસ્તેડપ્યનન્તાશ્ચ પરસ્પરવિશેષિણઃ ॥110॥

સ્વનિર્વાહકતાયુક્તાઃ સન્તિ વસ્તુષ્વશેષતઃ ।
અતોઽનન્તગુણં બ્રહ્મ નિર્ભેદમપિ ભણ્યતે ॥111॥

॥શાસ્ત્રયોનિત્વાધિકરણમ્ ॥

એવં ધર્માનિતિ શ્રુત્યા તદભેદોઽપ્યુદીર્યતે ।
શૈવાધાગસંપ્રાપ્તદૃષ્ટગેન ફલેન તુ ॥112॥

તદ્ભાગ્યોપમયાઽન્યથ પ્રમાણત્વેઽનુમીયતે ।
ઈશવાક્યત્વત્ ઇતિ ચેતદ્ભવ્યભિચારિણા ॥113॥

અપ્રામાણ્યાનુમા ય સ્યાત્ ન પૃથક્ યાનુમેશ્વરે ।
પુંસ્ત્વહેતુબલાદેવ પૂર્વોક્તેનૈવ વર્ત્મના ॥114॥

શ્રાસ્ત્રયોનિત્વમેતેન કારણસ્ય બલાદ્ભવેત્ ।
'નાવેદવિત્' 'નતર્કેણ મતિ' રિત્યાદિવાક્યતઃ ॥115॥

તર્કો જ્ઞાપયિતું શક્તો નેશિતારં કથચ્ચન ।
વનકૃત્વાદિરૂપેણ પક્ષભૂતસ્ય ચેશિતુઃ ॥116॥

કિઞ્ચિજ્ઞાત્વં પુંસ્ત્વેન શક્યં સાધયિતું સુખમ્ ।
'વૃક્ષકૃન્નાખિલં વૃક્ષં વેતિ પુંસ્ત્વાદિદૃયૈત્રવત્' ॥117॥

ઇત્યાધનુમયા સ્પર્ધિ નાનુમાનં પરેશિતુઃ ।
શક્તં વિજ્ઞાપને યાતિપ્રસંગોઽનુમયેદૃશા ॥118॥

વસ્તુત્વાત્ તુરગઃ શૃંગી, પુષ્પવત્ ખં, સુતૈર્યુતા ।
ચિત્રિણા ય, રસઃ ષષ્ઠો રસત્વાત્ સોત્તરો ભવેત્ ॥119॥

॥સમન્વયાધિકરણમ્॥

ઉપક્રમાદિવિડ્ગેભ્યો નાન્યા સ્યાદનુમા તતઃ ।
ત એવાન્વયનામાનઃ તૈઃ સમ્યક્ પ્રવિચારિતે ॥120॥

મુખ્યાર્થો ભગવાન્ વિષ્ણુઃ સર્વશાસ્ત્રસ્ય નાપરઃ ॥
॥ઈક્ષત્યધિકરણમ્॥

ઈક્ષણીયત્વતો વિષ્ણુર્વાચ્ય એવ ન ચાન્યથા ॥121॥

લક્ષ્યત્વં ક્વાપિ દૃષ્ટં હિ કિં તદિત્યનવસ્થિતિઃ ।
માધુર્યાદિવિશેષાશ્ચ તચ્છબ્દૈરુદ્ધિતાઃ સદા ॥122॥

વાક્યાર્થોઽપિ હિ વાક્યાર્થશબ્દનૈવોદિતો ભવેત્ ।
નાવાચ્યં તેન કિઞ્ચિત્ સ્યાદ્ યત ઇત્યાદિકૈર્વદન્ ॥123॥

અવાચ્યત્વં કથં બ્રૂયાન્મૂકોઽહમિતિવત્ સુધીઃ ।
યેન લક્ષ્યમિતિ પ્રોક્તં લક્ષ્યશબ્દેન સોઽવદત્ ॥124॥

એકસ્યાપિ હિ શબ્દસ્ય ગૌણાર્થસ્વીકૃતૌ સતામ્ ।
મહતી જાયતે લજ્જાયત્ર તત્રાખિલા રવાઃ ॥125॥

અમુખ્યાર્થા ઇતિ વદન્યસ્તન્માર્ગાનુવર્તિનામ્ ।
કથં ન જાયતે લજ્જા વક્તું શાબ્દત્વમાત્મનઃ ॥126॥

આત્મબ્રહ્માદયઃ શબ્દાઃ સાક્ષાત્ પૂર્ણાભિધાયિનઃ ।
જન્માદિકારણં બ્રહ્મં લક્ષિતં ચ યદા તાદા ॥127॥

વન્ધ્યાપુત્રોપમં માયાશબ્દવં વાચ્યમિત્યપિ ।
કલ્પયિત્વા વિના માનં લક્ષ્યં શુદ્ધં વદન્ પદૈઃ ॥128॥

આત્મશબ્દોદિતસ્યૈવ જ્ઞાનં મુક્તાવસાધનમ્ ।
આહ શ્રુતપરિત્યાગઃ સ્યાચ્ચાસ્યાશ્રુતકલ્પના ॥129॥

સ્યાત્ સર્વત્ર ય યત્રૈકમપિ લોકો જુગુપ્સતે ।
નિયમેનોભયં સ્યાદ્દિયસ્ય સ્વપરયોર્મતે ॥130॥

અલકૃતઃ સદૈવાયં દુર્ઘટૈરેવ ભૂષણૈઃ ।
અન્યન્તમો નિત્યદુઃખં તસ્ય સ્યાદ્ વસનદ્વયમ્ ॥131॥

‘આનન્દા નામ તે લોકા અન્યેન તમસા વૃતાઃ ।
તાંસ્તે પ્રેત્યાભિગચ્છન્તિ ચેડવિદ્વાંસો બુધો જનાઃ ॥132॥

‘અસુર્યા નામ તે લોકા અન્યેન તમસા વૃતાઃ ।
તાંસ્તે પ્રેત્યાભિગચ્છન્તિ ચે કે ચાત્મહનો જનાઃ ॥133॥

ઇત્યાદિશ્રુતયો માનં શતશોડશ સમન્તતઃ ।
હેયત્વાવયનાચૈવ નાત્મા ગૌણઃ શ્રુતૌ શ્રુતઃ ॥134॥

‘તમેવૈકં જાનથાન્યા વાયો મુચ્યત’ ચેતિ હ ।
ઉક્ત આત્મા કથં ગૌણો હેયપક્ષે હ્યસૌ શ્રુતઃ ॥135॥

પરિવારતયા ગ્રાહ્યા અપિ હેયાઃ પ્રધાનતઃ ।
‘પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ’ ॥137॥

પદં ય નિર્ગુણ ઇતિ કથં ગૌણં વદિષ્યતિ ।
ગુણાભાવોપલક્ષ્યં ચેત્ પદં તદપિ વાયકમ્ ॥138॥

અતોડનવસ્થિતિમુખસર્વદોષમહાસ્પદમ્ ।

કથમેતન્મતં સદ્ધિરાદ્રિયેત વિચક્ષણૈઃ ॥139॥

ન ય સાઙ્ખ્યનિરાકૃત્યૈ સૂત્રાણ્યેતાન્યચીકલ્પત્ ।
ભગવાન્ ન હ્યશબ્દત્વં પ્રધાનેડડગીકરોત્યસૌ ॥140॥

સમન્વયો પ્રતિજ્ઞાતે શબ્દગોચરતૈવ હિ ।
પ્રથમપ્રતિપાધાસ્યાત્ તદભાવે કુતોડન્વયઃ ॥141॥

કથં ય લક્ષણાવાદી બ્રૂયાદ્બ્રહ્મસમન્વયમ્ ।
યોડસૌ શબ્દસ્ય મુખ્યાર્થસ્તત્રૈવ સ્યાત્ સમન્વયઃ ॥142॥

જન્માદિકારણે સાક્ષાદાહ દેવઃ સમન્વયમ્ ।
ઉક્તં તદેવ જિજ્ઞાસ્યં ક્વાવકાશોડત્ર નિર્ગુણે ॥143॥

કથં યાસમ્ભવસ્તસ્ય મુખ્યાર્થસ્ય નિરાકૃતૌ ।
માનેન કેન વિજ્ઞેયમવાચ્યાજ્ઞેયનિર્ગુણમ્ ॥144॥

અમેયં ચેન્ન શાસ્ત્રસ્ય તત્ર વૃત્તિઃ કથજ્યન ।
તસ્માચ્છાસ્ત્રેણ જિજ્ઞાસ્યમસ્મદીયં ગુણાર્ણવમ્ ॥145॥

વાસુદેવાખ્યમદ્રઙ્મં પરં બ્રહ્માખિલોત્તમમ્ ।
વિજ્ઞેયવાચ્યલક્ષ્યત્વપૂર્વશિષવિશેષતઃ ॥146॥

નિર્ગતં મનસો વાયો યદ્દિ તત્ સ્યાદગોચરમ્ ।
અસ્તુ તન્મા વદેદ્વાદી ન યાસ્મ ચ્છાસ્ત્રગં તુ તત્ ॥147॥

અવાચ્યં વાચ્યમિત્યુક્ત્વા કિમિત્યુન્મત્તવન્મૃષા ।
અસ્મચ્છાસ્ત્રસ્ય ચૌર્યાય યતતે સ્વોક્તિદૂષકઃ ॥148॥

જન્માધિકારણં યત્ તત્ સાક્ષાન્નારાયણાભિધમ્ ।

વદન્તિ શ્રુતયો બ્રહ્મ શાસ્ત્રં ચૈતત્ તદર્થતઃ ॥149॥

પ્રવૃત્તમસ્ત્વવાચ્યં તે નૈવં બ્રૂયાઃ કથગ્ચન ।
સર્વશબ્દૈરવાચ્યં તદુક્ત્વા તદ્વિષયં પુનઃ ॥150॥

શાસ્ત્રં વદન્તમુન્મત્તં કથં લોકો ન વારયેત્ ।
મ વદો મા વિજાનીહિ ત્યજાસ્મચ્છાસ્રયોરતામ્ ॥151॥

વયં ત્વાં શ્રુતિયુક્તિભ્યાં બદ્ધ્વાઽસ્મચ્છાસ્રમગ્જસા ।
વિચારયામઃ શ્રુતિભિર્યુક્તિભિશ્ચૈવ સાદરમ્ ॥152॥

અદ્ભુતત્વાદવાચ્યં તદતક્યાજ્ઞિયમેવ ચ ।
અનન્તગુણપૂર્ણત્વાદિત્યૂદે પૈર્ઙ્ગનામ્ શ્રુતિઃ ॥153॥

અવાચ્યમિતિ લોકોઽપિ વક્ત્યાશ્ચર્યતમં ભુવિ ।

॥આનન્દમયાધિકરણમ્ ॥

એવં શાસ્ત્રાવગમ્યત્વે વિભાગેન સમન્વયમ્ ॥154॥

‘આનન્દમય’ ઇત્યાદિનાઽધ્યાયેન વદત્યજઃ ।
તત્રાન્યત્ર પ્રસિદ્ધાનાં વિષ્ણાવેવ સમન્વયમ્ ॥155॥

શબ્દાનાં પ્રથમે પાદે ગુણિસામાન્યવાયિનામ્ ।
ગુણવાયિનાં ચ પ્રથમમાહ દેવઃ સમન્વયમ્ ॥156॥

સમુદ્રશાયિનં સર્વપ્રસૂતિપ્રભવં શ્રુતિઃ ।
‘તદેવ બ્રહ્મ પરમમ્’ ઇતિ સાવધૃતિર્જગૌ ॥157॥

યતોડતો બ્રહ્મશબ્દસ્ય તત્રૈવ નિયતત્વતઃ ।
‘યેડન્નં બ્રહ્મેત્યાદિરૂપાદભ્યાસાત્ તૈત્તિરીયકે ॥158॥

અન્યાસુ ચૈતદ્રૂપાસુ શાખાસ્વપિ સહસ્રશઃ ।
આનન્દમય ઇત્યાદૈઃ શબ્દૈર્વાચ્યો હરિઃ સ્વયમ્ ॥159॥

ઉપલક્ષણત્વં શબ્દાનામાનન્દમયપૂર્વિણામ્ ।
સૂત્રસ્યાલ્પાક્ષરત્વેન સર્વશાખાવિનિર્ણયે ॥160॥

પુનશ્ચ પ્રાપકાદ્દેતોસ્તત્રાધિકરણાન્તરમ્ ।
સર્વે વેદા આમનન્તિ યત્પદં ત્વિતિ હિ શ્રુતિઃ ॥161॥

આનન્દમયરૂપે તુ બ્રહ્મણઃ પુચ્છતોક્તિતઃ ।
સમસ્તાબ્રહ્મતાપ્રાપ્તેરાનન્દમયનામ હિ ॥162॥

બ્રહ્મશબ્દસ્ય ચાભ્યાસાત્ પઞ્ચરૂપાદિષુ સ્ફુટમ્ ।
બ્રહ્મતાડવયવેડપિ સ્યાત્ તથાડવયવિનિ સ્વતઃ ॥163॥

યથૈવ કૃષ્ણકેશસ્ય કૃષ્ણસ્ય બ્રહ્મતાડખિલા ।
દર્શિતા ચૈવ પાર્થાય નિઃસીમાઃ શક્તયોડસ્ય હિ ॥164॥

‘ઋતં સત્યં પરં બ્રહ્મ પુરુષં કૃષ્ણપિઙ્ગલમ્’ ।
વિષ્ણ્વાખ્યમુક્તમન્યત્ર હ્યુર્ધ્વરેતં ચ તત્ પ્રતિ ॥165॥

વિરૂપાક્ષાખ્યમપરં બ્રહ્મોક્તં તદ્ભૂતે સ્થિતમ્ ।
સમાનાધિકૃતત્વં ચેદુત્તરં નીલલોહિતમ્ ॥166॥

કૃષ્ણપિઙ્ગલરૂપેણ પુનરુક્તં ભવિષ્યતિ ।
‘બ્રહ્માધિપતિરિ’ ત્યત્ર તાપનીયશ્રુતૌ પુરઃ ॥167॥

સ્વરિતબ્રહ્મશબ્દાન્તં બહુવ્રીહિત્વમેષ્યતિ ।
સ્વાહેન્દ્ર શત્રુવર્ધસ્વ યદ્બહુવ્રીહિતામગાત્ ॥168॥

તસ્માદસ્યેન્દ્ર એવાભૂચ્છત્રુરિત્યુત્તરશ્રુતેઃ ।
પૂર્વાન્તસ્વરિતે પુંસોર્બહુવ્રીહિત્વમેષ્યતિ ॥169॥

મહાવ્યાકરણે સૂત્રમિતિ સ્વરવિનિર્ણયે ।
'ઋતં સત્યં પરં બ્રહ્મે' ત્વાધુદેશ્યદ્વિતીયકા ॥170॥

વિભક્તિરૂર્ધ્વરેતાદિઃ પ્રથમા રુદ્રગોચરા ।
તસ્માદ્વિષ્ણું પરં બ્રહ્મ પ્રતિ રુદ્રો વ્રતે સ્થિતઃ ॥171॥

ઉર્ધ્વરેતા ઇતિ હ્યેવ શ્રુત્યર્થોઽવસિતો ભવેત્ ।
ઋતં સત્યં પરં બ્રહ્મ પ્રતિ વિષ્ણું સદાશિવઃ ॥172॥

ઉર્ધ્વરેતા ધ્યાયતિ હ શકુરો નીલલોહિતઃ ।
ઇત્યર્થમેતમેવાહ નીલગ્રીવશ્રુતિઃ પરા ॥173॥

આથર્વણી પરં બ્રહ્મ તસ્માદેકો હરિઃ શ્રુતૌ ।
'તદેવર્તમિ' પ્રાહ કથમેવાન્યથા શ્રુતિઃ ॥174॥

અવધારયન્તી તસ્યૈવ હૃતત્વાદિકમઞ્જસા ।
'એકો નારાયણ આસીન્ન બ્રહ્મા ન ય શકુરઃ' ॥175॥

'વાસુદેવોઽગ્ર એવાસીન્ન બ્રહ્મા ન ય શકુરઃ' ।
નેન્દ્રસૂર્યો ન ય ગુરો ન સોમે ન વિનાયકઃ ॥176॥

ઇત્યાદિવાક્યતો વિષ્ણોરુત્પત્તિરવતારગા ।

મુખ્યં બ્રહ્મ હરિસ્તસ્માત્ પ્રસ્તાવઃ પરમિત્યપિ ॥177॥

મુખ્યબ્રહ્મગ્રહે યુક્તે નામુખ્યં યુજયતે ક્વચિત્ ।
અસમ્ભવે હિ મુખ્યસ્ય ગૌણાર્થાઙ્ગીકૃતિર્ભવેત્ ॥178॥

પ્રાયુર્યાર્થાશ્ચ મયટઃ સર્વેઽન્ન પ્રતિપાદિતાઃ ।
ભોગ્યત્વમન્ન યાદત્વમુપજીવ્યતયા હરેઃ ॥179॥

મહાભોક્તા મહાભોગ્ય ઇત્યર્થોઽન્નમયે ભવેત્ ।
મહાપ્રાણો મહાભોદો મહાવિજ્ઞાનવાનપિ ॥180॥

વિશેષસામાન્યતયા વિજ્ઞાનં મન ઇત્યપિ ।
એકસ્ય જ્ઞાનરૂપસ્ય હરેરુક્તિર્વિભાગતઃ ॥181॥

અભેદેઽપિ વિશેષેણૈવાન્ય ઇત્યુદિતો હરિઃ ।
ભેદશબ્દાવિશેષં તુ હરાવન્યન્ન ભિન્નતામ્ ॥182॥

બ્રૂયુર્હરેર્જીવજડૈરપિ ભેદં હિ મુખ્યતઃ ।
બ્રહ્મતર્કવયોઽપ્યેવં અત એકઃ સ પઞ્ચધા ॥183॥

ઉક્તોઽન્નમય ઇત્યાદિ ભૃગોશ્ચૈતદ્વદિષ્યતિ ।
પ્રાપ્યત્વેન મયટ્ પ્રોક્તેર્ન તત્રાપ્યન્યદુચ્યતે ॥184॥

પ્રચુરાન્નાદિરેવાતો હ્યન્નમન્નમયેત્યપિ ।
ઉચ્યતે હ્યવિશેષેણ નાન્યત્ કિઞ્ચિદિહોચ્યતે ॥185॥

મહાનન્દત્વ એવાસ્ય હેતુઃ ‘કોઽન્યાદિ’ તિ સ્ફુટમ્ ।
ઉક્તઃ શ્રુત્યન્તરે યસ્માત્ સુખં લબ્ધ્વા કરોત્યયમ્ ॥186॥

કરોતિ નાસુખી 'ભૂમા સુખં નાલ્પે સુખં ભવેત્' ।
ઇત્યુક્તં યત્પ્રવૃત્તિશ્ચ નૃત્તગાનાદિકા સુખાત્ ॥187॥

દુઃખાદ્રોદાદિકા ચૈવ સર્વકર્તૃત્વતોઽસ્ય ય ।
સર્વશક્તેર્ન દુઃખં સ્યાદતઃ કેવલલીલયા ॥188॥

પ્રવર્તકો ન ચેદેષ પ્રાણ્યાદન્યાય્ય કઃ પુમાન્ ।
'બ્રહ્મવિત્ પરમાપ્નોતિ'તિ યત્પ્રથમસૂચિતમ્ ॥189॥

તદેવ મન્ત્રવર્ણેન સત્યં જ્ઞાનમનન્તવત્ ।
લક્ષિતં તત્ર સત્યત્વં સૃષ્ટ્યાઽન્નપ્રાણયોરપિ ॥190॥

ઉક્તં જ્ઞાનં તુ મનસા વિજ્ઞાનેનાપ્યુદીરિતમ્ ।
અનન્તત્વં તથાઽઽનન્દમયવાયાઽપ્યુદાહૃતમ્ ॥191॥

સદ્ભાવં યાપયેદ્દસ્માત્ સત્યં તત્ તેન કથ્યતે ।
ઇતિ સૃષ્ટિરિહ પ્રોક્તા જગત્સદ્ભાવયાપકમ્ ॥192॥

બ્રહ્મેતિ સ્થાપનાયૈવ સત્ત્વં જીવનમેવ ય ।
વિશીર્ણતા ય સત્ત્વં સ્યાત્ સન્નમિત્યાહુરેવ યત્ ॥193॥

અતોઽધતાઽતૃતાઽન્નત્વં સત્યશબ્દાર્થ એવ હિ ।
'પ્રાણં દેવા અનુપ્રાણન્તિ મનુષ્યાઃ પશવશ્ચ યે ॥194॥

આયુઃ પ્રાણો હિ ભૂતાનામિ'તિ યદ્ગતિજીવને
ઉક્તે સદિતિ ધાત્વર્થો ગતિશ્ચાતો હિ સત્યતા ॥195॥

પ્રાણત્વમવબોધાર્થો મનુધાતુઃ પ્રકીર્તિતઃ ।
'નાલ્પે સુખમ્' ઇતિ પ્રોક્તૈવાનન્દમયતોક્તિતઃ ॥196॥

અનન્તત્વમ્ સુનિર્ણીતં પૂર્ણાનન્દો હિ નાલ્પકે ।
અતો હિ મન્ત્રવર્ણોક્તવિસ્તૃતિસ્તુ સમસ્તયા ॥197॥

ક્રિયતે પરયા યસ્માત્ ઇતરોઽત્ર ન કથ્યતે ।
પુરુષં વેત્તિ યો મુચ્યેત્ 'નાન્યઃ પન્થા હિ વિધતે' ॥198॥

ઇતિ શ્રુતેરન્યવેદી કથં મુક્તિં પ્રયાસ્યતિ ।
પુરુષઃ પર આત્માઽજો બ્રહ્મ નારાયણઃ પ્રભુઃ ॥199॥

મહાનાનન્દ ઉદ્દિષ્યુર્ભર્ગ ઓમ ઇતીર્યતે ।
સ્વયં નારાયણો દેવો નાન્યસ્યૈતાનિ કસ્યચિત્ ॥200॥

'તસ્માદોમિત્યુદાહૃત્ય યજ્ઞદાનાદિ કુર્વતે' ।
સૂક્તેન પૌરુષેણૈનં યજન્ત્યધ્યાત્મકોવિદાઃ ॥201॥

ઇતિ પૈઙ્ગશ્રુતિસ્તેન નાન્યજ્ઞાનાદ્દિમુચ્યતે ।
બ્રહ્મશબ્દોદિતે તસ્મિન્નાત્મશબ્દં પ્રયુજ્ય ચ ॥202॥

તસ્માદાકાશસૃષ્ટિ ય પ્રોવાયાત્ર યતુર્વિધામ્ ।
ભૂતં ભૂતાભિમાની ય તદ્દેહોઽન્તર્નિયામકઃ ॥203॥

હરિશ્ચાકાશશબ્દોક્તો મુખ્યતો હરિરેવ ચ ।
આ સમન્તાત્ કાશતે યદાકાશો મુખ્યતો હરિઃ ॥204॥

બલજ્ઞાનસ્વરૂપત્વાદ્વાયુરગ્નિરગં નયન્ ।
આપ આપાલનાચ્ચૈવ પૃથિવી પ્રથિતો યતઃ ॥205॥

ઉષ્ઠાનામાશ્રયત્વેન સ એવૌષધિનામકઃ ।

ઓષધીષુ સ્થિતો વિષ્ણુઃ ક્ષુધિતૈરાશ્રિતો ભવેત્ ॥206॥

પુરિ શેતે યતઃ સોઽથ પુરુષશ્ચેતિ ગીયતે ।
ક્રિયાપ્રવર્તકત્વેન પ્રાદુર્ભાવો હરેર્જનિઃ ॥207॥

આકાશાદિષુ નાન્યોઽસ્તિહ્યભિમાનોઽભિમાનિનઃ ।
અભિમાનિશરીરસ્ય સાક્ષાદ્ભૂતસ્ય ચોદ્ભવઃ ॥208॥

એવં દોહાદિપર્યન્તમાગતં હરિમેવ તુ ।
પરામૃશતિ તસ્યૈવ પચ્ચરૂપત્વવિત્તયે ॥209॥

ત્યક્ત્વા ભૂતાદિકં સર્વં 'સ વા એષ' ઇતિ શ્રુતિઃ ।
સ ઇત્યાત્મપદોદ્દિષ્ટ એષ જીવશરીરિગઃ ॥210॥

સારાન્નમય એવાયં ન લોકાન્નમયઃ પ્રભુઃ ।
ઇતિ તં રસશબ્દેન વિશિનષ્ટિ શરીરગમ્ ॥211॥

ઇદમિત્યેવ નિર્દેશો વસ્ત્રપ્રાવૃત્તવદ્ભિઃ ।
શિરઆદેર્ભવેજ્જીવશિરઆદૌ વ્યવસ્થિતેઃ ॥212॥

તં વિદિત્વાઽસ્ય મુક્તિઃ સ્યાન્નાન્યજ્ઞાનાત્ કથચ્ચન ।
આદિત્યે પુરુષે યાયમિતિ ભેદોપદેશતઃ ॥213॥

નાસ્યાભેદોઽસ્તિ જીવેન નાનુમા કામચારિણી ।
વિમતાનિ શરીરાણિ મદ્ભોગાયતનાનિ યત્ ॥214॥

શરીરાણીત્યાદિકા તુ તત્ત્વજ્ઞાને હ્યપેક્ષતે ।
પ્રત્યક્ષાદિવિરુદ્ધત્વાદક્ષાગમભયોજ્જિઝતા ॥215॥

અનુમા કામવૃત્તા હિ કુત્ર નાવસરં વ્રજેત્ ।
'જડ આત્મૈવ વસ્તુત્વાત્' 'પ્રમેયત્વાજ્જડં ચિતિઃ' ॥216॥

'ઘન આકાશ' ઇત્યાદ્યા વાર્યન્તે કેન હેતુના ।
ન જીવભેદસૂત્રાણાં શઙ્ક્યાડત્ર પુનરુક્તતા ॥217॥

વાક્યાન્તરધોતકત્વાત્ પૃથગિત્યત્ર પૂર્ણતા ।
યોગમન્નમયાદૈર્યત્ફલત્વેનાસ્ય શંસતિ ॥218॥

સ્થાનદ્વયેડપ્યતઃ કોશા એત ઇત્યતિસાહસમ્ ।
ઉપસઙ્ક્રમણં ચૈવ દ્વિતીયોદ્દેશિતં પ્રતિ ॥219॥

અતિક્રમં વદન્તં તમુપશબ્દો નિવારયેત્ ।
અશ્રુતસ્યાતિશબ્દસ્ય સ્થાનં દધાત્ કથં પુનઃ ॥220॥

શ્રુતાશ્રુતપરિત્યાગકલ્પને વિગતહિયમ્ ।
મૃતાવેવ પરિત્યાગઃ કૃતો હ્યન્નમયસ્ય ચ ॥221॥

યેડન્નં બ્રહ્મેત્યાદુપાસાં સામાનાધિકરણ્યતઃ ।
ઉક્ત્વા પઞ્ચસ્વરૂપાણાં પુનસ્તત્પ્રાપ્તિવાદિનિ ॥222॥

સ્થાનદ્વયગતા વેદવાણી તદપલાપિનામ્ ।
તમસોડન્યત્ર સંસ્થાનં કથમોવ સહેત વા ॥223॥

'અધીહિ ભગવો બ્રહ્મે'ત્યુક્તોડન્નપ્રાણપૂર્વકમ્ ।
આહ બ્રહ્મ કથં તન્ન દ્વારં તદિતિવાદિનઃ ॥224॥

ઉપસત્તિં કથં વિદ્યુરુપસન્નાય હિ ત્રિશઃ ।
વક્તવ્યં બ્રહ્મ ગુરુણા યતુર્વારિમથાપિ વા ॥225॥

સફટ્ટેત્યાગમા બ્રૂયુઃ સમ્પ્રદાયવિદોઽપિ ચ ।
તથેત્કિઞ્ચિત્ કથં બ્રૂયાદુપસન્નાય દિક્ષતિઃ ॥226॥

ન વદેદ્ બ્રહ્મ ચ કથં માયાવી નહિ વારિરાટ્ ।
યષ્ટ ઇત્યેવ તચ્ચક્ષુઃ શ્રવણાચ્છ્રોત્રમુચ્યતે ॥227॥

વચનાદેવ વાગ્ બ્રહ્મ સૃષ્ટિસ્થિત્યાદિકારણમ્ ।
તચ્ચ વાધૂલશાખાયામષ્ટરૂપમુદાહૃતમ્ ॥228॥

વિજ્ઞાનાનન્દસહિતં પૃથક્ સૃષ્ટ્યાદિલક્ષણૈઃ ।
આવાપોદ્ભાવતઃ શાખા યત આહુઃ પરં પદમ્ ॥229॥

‘યતો ભૂતાનિ જાયન્તે’ ઇત્યાદૈર્લક્ષણૈઃ સ્વયમ્ ।
લક્ષિતં ગુરુણા પશ્ચાત્ તપસૈવાપરોક્ષતઃ ॥230॥

દૃષ્ટ્વૈકૈકસ્વરૂપં તુ સમસ્તોક્તાનુદર્શનમ્ ।
ઇચ્છતાઽઽજ્ઞાં ગુરોઃ પ્રાપ્ય તપસૈવાપરોક્ષિતમ્ ॥231॥

અબ્રહ્મેત્યેવ વદતાં શ્રુતહાન્યશ્તુતગ્રહૌ ।
સાક્ષાલ્લક્ષણતાં પ્રાપ્તાવિતિ લજ્જાતદુક્તિષુ ॥232॥

સમીપે સહભોગસ્ય મુક્તિત્વેનોક્તિતોઽસફટ્ ।
ભેદો જીવેશયોર્મિથ્યેત્યેવ મિથ્યા સ્વયં ભવેત્ ॥233॥

એતેન મયટશ્ચૈવ દ્વૈવિધ્યેનાર્થકલ્પનાત્ ।
તદન્યેષાં મતમપિ સત્સંસત્સુ ન ભાસતે ॥234॥

અતો નારાયણો દેવો નિઃશેષગુણવાયકૈઃ ।

समुद्रान्तस्थितत्वाद्वैस्तद्धर्मैर्विष्णुरूढताम् ।
साधयित्वाऽभिष्टां तैश्च पुनरेव न्यवारयत् ॥२४३॥

॥आकाशाधिकरणम्॥

येष्टा हि येतनानां या सा भवेत् तत्प्रसादतः ।
अयेतनस्वभावस्तु विवरादिः कथं ततः ॥२४४॥

‘પરતોઽપિ વરીયસ્ત્વ’ પૂર્વાલ્લિંગાદ્ધરેભવેત્॥245॥

“નભો દદાતિ શ્વસતાં માર્ગં યન્નિયમાદદઃ ।”
 ઇત્યાદિવાક્યૈઃ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

॥प्राज्ञाधिकरणम्॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

॥ अथ्यात्ममन्वयव्यतिरेकतः ॥ २४६ ॥

प्राणाद्विडेत्तादृष्टेरतिदेशो हि तादृशः ।
विङ्गं बलवदेव स्यात् प्रेरकोऽस्यापि यद्धुरिः ॥२४७॥

॥ गायत्र्यधिकरणम् ॥

नित्यत्वाद्देव शब्दस्य तत्त्वभावः कथं हरेः ।
कथं प्रसिद्धबहुवचनशब्दानामन्यथार्थता ॥248॥

ઇતિ ચેત્ તદ્ધરેરેવ બાહુલ્યાચ્છૃતિવિડ્ગયોઃ ।
 તાદૃશત્વાચ્ચ તચ્છક્તેઃ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥

॥अन्तिमप्राज्ञाधिकरणम्॥

[illegible]

અન્યસ્ય મુખ્યવાચ્યત્વમિતિ તન્નાત્રગસ્ય હિ ।
વિષ્ણોરેવ તુ વિઙ્ગાનિ પ્રાણસ્થાનિ તુ સર્વશઃ ॥250॥

પ્રાણસંવાદપૂર્વાણિ મુખ્યતો જીવગાનિ ચ ।
અભ્યાર્યચ્છતવર્ષાણિ પ્રાણવંશત્વમિત્યપિ ॥251॥

તસ્માદન્યત્રગૈઃ શબ્દૈરુક્તન્યાયૈઃ સમન્તતઃ ।
એકો નારાયણો દેવો ભજ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥252॥

વાસુદેવાદિરૂપેણ ચતુર્મૂર્તિશ્ચ સર્વશઃ ।
અથવા પંચમૂર્તિઃ સ પ્રોક્તોઽધિકરણં પ્રતિ ॥253॥

પ્રતિસૂત્રં પ્રતિપદં પ્રત્યક્ષરમથાપિ વા ।
તૈસ્તૈર્યુક્તિશ્ચુતિન્યાયવિશેષૈર્યોગ્યતા યથા ॥254॥

બૃહત્તન્ત્રપ્રમાણેન બહ્વર્થમપિ સઙ્ગ્રહાત્ ।
ઉચ્યતે નરબુદ્ધીનામપિ કિઞ્ચિદ્ઙ્ગ્રહાર્થતઃ ॥255॥

ગ્રન્થોઽયમપિ બહ્વર્થો ભાષ્યં ચાત્યર્થવિસ્તરમ્ ।
બહુજ્ઞા એવ જાનન્તિ વિશેષેણાર્થમેતયોઃ ॥256॥

તસ્માન્મહાગુણો વિષ્ણુર્નામપુનરુક્તિતઃ ।

॥ઇતિ શ્રીમદાનન્દતીર્થભગવત્પાદાચાર્ય વિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને પ્રથમાધ્યાયસ્ય પ્રથમઃ પાદઃ ॥1-
1॥

દ્વિતીયઃ પાદઃ ॥1-2॥

॥સર્વગતત્વાધિકરણમ્ ॥

यिन्त्यते सर्वगत्वं तु प्रथमं प्रवियार्यते ।
तत्र तत्र स्थितो विष्णुस्तत्तच्छक्ति प्रभोदकः ॥०२॥

અભેદોડપિ વિશેષે સ્યાદ્ભૂતી સોડચ્યનપોદિતઃ ।
એતદ્ભાવાબ્ધિઘં વિડ્ગં ક્રિયવિડ્ગે તતઃ પરમ્ ॥૦૪॥

॥ अतृत्वाधिकरणम् ॥

શક્તિતા વ્યક્તિતા યેતિ વિશેષોઽપિ વિશેષવાન્ ।
અભિજ્ઞોઽપિ ક્રિયાદિશ્ચ સ્વભાવ ઇતિ હિ શ્રુતિઃ ॥૦૭॥

"ज्ञानं नित्यं क्रिया नित्या बलं शक्तिः परात्मनः ।
नित्यानन्दोऽव्ययः पूर्णो भगवान् विष्णुरय्युतः" ॥०४॥

ઇતિ પૈરિંગશ્રુતિશ્ચાહ "શક્તિસદ્ભાવ એવ તુ ।
ક્રિયાદિનિત્યતા જ્ઞેયા તદન્યત્ર ત્વનિત્યતા" ॥૦૯॥

છતિ સત્તત્વવચનં ॥ ૧ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥ ૫ ॥ ૬ ॥ ૭ ॥ ૮ ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥

॥गुह्यधिकरणम्॥

॥ १० ॥ द्वित्वं यैकस्य युज्यते ।
यः सेतुरिति यैकत्ववयनेन विशेषणात् ॥ १० ॥

॥अन्तराधिकरणम्॥

अन्तःस्थित्वा रमणकृदन्तरः समुदाहृतः ।
रमणं जात्मशब्देनादेयं मातीति योच्यते ॥११॥

વિશિષ્ટસુખવત્વાય બ્રહ્મત્વં ચ વિશિષ્ટતા ।
અન્યોન્યનિયતિશ્ચેશનિયમે નાન્યથા ભવેત્ ॥૧૨॥

येतनानां विशेषो यः स्वभावोऽपीश्वरार्पितः ।
अन्योन्यनियमे तस्मादनवस्थित्यसम्भवौ ॥१३॥

ઈશ્વરશ્ચેન્નિયન્તા સ્યાત્ સ એવ પ્રથમાગતઃ ।
કિમિત્યપોદ્યતે કસ્માદ્ઘૃથાઽવસ્થિતકલ્પના ॥14॥

દોષવત્યેવ તસ્માત્ સા નૈવ કાર્યા કથજ્યન

॥अन्तर्याम्यधिकरणम्॥

रमणं नातियत्नस्य विक्षेपादेव युज्यते ॥15॥

ઇતિ ચેત્ સર્વનિયમો યસ્ય કસ્માન્ન શક્યતે ।
સ્વાત્મનાઽનિયતં વસ્તુ પ્રતીપં હ્યાત્મનો ભવેત્ ॥૧૬॥

स्वाधिनसत्ताशक्त्यादि कथमात्मप्रतीपकम् ।

॥અદૃશ્યત્વાધિકરણમ્॥

ગુણક્રિયાદયો ભાવા યદિ વા સ્યુરભેદનઃ ॥17॥

અભેદોડભાવધર્માણાં બ્રહ્મણા યુજ્યતે કથમ્ ।
નાભાવો ભાવ ઇતિ ય વિશેષઃ પ્રાયશો ભવેત્ ॥18॥

અતદ્ભાવાડન્યતા યેતિ ન વિશેષોડસ્તિ કશ્ચન ।
દોષભાવો ગુણ ઇતિ પ્રસિદ્ધો લૌકિકેષ્વપિ ॥19॥

અદૃશ્યત્વાદિકાંસ્તસ્માદ્ભણાનાહ સ્વયં પ્રભુઃ ।
ભાવાભાવાવિરોધોડપિ ન તુ સર્વત્ર વિધતે ॥20॥

તદ્ભાવો હિ તદ્ભાવવિરોધી ન તતોડપરઃ ।
પૃથક્ત્વાભાવતદ્ભૂપાન્ ભેદાંસ્ત્રીન્ કલ્પયન્તિ ચેત્ ॥21॥

કલ્પનાગૌરવાધાસ્તુ દોષાસ્તત્ર વિરોધિનઃ ।
પૃથક્ત્વાન્યત્વભેદાસ્તુ પર્યાયેષૈવ લૌકિકૈઃ ॥22॥

વ્યવહ્રિયન્તે સતતં વૈદિકૈરપિ સર્વશઃ ।
દૃષ્ટાનિરદૃષ્ટસ્ય કલ્પનેત્યેવ દૂષણમ્ ॥23॥

યદા તદધિકો દોષો વિધતે કો નુ વાદિનામ્ ।
ભાવાભાવસ્વસપાસ્તુ વિશેષા એવ વસ્તુનઃ ॥24॥

અભિન્ના એવ સદ્ગ્રાહ્યા વ્યવહારપ્રસિદ્ધયે ।
યથૈકઃ સમવાયોડપિ બેદાભેદૌ ય વસ્તુનિ ॥25॥

અડ્ગીકાર્યા વિશેષેણ સ્થાનેષુ વ્વવહર્તૃભિઃ ।
અખણ્ડવાદિનોડપિ સ્યાદ્વિશેષોડનિચ્છતોડપ્યસૌ ॥26॥

व्यावृत्ते निर्विशेषे तु किंव्यावर्त्यबहुत्वतः ।
 बहुविङ्गसमायुक्तैर्बहुभि रूढनामभिः ॥२७॥

प्रसिद्धैरन्यगत्वेन वाच्यः साक्षाज्जनार्दनः ।
वैश्वानराद्यः शब्दा अपि तद्वायिनस्ततः ॥२८॥

તાનિ વિઙ્ગાનિ તે શબ્દા અપિ તદ્વાહિ સર્વશઃ ।
બહુવાઽપ્યજરુઢિસ્તત્પ્રાજરુઢિ ન બાધતે ॥29॥

ઇતિ શ્રીમદ્દાનન્દતીર્થભગવત્પાદચાર્યવિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને પ્રથમાધ્યાયસ્ય દ્વિતીયઃ પાદઃ ॥1-2॥

तृतीयः पा६ः ॥१-३॥

तत्रान्यत्र प्रसिद्धानां विद्वांणाम्नां पुनर्हरिः ।
विशेषान्मुप्यतो वृत्तिं स्वस्मिन्नेवात्र वक्तव्यजः ॥०१॥

॥धुस्वाधधिकुरणम्॥

विष्णावेवात्मशब्दस्य रूढत्वाच्च शिवादिकान् ।
श्रुतिर्वक्त्यपिलेशत्वात् ॥ १० ॥

॥भूमाधिकरणम्॥

[illegible]

॥अक्षराधिकरणम्॥

અતો વિરુદ્ધવદ્ધાતમપિ વ્યાખ્યાય તત્ત્વતઃ ।

યોજનીયં હરૌ વાક્યં વિરુદ્ધૈર્લક્ષણૈર્યુતમ્ ॥03 ॥

બ્રહ્મૈવ તાનિ લિંગાનિ તદન્યત્ર ત્વસન્યપિ ।
અવિરોધેન ગોવિન્દે સન્યસ્થૂલાદિકાનિ ચ ॥04 ॥

અન્યવસ્તુસ્વભાવાનાં સ્થૌન્યાદીનામપાકૃતિમ્ ।
નારાયણે શ્રુતિર્વક્તિ ન તુ તસ્યાસ્વભાવતામ્ ॥05 ॥

સર્વધર્મા સર્વનામા સર્વકર્મા ગુણાઃ શ્રુતાઃ ।
દોષાઃ શ્રુતાશ્ચ નેત્યાધા પ્રમાણં શ્રુતિરત્ર ચ ॥06 ॥

॥વામનાધિકરણમ્ ॥

લિંગં સાધારણં શબ્દૌ સ્થાનં લિંગમનુગ્રહઃ ।
પુનઃ શબ્દાલિંગશબ્દૌવિચાર્યા દ્વિઃ સ્થિતા ઇહ ॥07 ॥

બાહુલ્યં લિંગશબ્દાનામનુક્તિશ્ચ વિરુદ્ધતા ।
અદૃષ્ટિરન્વયાભાવો વિપરીતશ્રુતિભ્રમઃ ॥08 ॥

લિંગાવકાશરાહિત્યભ્રમસ્તાદૃગ્દ્વયં તથા ।
બહુતાદૃક્ત્વમુક્તસ્ય વિરોધોઽર્થાત્ તથાગતિઃ ॥09 ॥

સમસ્તમેતદિત્યત્ર પૂર્વપક્ષેષુ યુક્તયઃ ।
તા એવ બલવત્યસ્તુ ગત્યન્તરવિવર્જિતાઃ ॥10 ॥

સિદ્ધાન્તયુક્તયો જ્ઞેયા દૃશ્યન્તે તાશ્ચ સર્વશઃ ।
મુક્તોપસૃપ્યતા પ્રાણાદ્યાધિક્યં સર્વતસ્તથા ॥11 ॥

વૈલક્ષણ્યં સ્વભાવસ્ય પ્રેક્ષાપૂર્વા ક્રિયા તથા ।
અરસ્ય ણ્યસ્ય યેશત્વં સૂર્યાધિનુકૃતિસ્તથા ॥12 ॥

વામનાખ્યા સર્વકમ્પસ્તચ્છબ્દાનન્યસિદ્ધતા ।
અનામરૂપતા ભેદસ્યોપજીવ્યપ્રમાણતા ॥13॥

સર્વેશ્વર્યાદિકાધાસ્તાવેદેશોન પ્રદર્શિતાઃ ।
અધિકારશ્ચ તદ્દાનિઃ પ્રસઙ્ગાદેવ ચિન્તિતૌ ॥14॥

॥દેવતાધિકરણમ્॥

તત્ફલાય વિધિઃ સિદ્ધે ચોપાસાય નિરાકૃતઃ ।
યતો જૈમિનિનાડન્યાર્થમસિદ્ધેડર્થે વિધિસ્તથા ॥14॥

વિદ્યાધિરાજસ્ય મતમવિરોધસ્તયોસ્તતઃ
મોક્ષે ફલવિશેષોડસ્તિ ન ચ સર્વ પ્રકાશતે ॥16॥

સર્વદા તેન દેવાનામપિ યુક્તાહુપાસના ।
નિત્યં વૃદ્ધિદક્ષયાપેતં વિષ્ણોઃ પૂર્ણં તુ વેદનમ્ ॥17॥

સ્પષ્ટાતિસ્પષ્ટવિશદં બ્રહ્મણોડશેષવસ્તુગમ્ ।
અન્યેષાં ક્રમશો જ્ઞાનં મિતવસ્તુગતં સદા ॥18॥

ઇત્યાદયો વિશેષાસ્તુસદા વિદ્યાપતેર્હૃદિ ।
જૈમિન્યાધાસ્તુ સામાન્યવેતૃત્વાત્ તત્ તથાડવદન્ ॥19॥

વિદેશમતમેતસ્માન્નૈવ સદ્ધિર્વિરુદ્ધ્યતે ।

ઇતિ શ્રીમદ્દાનન્દતીર્થભગવત્પાદાર્યાવિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને પ્રથમાધ્યાયસ્ય તૃતીયઃ પાદઃ ॥1-3॥

ચતુર્થઃ પાદઃ ॥1-4॥

॥અનુમાનાનિકાધિકરણમ્ ॥

દુઃખિબદ્ધાવરાધાસ્તુ તદધીનત્વહેતુતઃ ॥01 ॥

શબ્દાબ્રહ્મણિ વર્તન્તે રાણિ યદ્ભૂત્ પરાજયઃ ।
સ્વાતન્ત્ર્યં તદ્ભૂતત્વં ય શબ્દવૃત્તેર્હિ કારણમ્ ॥02 ॥

સ્વાતન્ત્ર્યં તત્ર મુખ્યં સ્યાત્ કુતો રાણી જયોડન્યથા ।
ન હિ ભૂત્યસ્ય વિજયિશબ્દસ્તાવત્ પ્રયુજ્યતે ॥03 ॥

યાવદ્રાજન્યગત્વેડપિ સ્વાતન્ત્ર્યાભાસમાત્રતઃ ।
ભૂત્યબન્ધાદિકં રાણિ રાણો બન્ધાદિયોગ્યતઃ ॥4 ॥

કારણં સંશયસ્ય સ્યાદિતિ નૈવ પ્રયુજ્યતે ।
અમડ્ગલત્વાચ્છબ્દાનાં રાણો યોગાદમડ્ગલે ॥05 ॥

અપ્રિયત્વાત્ તુ શબ્દસ્ય સ્યાત્ પ્રયોગનિવર્તનમ્ ।
ગુણાસ્તુતાદૃશા યત્ર પ્રયુજ્યન્તેડખિલા અપિ ॥06 ॥

પૂજ્યેષ્વેવ વિશેષેણ સ્વાતન્ત્ર્યં મુખ્યકારણમ્ ।
અતો દોષાતિદૂરત્વાત્ સંશયસ્યાપ્યસમ્ભવાત્ ॥07 ॥

દોષાણાં વિષ્ણુગત્વસ્ય પ્રાણબુદ્ધિવ્યપેક્ષયા ।
સ્વાતન્ત્ર્યાર્થમભિપ્રેત્ય દોષશબ્દાશ્ચ વિષ્ણવિ ॥08 ॥

વાસુદેવશ્રુતિશ્ચાહ નૈવ વિષ્ણાવમડ્ગલમ્ ॥
મડ્ગલામડ્ગલેડન્યત્ર તતો નામડ્ગલં વદેત્ ॥09 ॥

સ્વાતન્ત્ર્યાપેક્ષયા વિષ્ણૌ દોષો નામડ્ગલોક્તિતઃ ।
બહુભુક્ત્વં યથા દોષો નૃષુ નૈવ હરૌ ક્વચિત્ ॥10 ॥

એવં દુઃખ્યાદિશબ્દાશ્ચ સ્વાતન્ત્ર્યાપેક્ષયોદિતાઃ ।
નૈવ દોષ હરૌ તદ્ભુદ્ધ્યોક્તા દોષકારિણઃ ॥11॥

તસ્માત્ તે દોષશબ્દાશ્ચ તત્રૈવ ગુણવાયકાઃ ।

॥જયોતિરુપક્રમાધિકરણમ્॥

જાતમોતં હરૌ યસ્માજ્જયોતિઃ, ષઃ પ્રાણરૂપતઃ ॥12॥

આયચેતશ્ચાયજેતો, વસન્તિશ્ચ વસન્તતઃ ।
વિગતચ્છાદનત્વાત્ તુ ગચ્છ, ભૂતક્ષયડ્ગરઃ ॥13॥

ભુક્ષ્ણેત્યુક્તો, હરિર્હું ય હૃતમસ્મિન્ જગદ્યતઃ ।
સ્ફુટત્વાત્ ફડિતિ પ્રોક્તઃ, કવ રક્ષણ ઇત્યતઃ ॥14॥

કવયં, વર્તતે યસ્માત્ ષડ્ગુણત્વેન સર્વદા ।
વષટ્, તદ્ભૂતસ્તેષાં વૌષડિત્યેવ કથ્યતે ॥15॥

સ્વીયં સ્વીકુરુતે યસ્માત્ સ્વાહેત્યુક્તો જનાર્દનઃ ।
નમન્ત્યસ્મિન્ ગુણા યસ્માન્નમ ઇત્યેવ કથ્યતે ॥16॥

ઇત્યશેષક્રિયાનામશબ્દૈરેકો જનાર્દનઃ ।
ઉચ્યતે મુખ્યતો યસ્માત્ પદવર્ણસ્વરાત્મભિઃ ॥17॥

તસ્માદનન્તગુણતા શ્રુતિતાત્પર્યતોઽસ્ય હિ ।
વિજ્ઞાનાર્થત્વતઃ સર્વશબ્દાનં નાસ્તિ દ્વષણમ્ ॥18॥

અડ્ગીકૃતેઽપિ નૈવાસ્તિ દોષો વાક્યસમન્વયે ।
તદર્થત્વેન કમદિઃ સમ્ભવાદલ્પબુદ્ધયે ॥19॥

"કસ્ઠન્દસાં યોગમ્ " ઇતિ શ્રુતેર્યોગાર્થતત્ત્વવિત્ ।
બ્રહ્મૈકો નૈવ ચાન્યોઽસ્તિક ઇત્યસ્યોભયાર્થતઃ ॥20॥

તસ્યાપિ પૂર્વસિદ્ધસ્ય જ્ઞાનમેવેતિ નિશ્ચયાત્ ।
નિત્યયોગોઽપિ શબ્દાનામર્થૈર્નૈવ નિષિધ્યતે ॥21॥

॥પ્રકૃત્યધિકરણમ્॥

સ્ત્રીશબ્દાશ્ચ નિષેધાર્થાઃ સર્વેઽપિ બ્રહ્મવાયકાઃ ।
વિરોધિસર્વબાહુલ્યકારણસ્ત્રીનિષેધિનામ્ ॥22॥

પૃથક્ સમન્વયાર્થાનિ સ્થાનાન્યેતાનિ સર્વશઃ ।
સર્વમાનૈર્વિરોધશ્ચ વ્યુત્પત્તેરપ્યશક્યતા ॥23॥

પરસ્પરવિરોધશ્ચ વિરોધઃ કાર્યતદ્ભૂતોઃ ।
સ્ત્રીલિંગત્વં નિષેધશ્ચ પૂર્વપક્ષેષુ યુક્તયઃ ॥24॥

દોષાત્યસ્પૃષ્ટિનિયમઃ શબ્દાથનેકતા તથા ।
બહુરૂપત્વમીશસ્ય વ્યક્ત્યવ્યક્તિવિશેષિતા ॥25॥

ઉત્પાદનં સ્વદેહાચ્ચ દુર્જનાવ્યક્તતા તથા ।
ઇત્યાદ્યા યુક્તયઃ સાક્ષાત્સિદ્ધાન્તસ્થાપકાઃ ઇહ ॥26॥

અન્વયઃ સર્વશબ્દાનામશક્યો જ્ઞાતુમઞ્જસા ।
ઇતિ ચલ્લોકવૈમુખ્યં જૈમિન્યાદિમતં વદન્ ॥27॥

વિદ્યાધિનાથો ભગવાનપાયકે સ્વયં પ્રભુઃ ।
સ્વશિષ્યાણાં પ્રસિદ્ધ્યર્થં મતમાત્મીયમંશતઃ ॥28॥

વિજ્ઞાતં તૈર્જગાદાત્ર તારતમ્યં નૃણાં વદન્ ।
તેષુ તેષુ પદાર્થેષુ રુઢિરઙ્ગીકૃતા યતઃ ॥ 29 ॥

પ્રયોજનબહુત્વેન તસ્ય તસ્યાવિરોધતઃ ।
ઉપદેશાદિસામર્થ્યાદ્વિષ્ણૌ શક્તિશ્ચ ગૃહ્યતે ॥ 30 ॥

તથાઽપ્યેતદ્વિરોધે તુ તદ્વાયિત્વમપોધતે ।
અવિરોધે તુ બહ્વર્થા એતન્મૂલતયા મતાઃ ॥ 31 ॥

ઇતો હિ રુઢતાઽન્યાશામુપજીવ્યત્વમત્ર હિ ।
તત્સિદ્ધિસ્તદપેક્ષા ય સાપેક્ષા ય હરીચ્છયા ॥ 32 ॥

તસ્માત્ પરમમુખ્યત્વં વિષ્ણાવન્યત્ર મુખ્યતા ।
ઉપલક્ષણા ય ગૌણી ય તિસ્રઃ શબ્દસ્ય વૃત્તયઃ ॥ 33 ॥

પ્રવૃત્તિર્દેતોર્બાહુલ્યં જ્ઞેયં પરમમુખ્યતા ।
તત્ર પ્રયોગબાહુલ્યં યદિ તત્પરતા કિમુ ॥ 34 ॥

ઉભયં દૃશ્યતે વિષ્ણૌ શબ્દાનામપિ સર્વશઃ ।
પ્રયોગમાત્રબાહુલ્યં રુઢિરિત્યભિદીયતે ॥ 35 ॥

પ્રયોગયુક્તસાદૃશ્યં સમ્બન્ધો વાઽપ્યમુખ્યતઃ ।
વૃત્તિહેતુરિતિ જ્ઞેયઃ પૂર્વાયોગેઽપરગ્રહઃ ॥ 36 ॥

એતમેવ તથા સન્તં શતર્થીત્યાદિનામભિઃ ।
આયક્ષત ઇતિ હ્યત્ર સન્તમિત્યવધારણાત્ ॥ 37 ॥

યોગસ્ય રુઢેઃ પ્રાબલ્યમ્ વિદ્મદ્ભૂતિ ય તત્રગામ્ ।
બહુશો દર્શયત્યજ્ઞસ્તાત્પર્યાત્ સનિરુક્તિકમ્ ॥ 38 ॥

અ ઇતિ બ્રહ્મ કથિતં તદ્વ્યાખ્યાનાત્મતા તથા ।
શબ્દાનામપિ સર્વેષાં નામવિત્કૃતકૃત્યતા ॥39॥

વિષ્ણુનામાર્થરૂપત્વં સંહિતાદેરથાબ્રવીત્ ।
ણકારં ચ ષકારં ચ બલચેષ્ટાત્મકં વદન્ ॥40॥

તજ્ઞાનપુર્વકત્વેન સંહિતાધ્યયનં તથા ।
ઉપસર્ગત્વતો વેસ્તુ તાચ્છીલ્યાર્થદ્વિનસ્તથા ॥41॥

ણકારશ્ચ ષકારશ્ચ નામરૂપતયા મતૌ ।
તસ્માત્ સમન્વયો વિષ્ણૌ સ્વરવર્ણપદાત્મનઃ ॥42॥

અપિ વેદસ્ય કિમુત વાક્યરૂપેણ સર્ગતિઃ ।
ઘોષાઃ સર્વેઽપિ વેદાશ્ચ સર્વે વેદાશ્ચ ચત્પદમ્ ॥43॥

ઇન્દ્રમ્ મિત્રં ચમિન્દ્રં ચ પ્રથમઃ સર્જિતસ્તથા ।
નામઘાઃ સર્વેદેવાનામેક ઇત્યાદિકા શ્રુતિઃ ॥44॥

પ્રમાણમુક્તવિષયે તદેવોક્તમુપક્રમાત્ ।
ઇતિ સ્વયં ભગવતા બ્રુવતાઽશેષમન્વયમ્ ॥45॥

ન શબ્દવાચ્યતૈવાત્ર પ્રધાનસ્ય નિષિદ્ધતે ।
સર્વેવેદેતિહાસેષુ પુરાણેષુ ચ સર્ગહાત્ ॥46॥

"સત્યં રજસ્તમ ઇતિ ગુણાઃ પ્રકૃતિસમ્ભવાઃ ।
નિબદ્ધન્તિ મહાબાહો દેહે દેહિનમવ્યયમ્" ॥47॥

ઇત્યાદિવાક્યરૂપેણ ચત્રાર્થો નાન્ય ઇષ્યતે ।
તેજોઽબન્નાત્મકં વાઽપિ ચધુપાદાનમિષ્યતે ॥48॥

અનાદેવાપરાધઃ કઃ પ્રધાનમિતિ યોદિતે ।
"અજામેકામ્ " ઇતિ પ્રાહ શ્રુતિરેતાં યદા તદા ॥49॥

કો દોષઃ સર્વર્થેવાસ્તિ પરિણામિ જડં યદિ ।
અસ્માકં પરમુખ્યાર્થો ભગવાનેક એવ તુ ॥50॥

મુખ્યમાત્રતયા રૂઢે સર્વમભ્યુપગમ્યતે ।
સર્વેષામપિ શબ્દાનાં ગૌણાથં તદયોગતઃ ॥51॥

અર્થદ્વયમભિપ્રેત્ય પ્રવૃત્તે હરિરુક્તવાન્ ।
" કાર્યાણાં કારણં પૂર્વં લયસાં વાય્યમુત્તમમ્ ॥52॥

યોગાનાં પરમાં સિદ્ધિં પરમં તે પદં વિદુઃ " ।
ઇતિ બુદ્ધૌ સમારોહાદુભયોર્યોગરૂઢયોઃ ॥53॥

ત્યાગે ચ કારણાભાવાદુભયાર્થત્વમિષ્યતે ।
વિપરીતપ્રમાભાવે પૂર્વાહોહસ્તુકારણમ્ ॥54॥

સા ભવેદ્યત્ર ન વ્યર્થઃ પૂર્વારોહો ભ્રમો યથા ।
અતો જગદુપાદાનં પ્રધાનં વક્તિ સા શ્રુતિઃ ॥55॥

‘યત્તત્ ત્રિગુણમવ્યક્તં નિત્યં સદસદાત્મકમ્ ।
પ્રધાનં પ્રકૃતિ પ્રાકુરવિશેષં વિશેષવત્ ॥56॥

પગ્ન્યભિઃ પગ્ન્યભિર્બ્રહ્મ યતુર્ભિદર્શભિસ્તથા ।
એતચ્ચતુર્વિંશતિકં ગણં પ્રાધાનિકં વિદુઃ ॥57॥

ઇતિ ભાગવતે પ્રાહ વિદ્યાધીશઃ સ્વયં પ્રભુઃ ।
ન ચ પ્રકૃતિશબ્દેન બ્રહ્મોપાદાનમુચ્યતે ॥58॥

‘અવિકારઃ સદા શુદ્ધો નિત્ય આત્મા સદા હરિઃ ।

સદૈકરૂપવિજ્ઞાનબલ આનન્દરૂપકઃ ’ ॥59॥

‘નિર્વિકારોઽક્ષરઃ શુદ્ધો નિરાતક્ટોઽજરોઽમરઃ ।

અવિશ્વો વિશ્વકર્તાઽજો યઃ પરઃ સોઽભિધીયતે’ ॥60॥

‘નિર્વિકારમનોપમ્યં સદૈકરસમક્ષયમ્ ।

બ્રહ્મેતિ પરમાત્મેતિ યં વિદુર્વૈદિકા જનાઃ’ ॥61॥

ઇતિ શ્રુતિપુરાણોક્ત્યા ન વિકારી જનાર્દનઃ ।

પરાધીનવિશેષાસિરનિવર્ત્યાન્યથાભવઃ ॥62॥

ક્ષીરાદિવદ્વિકારઃ સ્યાન્નૈવ સ સ્યાદ્દુરેઃ ક્વચિત્ ।

અપાદાનત્વમેવાસ્ય યદ્યુપાદાનતેષ્યતે ॥63॥

અડ્ગીકૃતં તત્પિતૃવન્ન તુ વિશ્વાત્મના ભવઃ ।

ન યોર્ણનાભિજનિતૃમાતૃણાં ય વિકારતા ॥64॥

ચેતનત્વાત્ તદ્દન્નં હિ કાર્યરૂપતયા ભવેત્ ।

અપાદાનતયા વિશ્વકર્તૃત્વં બુદ્ધિપૂર્વકમ્ ॥65॥

ઉક્તં ભાલ્લવિશાખાયાં બ્રહ્મતર્કે ય સાદરમ્ ।

‘ઇચ્છામાત્રાત્ પ્રભોઃ સૃષ્ટિરવિકારસ્ય સર્વદા ॥66॥

સ્વભાવોઽયમનન્તસ્ય રજો યેનાભવજજગત્ ’ ।

‘સ્વદેહાદિચ્છયા વિશ્વં ભુક્તપૂર્વ જનાર્દનઃ ॥67॥

સસર્જ માતાપિતૃવદ્વર્ણનાભિવદેવ વા ।
પ્રધાનં પરિણામ્યેશો નિર્વિકારઃ સ્વયં સદા' ॥68॥

ન ચેતન વિકારઃ સ્યાધત્ર ક્વાપિ હ્યચેતનમ્ ।
નાચેતનવિકારોઽપિ ચેતનઃ સ્યાત્ કદાચન ॥69॥

ન ચાન્યસ્યાન્યરૂપત્વં વિકૃતત્વેઽપિ દૃશ્યતે ।
ન ક્ષીરાદન્યતા દધ્નઃ કેનચિદ્દૃશ્યતે ક્વચિત્ ॥70॥

સર્વજ્ઞાદ્પ્રભણોઽન્યત્વં જગતો હ્યનુભૂયતે ।
અભેદઃ સત્ત્વમાત્રેણ સ્યાત્ ખર્વસ્વર્ણયોરપિ ॥71॥

ભાગેન પરિણામશ્ચેદ્ભાગયોર્ભેદ એવ હિ ।
યો ભાગો ન વિકારી સ્યાત્ સ એવાસ્માકમીશ્વરઃ ॥72॥

ભિન્નાનાં સમુદાયસ્યનામ બ્રહ્મેતિ તદ્ભવેત્ ।
બ્રહ્મોપાદાનતા ન સ્યાત્ તદા વિશ્વસ્ય હિ ક્વચિત્ ॥73॥

શૃંગારો, ડવિલોમભ્યો દૂર્વા, ગોમયતસ્તથા ।
વૃશ્ચીકશ્ચેત્યેવમાદૈષ્વપાદાનત્વમિષ્યતે ॥74॥

ઉપાદાનૈકદેશત્વં યદ્યપ્યત્ર પ્રદૃશ્યતે ।
અપ્યપાદાનતૈવાત્ર દૃષ્ટાન્તો બ્રહ્મણો ભવેત્ ॥75॥

ન છુપાદાનતૈવાત્ર બાહ્યાવયવગૌરવાત્ ।
ન ચાચેતનતસ્તત્ર ચેતનસ્ય સમુદ્ભવઃ ॥76॥

ઉપાદાનતયા કિં તર્હ્યપાદાનં હ્યચેતનમ્ ।
કાર્યદેહગતસ્યાસ્ય ચેતનસ્ય પ્રદૃશ્યતે ॥77॥

સચ્ચ ત્યચ્ચાભવદ્વિતિ નાસ્ય વિશ્વત્વમુચ્યતે ।
'તત્સૃષ્ટે' તિ ગિરૈવાસ્ય પૂર્વ વિશ્વસ્ય સિદ્ધિતઃ ॥78॥

સત્ત્વાત્ તતેવૈદિક્ત્વાત્ સમ્યગ્વક્તુમશક્યતઃ ।
આશ્રયત્વાત્ સ્વાશ્રયત્વાત્ જ્ઞાનત્વાદુર્વિદ્યત્વતઃ ॥79॥

સત્તતેર્યાતનાચ્ચૈવ હ્યપ્રાપ્તત્વાચ્ચ દુર્જનૈઃ ।
નિત્યસાધુગુણવ્યાપિયન્ત્રૂપત્વતઃ સદા ॥80॥

જગદ્ભૂતેન રૂપેણ બ્રહ્મૈવ હિ તથોચ્યતે ।
વ્યક્તિરુક્તગુણાનાં હિ પુરુષાપેક્ષયા નૃણામ્ ॥81॥

ભવેદભવદિત્યાધઃ પ્રયોગશ્ચાત્ર યુજ્યતે ।
તસ્માદશોષકર્તેકો નિર્વિકારો રમાપતિઃ ॥82॥

શબ્દૈઃ પ્રકૃતિરિત્યાદૈઃ સ્ત્રીવિડ્ગૈરભિધીયતે ।
બહુ સ્યામિતિ તસ્યૈવ હ્યુક્તમાર્ગેણ યુજ્યતે ॥83॥

તત્તદ્ભૂતેન રૂપેણ તદર્થં હ્યસૃજજજગત્ ।
યચ્ચાવિકૃતમેવૈકં બ્રહ્મ વિશ્વાત્મના મૃષા ॥84॥

દૃશ્યતે મન્દદૃષ્ટ્યૈવ સ સર્ગ ઇતિ કથ્યતે ।
સા મન્દદૃષ્ટિસ્તસ્યૈવ બ્રહ્મણઃ કિં તતોડન્યગા ॥85॥

બ્રહ્મણશ્ચેત્ ક્વ સાર્વજ્ઞમન્યગા ચેત્ સ્વતોડન્યતા ।
નદેહયોગિનો દૃષ્ટિરિતિ તત્કારણં સ્વતઃ ॥86॥

દેહિનઃ કારણયુતા દેહાશ્ચ યદિ ન ભ્રમાત્ ।

કિં બ્રાન્તિકલ્પિતં તત્ર ભેદોઽપિ ભ્રમજો યદિ ॥87॥

બ્રાન્તેરજ્ઞાનમૂલત્વાત્ તસ્ય ભેદવ્યપેક્ષયા ।
નાજ્ઞાનકલ્પકં કિઞ્ચિદન્યોન્યાશ્રયતા યતઃ ॥88॥

ભ્રમત્વે ત્વિયમુક્તિશ્ચ તદન્તઃપતનાન્ન હિ ।
વ્યાવહારિકતા યાસ્ય સ્યાદબાધ્યત્વ એવ હિ ॥89॥

બાધ્યં નાર્થક્રિયાકારિ ન ય સ્વપ્નોઽપિ નો મૃષા ।
વાસનાજનિતત્વેન તસ્યાપ્યઙ્ગીકૃતત્વતઃ ॥90॥

"સ હિ કર્તે " તિ વાક્યાચ્ચ જાગ્રત્ત્વમિતિ હિ ભ્રમઃ ।
સર્પભ્રમાદાવપિ હિ જ્ઞાનમસ્ત્યેવ તાદૃશમ્ ॥91॥

તદેવાર્થ ક્રિયાકારિ તત્ સદેવાર્થકારકમ્ ।
બ્રહ્મ ત્વર્થક્રિયાકારિ પરતઃ સ્વત એવ વા ॥92॥

અઙ્ગીકૃતં હિ તેનૈવ પરતસ્ત્વે ન ય પ્રમા ।
અમુખ્યસત્યમાનસ્ય સાધકત્વે સદાઽઽવયોઃ ॥93॥

ન હિ સંપ્રતિપત્તિઃ સ્યાદતસ્તિષ્ઠતુ સા પ્રમા ।
ન હિ વિપ્રતિપન્નેન શક્યં સાધયિતું ક્વચિત્ ॥94॥

સાધકત્વં તુ સત્યસ્ય સાક્ષિણો હ્યાવયોર્દ્વયોઃ ।
સમ્યક્ સમ્પ્રતિપન્નં તન્ન વિવર્તમતં ભવેત્ ॥95॥

યદિ નાઙ્ગીકૃતં કિઞ્ચિદનઙ્ગીકૃતતાઽપિ હિ ।
નાઙ્ગીકૃતેતિ મૂઠઃ સ્યાદિતિ નાસ્મદ્દિવાદિતા ॥96॥

‘વિશ્વં સત્યં’ ‘યચ્ચિકેત’ ‘પ્ર ધાન્વસ્ય’ ‘યથાર્થતઃ’ ।
ઇત્યાધાઃ શ્રુતયઃ સર્વા વિશ્વસત્યત્વવાયિકાઃ ॥97॥

સત્યત્વં ગગનાદેશ્ચ સાક્ષિપ્રત્યક્ષસાધિતમ્ ।
સાક્ષિસિદ્ધસ્ય ન ક્વાપિ બાધ્યત્વં તદદોષતઃ ॥98॥

સર્વકાલેષ્વબાધ્યત્વં સાક્ષિણૈવ પ્રતીયતે ।
કાલો હિ સાક્ષિપ્રત્યક્ષઃ સુષુપ્તૌ ચ પ્રતીતિતઃ ॥99॥

અતીતાનાગતૌ કાલાવપિ નાસાક્ષિગોચરૌ ।
પક્ષીકર્તુમશક્યત્વાન્નાનુમા તત્ર વર્તતે ॥100॥

તદેતદિતિ સર્વં ચ દૃશ્યં વા સ્મૃતિગોચરમ્ ।
સાક્ષિસિદ્ધેન કાલેન ખયિતં હ્યેવ વર્તતે ॥101॥

તસ્માન્ન તં વિના કિઞ્ચિત્ સ્મર્તું દ્રષ્ટુમથાપિ વા ।
શક્યં તન્નિત્યસિદ્ધેર્હિ નાનુમાવસરો ભવેત્ ॥102॥

અતોડદોષપ્રતીતસ્ય સત્યત્વં સાક્ષિણા મતમ્ ।
પરીક્ષાદેશ્ચ સત્યત્વં તેન હ્યેવ મતં ભવેત્ ॥103॥

અન્યથા શ્રુતિયુક્ત્યાદિપ્રમાણૈશ્ચ સહૈવ તુ ।
અકસ્માદ્ભિન્નિવૃત્તિશ્ચ કિં વિશ્વસ્ય ન શક્યતે ॥104॥

ઇતઃ પૂર્વં તથા ભાવાધદિ નો સંસૃતેર્ગતિઃ ।
વાક્યાનુમાદિતશ્ચેત્ સ્યાત્ તત્પ્રામાણ્યં ચ સાક્ષિતઃ ॥105॥

તત્પ્રામાણ્યં યથા સાક્ષી સ્થાપયત્યેવમેવ હિ ।
સર્વકાલેષ્વપિ સ્થૈર્યાદિવ્યભિચારમપોહ્ય ચ ॥106॥

એવમક્ષજમાનત્વસિદ્ધાં વિશ્વસ્ય સત્યતામ્ ।
કિમિતિ સ્થાપયેન્નાયં નિર્દોષજ્ઞાનશક્તિતઃ ॥107॥

એકજ્ઞાનકૃતં વિશ્વમિતિ યચ્ચોચ્યતે મૃષા ।
બહુજ્ઞાનકૃતં વિશ્વમિતિ તસ્યોત્તરં ભવેત્ ॥108॥

પરસ્ય સત્યતાં જાનન્નપિ યઃ સ્વાત્મતસ્કરઃ ।
પરો નાસ્તીતિ વદતિ કિમિત્યુન્મત્તવદ્ભ્રુદેત્ ॥109॥

પરાભાવે હિ વાગ્વ્યર્થા યદિ નેવોચ્યતે તદા ।
કશાવેત્રાદિકં સત્ય તસ્કરસ્યોત્તરં વદેત્ ॥110॥

‘પ્રપચ્ચો યદિ વિધેત નિવર્તેત ન સંશયઃ ।
માયામાત્રમિદં દ્વૈતમદ્વૈતં પરમાર્થતઃ ॥111॥

વિકલ્પો વિનિવર્તેત કલ્પિતો યદિ કેનયિત્ ।
ઉપદેશાદયં વાદો જ્ઞાતે દ્વૈતં ન વિધતે’ ॥112॥

ઇત્યત્ર યદિશબ્દૌ ય નિવર્તેતેતિ ય દ્વયમ્ ।
વિશ્વસ્ય સત્યતામાહુઃ વિધેતોત્પત્તિમેવ ચ ॥113॥

વિદોત્પત્તાવિતિ હ્યસ્માદ્દાતોરુત્પત્તિરેવ હિ ।
નિવૃત્તિવ્યાપિયુક્ત પ્રાયઃ પ્રપચ્ચો ભેદપચ્ચકઃ ॥114॥

‘જીવેશ્વરભિદા યૈવ જડેશ્વરભિદા તથા ।
જીવભેદો મિથશ્ચૈવ જડજીવાભિદા તથા ॥115॥

મિથશ્ચજડભેદોડયં પ્રપચ્ચો ભેદપચ્ચકઃ ।

સોડયં સત્યો હનાદિશ્ચ સાદિશ્ચેન્નાશમાપ્નુયાત્ ॥116॥

દ્વૈતં ન વિધત ઇતિ તસ્માદજ્ઞાનિનાં મતમ્' ।
ઇતિ શ્રુતેઃ મિતં ત્રાતં માયાખ્યહરિવિધયા ॥117॥

ઉત્તમોડર્થો હરિસ્ત્વેકસ્તદન્યન્મધ્યમાધમમ્ ।
વાયાડડરબ્ધં તુ સાક્ટેત્યનામ સ્યાદ્વિકૃતં બહુ ॥118॥

નિત્યં તુ નામધેયં યન્મૃત્તિકેત્યાદિ વૈદિકમ્ ।
પ્રાધાન્યાત્ તત્પરિજ્ઞાનાત્ પ્રાકૃતાજ્ઞોડપિ પૂરુષઃ ॥119॥

વિદ્ધાનિત્યુચ્યતે સદ્ભિરેવં નિત્યપરાત્મવિત્ ।
સદાતનં સત્યમિતિ નિત્યમોવોચ્યતે બુધૈઃ ॥120॥

પ્રયોગશ્ચોત્તરત્રાસ્તિ " જરા યધેનમાપ્નુયાત્ ।
દેહઃ પ્રધ્વંસતે વાડયં કિં તતોડસ્યાતિશિષ્યતે ॥121॥

હન્યતે ન વધેનાયં જરયા ય ન જીર્યતિ ।
એતત્ સત્યં બ્રહ્મપુરમ્ " ઇતિ નિત્યત્વ એવ હિ ॥122॥

વાયાડડરમ્ભણમિત્યુક્તે મિથ્યેત્યશ્રુતકલ્પનમ્ ।
પુનરુક્તિર્નામિધેયમિતીત્યસ્ય નિરર્થતા ॥123॥

એકઃ પિણ્ડો મણિશ્ચેતિ પદવૈયર્થમેવ ય ।
વિકારિત્વવિવક્ષાયાં ન ચૈકનખકૃન્તનમ્ ॥124॥

સર્વં કાષ્ઠાર્ણયસં ય સ્યાદતઃ સાદૃશ્ય એવ ય ।
વિવક્ષાડત્ર તુ નિત્યત્વે પ્રાધાન્યે યોક્તવર્ત્મના ॥125॥

પ્રાધાન્યપ્રતિપત્યર્થ સૃષ્ટ્યાદેશ્ચૈષ વિસ્તરઃ ।

તસ્માત્ કેનાપિ માર્ગેણ ન વિવર્તમતં ભવેત્ ॥126॥

તદસંખ્યાતદોષેતં હેયમેવ શુભાર્થિભિઃ ।
અસંખ્યત્વેન દોષાણાં ગ્રન્થાધિક્યભયાદપિ ॥127॥

ઉપરમ્યતે તતો વિષ્ણુરિચ્છાપૂર્વકમશ્રમઃ ।
કરોતિ પિતૃવદ્વિશ્વં પૂર્ણાશેષગુણાત્મકઃ ॥128॥

॥ઇતિ શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને પ્રથમાધ્યાયસ્ય ચતુર્થઃ પાદઃ ॥1-4॥
॥ઇતિ શ્રીમદાનન્દતીર્થભગવત્પાદાચાર્યવિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને પ્રથમાધ્યાયઃ (સમન્વયાધ્યાયઃ)

દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ (અવિરોધાધ્યાયઃ) ॥2॥

પ્રથમઃ પાદઃ ॥2-1॥

ઉક્તઃ સમન્વયઃ સાક્ષાદવિરોધોઽત્ર સાધ્યતે ।
ચતુર્વિધસ્ય તસ્યાદૌ યૌક્તસ્તત્રાહિ ય સ્મૃતેઃ ॥01॥

તસ્માશ્ચતુઃસ્વરૂપત્વાત્ પ્રત્યેકં ચતુરાત્મકાઃ ।
પાદાઃ સર્વે તદંશાશ્ચ મૂર્તીનાં વર્ણમાગમાત્ ॥02॥

આસતા સમતાદૃષ્ટિશ્રુતિસામ્યબલોદ્ભવાઃ ।
સર્વાનુસારો લઘુતા વિશેષાદર્શનાફલે ॥03॥

ઇષ્ટાસિદ્ધિશ્ચ નિયમઃ પૂર્વપક્ષેષુ યુક્તયઃ ।
એતા એવ ત્વતિબલાઃ સિદ્ધાન્તસ્ય નિયામકાઃ ॥04॥

॥સ્મત્યધિકરણમ્ ॥

આત્મેઃ પ્રત્યક્ષતો દૃષ્ટ્વા પ્રોક્તમર્થં કથં શૃતિઃ ।

॥ ११ ॥ नित्यत्वात् पुरुषोद्भवैः ।
 उज्जितं सर्वदोषैश्च कथं नो मानतां व्रजेत् ॥ १३ ॥

"વિરૂપ નિત્યયા વાયા" "નિત્યયાઽનિત્યયા સદા" ।

ઇત્યાદિશ્રુતિભિર્વેદે નિત્ય ઇત્યવગમ્યતે ॥14॥

પિપીલિકાલિપિશ્ચાપિ પ્રમાણમવિરોધતઃ ।

યથા દ્રોણેરુલૂકેન કૃતમધ્યાસ બોધકમ્ ॥15॥

અવિરુદ્ધં વિરુદ્ધં તુ વિરોધાદેવ બાધિતમ્ ।

વિરોધાદર્શનાત્ તસ્માદ્વેદપ્રામાણ્યમિષ્યતે ॥16॥

તન્મૂલાત્ સ્મૃતીનાં ચ વિરોધો યત્ર ન ક્વચિત્ ।

વિરોધોઽપિ સ એવોક્તઃ પ્રત્યક્ષેણાગમેન વા ॥17॥

આગમેનાગમસ્યૈવ વિરોધે યુક્તિરિષ્યતે ।

ઉપજીવ્યવિરોધે તુ વેદસ્યાન્યાર્થકલ્પના ॥18॥

પ્રત્યક્ષમુપજીવ્યં સ્યાત્ પ્રાયો યુક્તિરપિ ક્વચિત્ ।

આગમૈકપ્રમાણેષુ તસ્યૈવ હુપજીવ્યતા ॥19॥

યુક્તોઽયુક્તશ્ચ યદર્થ આગમસ્ય પ્રતીયતે ।

સ્યાત્ તત્ર યુક્ત એવાર્થઃ યુક્તિશ્ચ ત્રિવિધા મતા ॥20॥

વ્યાપ્તિઃ પ્રત્યક્ષગા યસ્યા યુક્તિગાઽઽગમગા તથા ।

પ્રત્યક્ષાગમમૂલા તુ યુક્તિસ્તત્ર બલીયસી ॥21॥

યથાર્થમેવ માનત્વં તન્મુખ્યં જ્ઞાનશબ્દયોઃ ।

અર્થત્વમર્થતૈવ સ્યાન્ન ક્રિયાર્થેષુ સા મતા ॥22॥

જ્ઞાનાર્થે જ્ઞેયતા મુખ્યા શબ્દાર્થે તદનન્તરમ્ ।

યથાર્થજ્ઞાનજનકા યથાર્થા યુક્તયઃ સ્મૃતાઃ ॥23॥

અનુપ્રમાણમેતાનિ હ્રક્ષયુક્તિવયાંસ્યતઃ ।
પ્રામાણ્યં નાનુવાદસ્ય સ્મૃતેરપિ વિહીયતે ॥24॥

યાથાર્થમેવ પ્રામાણ્યશબ્દાર્થો યદ્વિવક્ષિત ।
આડ્ગીકૃતં ચેત્ પ્રામાણ્યં સ્મૃત્યાદિઃ કા વિરુદ્ધતા ॥25॥

ન યાફલત્વં વ્યક્તવ્યં સર્વસ્મૃત્યનુવાદયોઃ ।
ફલવત્ત્વં ન યાસ્માભિઃ પ્રામાણ્યં હિ વિવક્ષિતમ્ ॥26॥

તૃણાદિદર્શને કિં ય ફલવત્ત્વં નિગદ્યતે ।
સુખદુઃખાદિકં કિંજિયત્ સ્મૃતાવપિ હિ દૃશ્યતે ॥27॥

ન પરિચ્છેદકાર્યેવ પ્રમાણમિતિ ચ પ્રમા ।
નિર્દોષાક્ષોદ્ભવં હ્યત્ર પ્રત્યક્ષમિતિ ગીયતે ॥28॥

પ્રાકૃતં શુદ્ધયૈતન્યમક્ષં તુ દ્વિવિધં મતમ્ ।
શુદ્ધમીશરમામુક્તેષ્વન્યત્ર પ્રાકૃતૈર્યુતમ્ ॥29॥

નિર્દોષમેવ ચૈતન્યમન્યત્રોભયમિષ્યતે ।
સુખદુઃખાદિવિષયં શુદ્ધં સંસારગેષ્વપિ ॥30॥

નિર્દોષત્વાતિનિયમાત્ તદ્ભવિષ્ઠતમં મતમ્ ।
પચ્ચેન્દ્રિયમનોભેદાત્ પ્રાકૃતં ષઙ્ગિધં સ્મૃતમ્ ॥31॥

અનુમા યુક્તિરેવોક્તાવ્યાપ્તિરેવ તુ સા સ્મૃતા ।
પ્રતિજ્ઞાતાર્થસિદ્ધ્યર્થ વ્યાપ્તિરેવ યદોદિતા ॥32॥

અવશિષ્ટં કિમત્રાસ્તિ લિંગં તત્ર વિજાનતઃ ।
યદિ લિંગમસિદ્ધં સ્યાત્ કુત એવાસ્ય માનતા ॥33॥

યદિ સ્મારકમાત્રં સ્યાત્ સ્મર્તુર્નાત્ર પ્રયોજનમ્ ।
ન પઞ્ચાવયવોક્તૌ ચ વિવાદાવસિતિર્ભવેત્ ॥34॥

દૃષ્ટાન્તાદિષુ યૈવં સ્યાત્ સાધનં પુનરેવ તુ ।
વિડ્ગોક્તાવપિ યૈવં સ્યાદનુમાવસિતિર્ધ્રુવા ॥35॥

વિરોધોડસડ્ગતિશ્ચૈવ સાક્ષાધુક્તેસ્તુ દૂષણમ્ ।
પ્રતિજ્ઞાયામસમ્બન્ધો યુક્તેરુક્તાહ્યસડ્ગતિઃ ॥36॥

વિરોધોડપિ ત્રિધૈવ સ્યાત્ પ્રતિજ્ઞાર્થવિરુદ્ધતા ।
વિડ્ગરાહિત્યમવ્યાપ્તિર્ન્યાધિક્યે તુ વાયિકે ॥37॥

સાધ્યવ્યાપકવૈભોમ્યમવ્યાપ્તિઃ સાધનસ્ય ચ ।
દુર્બલેન વિરોધેડપિ ન પ્રમાણમસાધકમ્ ॥38॥

સ્વવાક્યેન વિરોધેડપિ નૈવ સાધકતાં વ્રજેત્ ।
સંવાદાનુક્તિસંયુક્તા એત એવ તુ નિગ્રહાઃ ॥39॥

વાદો જલ્પો વિતણ્ડેતિ કથાસ્તિસ્રો વિજનતામ્ ।
સ્વાર્થં પરાર્થમપિ વા તત્ત્વનિર્ણયસાધિની ॥40॥

કેવલં તુ કથા વાદો જલ્પોડર્થાદિવ્યપેક્ષયા ।
સતામેવ કથા જ્ઞેયા વિતણ્ડા ત્વસતાં સતામ્ ॥41॥

અપ્રકાશ્ય સ્વસિદ્ધાન્તમસતાં પક્ષદૂષણમ્ ।
ઉક્તે તૈઃ પ્રથમં માને વક્તવ્યે તસ્ય દૂષણમ્ ॥42॥

વિધાપરીક્ષાપૂર્વેવ વિતણ્ડ જલ્પ એવ ચ ॥
ઉચ્ચનીયત્વનિર્ણાતિર્યતો જયપરાજયૌ ॥43॥

વિનૈવ તત્ત્વનિર્ણીતિ ન હિ જલ્પાદિના ક્વચિત્ ॥
ઉચ્ચનીયત્વવિજ્ઞાનમિતિ વિદ્યાપરીક્ષણમ્ ॥44॥

વાદેન યોચ્ચનીયત્વવિજ્ઞાનં ભવતિ સ્ફુટમ્ ।
ઇતિ વાદસ્ય પૂર્વત્વં તત્સિદ્ધૌ વ્યર્થતાઽન્યયોઃ ॥45॥

બહુવિધત્વસિદ્ધૌ તુ નૈવ વાદોઽપિ કારણમ્ ।
સભાસભાપ્રાશ્નીકપૂર્વસ્તુ સ્પર્ધિનામપિ ॥46॥

વાદા એવોભયાર્થઃ સ્યાન્નિર્ણીતિજયકારકઃ ।
તત્વાપ્રકાશ એવૈકો વિતણ્ડાજલ્પયોઃ ફલમ્ ॥47॥

વિના વાદેન વિદ્યાયા યદિ શક્યં પરીક્ષણમ્ ।
સ્યાજ્જલ્પાદિરપિ ક્વાપિ વાદ્એવાન્યથા ભવેત્ ॥48॥

જલ્પ ઇત્યપિ નામ સ્યાદ્વાદસ્યૈતાદૃશસ્ય તુ ।
પ્રતિજ્ઞામાત્રસાધ્યત્વમપિ સ્યાદ્ યાજ્ઞવલ્ક્યવત્ ॥49॥

સંવાદે વાદિનોઃ ક્વાપિ વિવાદે હેતુરિષ્યતે ।
સભા સભાપતિશ્ચૈવ પ્રાશ્નિકાશ્ચૈવ વૈષ્ણવાઃ ॥50॥

રાગદ્વેષવિહીનાશ્ચ સ્યુઃ સભ્યાઃ સર્વવેદિનઃ ।
પ્રાશ્નિકાશ્ચૈતદજ્ઞાને સભ્યાશ્ચૈષાં ય દૂરગાઃ ॥51॥

પ્રમાણં નિર્ણયાય સ્યુઃ પક્ષપાતવિવર્જિતાઃ ।
ઉભાભ્યાં સાધનં ચૈવ દૂષણં વાદજલ્પયોઃ ॥52॥

સદ્ભિરાગમ એવૈકઃ પ્રયોજ્યોઽભીષ્ઠસાધકઃ ।
સ્વસિદ્ધાન્તાનુસારેણ હ્યસદ્ભિરનુમોચ્યતે ॥53॥

પ્રત્યક્ષાગમવૈરૂપ્યમાશ્રિત્યાન્યાર્થતૈવ તુ ।
આગમે દર્શનીયાઽત્ર દોષો વિઙ્ગવિવોમતા ॥54॥

વિઙ્ગાનુકૂલ્યં સ્વાર્થસ્ય શ્રુત્યાદીનામનુગ્રહઃ ।
ત્રિપઞ્ચાવયવામેવ યુગ્માવયવિનીમપિ ॥55॥

નિયમાધોઽનુમાં બ્રૂયાત્ તં બ્રૂયાદદિ તાદૃશી ।
નાનુમેતિ તદા કેન સાધ્યાવયવકલ્પના ॥56॥

નિયતાવયવાસિદ્ધૌ વ્યાપ્તિમાત્રેણ સાધનમ્ ।
કર્તવ્યમેવ તેન સ્યાત્ તસ્માત્ સૈવાનુમા મતા ॥57॥

અનુભૂતિઃ પ્રમાણં ચેત્ કોન સ્મૃતિરપોધતે ।
પૂર્વાનુભૂતે કિં માનમિત્યુક્તે સ્યાત્ કિમુત્તરમ્ ॥58॥

માનસં તદ્દિ વિજ્ઞાનં તથ્ય સાક્ષિપ્રમાણકમ્ ।
અતીતાનાગતં ચ દ્વૈધોગિભિર્દૃશ્યતેઽઞ્જસા ॥59॥

એવં પૂર્વાનુભૂતં ચ મનસ્યૈવાવગમ્યતે ।
વિજ્ઞાતં મનસા પૂર્વ મયૈતત્ કૃતમિત્યપિ ॥60॥

સાક્ષાદનુભવાત્ સિદ્ધં કથમેવ હ્યપોધતે ।
એવંલક્ષણકે માનત્રયે બ્રહ્માદિવસ્તુષુ ॥61॥

પ્રમાણં વેદ એવૈકસ્તત્પ્રામાણ્યં ચ સાધિતમ્ ।

॥અભિમાન્યધિકરણમ્॥

તથાપિ મૃજ્જલાદીનાં બુદ્ધિવાગાદિવાચકઃ ॥62॥

દૃષ્ટવ્યાસિવિરુદ્ધત્વાત્ તત્ર માનં કથં ભવેત્ ।
તતસ્તન્નામકઃ કશ્ચિત્ પુમાનન્યો ભવેદિતિ ॥63॥

યુક્ત્યાગમવિરોધેન પ્રાપ્તમત્રાભિધીયતે ।
બાલરુઢિ વિનૈવાપિ વિદ્વદ્ભ્રુઢિસમાશ્રયેત્ ॥64॥

તત્તન્નામાન એવૈતે તત્તદ્ભ્રુસ્ત્વભિમાનિનઃ ।
સન્તિ તેષાં વિશેષેણ શક્તિરન્યેભ્ય ઉચ્યતે ॥65॥

વ્યાસિશ્ચોક્તાનુસારેણ દૃશ્યન્તે યાધિકારિભિઃ ।
શાસ્ત્રોક્તવસ્તુનશ્ચૈવ વ્યુત્પત્તિઃ શાસ્ત્રવિદ્ગતઃ ॥66॥

વ્યુત્પત્તિઃ સા બલવતી મૂર્ખવ્યુત્પત્તિતો હિ યત્ ।
દૃઢયુક્તિવિરોધે તુ સર્વત્ર ન્યાય ઈદૃશઃ ॥67॥

॥અસદ્ધિકરણમ્ ॥

અલ્પવાક્યયુતા યુક્તિર્બહુલૈવ વિરોધિની ।
યત્ર તત્ર કથં વસ્તુનિર્ણયઃ સ્યાદિતીરિતે ॥68॥

વિરોધિયુક્તિબાહુલ્યાદિતિ ન્યાયો વિનિશ્ચિતઃ ।
યુક્તેસ્તુ યક્તિબાહુલ્યમાગમાદાગમસ્ય ચ ॥69॥

કથં ન નિર્ણયં કુર્યાદિત્યસત્કારણં ન હિ ।
શ્રુત્યર્થો ભવતિ ક્વાપિ શ્રુતિપ્રાયોપપત્તિભિઃ ॥70॥

અવિરોધશ્ચતુર્થે તુ પાદે સમ્યક્ સમર્થ્યતે ।
અસત્કાર્યં યથા દૃષ્ટં વસ્તુત્વાત્ કારણં તથા ॥71॥

ઇતિ ચેન્ન નિષેધૈકસ્વરૂપસ્ય ન કર્તૃતા ।

બુદ્ધિપૂર્વપ્રવૃત્તિર્હિ કર્તૃત્વમિતિ નિશ્ચિતમ્ ॥72॥

પ્રતિષેધાત્મકત્વં તુ ભાવસ્યાભાવધર્મતઃ ।
ધર્મધર્મ્યૈક્યતશ્ચૈવ ન તુ તન્માત્રતા ભવેત્ ॥73॥

અભાવસ્ય ચ ભાવેડપિ ધર્મોડથાપિ હિ ધર્મિણઃ ।
તાદૃક્ત્વં માત્રતેહોક્તા બુદ્ધિરાહિત્યમેવ તત્ ॥74॥

વિશેષ્યતૈવ ધર્મિત્વં પરથમપ્રતિપત્તિષુ ।
નિષેધવિધિરૂપત્વં ભાવાભાવત્વમત્ર હિ ॥75॥

સર્વનાશેષ્વપિ સદા શિષ્ટત્વાધસ્ય કસ્ય નુઃ ।
નાશોડયં વિમતોડપિ સ્યાત્ નાશત્વાત્ કર્તૃશેષવાન્ ॥76॥

ન ચાશેષનૃનાશસ્તુ દૃષ્ટો દૃશ્યોડસ્તિ વા ક્વચિત્ ।
ધર્માધર્માશ્રયત્વેન સ્વીકાર્યોડપિ નરો લયે ॥77॥

અનાદિત્વં વિના દૃષ્ટં કથં સ્યાત્ કારણં ક્વચિત્ ।
પૂર્વદૃષ્ટ્વાત્ પરાદૃષ્ટં ચદિ નૈવોત્તરમ્ કુતઃ ॥78॥

અદૃષ્ટં કારણં નો ચેલ્લયે માનં ચ કિ ભવેત્ ।
ઉત્પત્તિનાશકારી ચ બુદ્ધિમાન્ દૃશ્યતે ક્વચિત્ ॥79॥

તદ્દૃષ્ટાન્તેન સર્વત્ર કર્તા કિન નાનુમીયતે ।
આગમાનુગૃહીતા તુ માનમેષાડનુમાડપિ તુ ॥80॥

આગમાનુગ્રહાભાવે ન તર્કઃ સ્યાત્ પ્રતિષ્ઠિતઃ ।
અક્ષજાગમમૂલસ્ય સ્યાદેવાસ્ય પ્રતિષ્ઠિતિઃ ॥81॥

અન્યથાડસ્યાપ્રતિષ્ઠા ચ સ્વવાચા વ્યાહતૈવ હિ ।

ન ય શિષ્ટાગૃહીતત્વં નિરીશાદીશવાદિનઃ ॥82॥

અતોઽવશિષ્ટજીવાદિકર્તૃતાઽત્ર નિષિદ્ધતે ।
તન્મનોઽકુરુતેત્યાદેરસતો મનસો જનિઃ ॥83॥

નિવારિતા તુ પૂર્વત્ર હ્યકસ્માદિતિ તદ્વિના ।
અસતો વિશ્વજનનમાશઙ્ક્યાત્ર નિષિદ્ધતે ॥84॥

પ્રાપકં વાક્યમાત્રં તુ પરિહારોઽવિશેષિતઃ ।
કવયિજ્ઞીવાકૃતં દૃષ્ટ્વા ચેતનાદેવ યાકૃતમ્ ॥85॥

તદ્દેવાનુમાઽન્યત્ર વસ્તુત્વાત્ ક્રિયતે શ્રુતેઃ ।

॥ભૂક્રાધિકરણમ્॥

નાન્યદન્યત્વમાપન્નં કવયિદ્દૃષ્ટં કથય્યન ॥86॥

અતો જીવસ્ય ન બ્રહ્મભાવઃ સ્યાદ્ધિ કદાચન ।
કવયિદ્વિભજ્ઞતયા દૃષ્ટં તદ્વિભજ્ઞતયા કથમ્ ॥87॥

દૃશ્યેન્નો દૃષ્ટપૂર્વં હિ તાદૃશં ન ય દૃશ્યતે ।
ભોક્તૃત્વાપત્તિત ઇતિ યન્મતં તત્ કુતો હરિઃ ॥88॥

ભોક્ત્રાપત્તેરિતિ પ્રાહ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

॥આરમ્ભણાધિકરણમ્॥

૧ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥ ૫ ॥ ૬ ॥ ૭ ॥ ૮ ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥
જગતસ્ત્વવિકારત્વ ઉક્તન્યાયેન સાધિતે ॥89॥

સ્વતન્ત્રકારણાન્યત્વં તેન હ્યત્ર નિષિદ્ધ્યતે ।
"દ્રવ્યં કર્મ ય કાલશ્ચ સ્વભાવાશ્ચેતના ધૃતિઃ ॥90॥

યત્રસાદાદિમે સન્તિ ન સન્તિ યદુપેક્ષયા ।
ઇતિ શ્રુતેઃ તદ્વશસ્ય ભાવો 'ન પર' ઇત્યતઃ ॥91॥

શક્તોઽપિ હ્યન્યથા કર્તું સ્વેચ્છાનિયમતો હરિઃ ।
કારણૈર્નિયતૈરેવ કરોતીદં જગત્ સદા ॥92॥

નિત્યભેદો નિમિત્તેન હ્યુપાદાનેન તુ દ્વયમ્ ।
અસધૈત્કાર્યરૂપેણ કારણાત્મતયાઽસ્તિ હિ ॥93॥

અનવસ્થાઽન્યથા હિ સ્યાત્ સર્વત્રોત્પત્તિનાશયોઃ ।
"શક્તોઽપિ ભગવાન્ વિષ્ણુરકર્તુઃ કર્તુમન્યથા ॥94॥

સ્વભિન્નં કારણાભિન્નં ભિન્નં વિશ્વં કરોત્યજઃ" ।
ઇતિ શ્રતેરવસિત ઉક્તાર્થોઽયમશેષતઃ ॥95॥

॥ઇતરવ્યપદેશાધિકરણમ્॥

અનંશસ્યાપિ જીવસ્ય કિઞ્ચિત્સામર્થ્યયોજનામ્ ।
કાર્યેષુ યઃ કરોત્યદ્દા નમસ્તસ્મૈ સ્વયમ્ભુવે ॥96॥

યદિ ભાગેન કાર્યેષુ જીવશક્તિં ન યોજયેત્ ।
હરિસ્તદા હિ સર્વત્ર કૃત્સ્નયત્નોઽશિતાઽપિ વા ॥97॥

અંશિનો હિ પટાદ્યા યે ભિન્નૈરેવ પરસ્પરમ્ ।
અંશૈરંશિન ઉચ્ચન્તે નૈવમેવ હિ ચેતનાઃ ॥98॥

અતોડનંશિનો ઇત્યેવ શ્રુતિરેતેષુ વર્તતે ।
અપ્યનેકસ્વરૂપેષુ વિશેષાદેવ કેવલમ્ ॥99॥

બહુસ્વરૂપતાખ્યા તુ તેષ્વસ્ત્યેવ હિ સાંશતા ।
બહુત્વેનાવિનાભાવાદ્દિભજ્જતા નિયમાદ્ભવેત્ ॥100॥

યદિ નૈવં નિયમકૃદ્ભગવાન્ પુરુષોત્તમઃ ।

॥શબ્દમૂલત્વાધિકરણમ્॥

તસ્ય ત્વશેષશક્તિત્વાદ્યુજ્યતે સર્વમેવ ય ॥101॥

વિરોધઃ સર્વવૈશિષ્ટ્યે યો દ્વિતીયે નિરસ્યતે ।
નારાયણસ્ય ત્વધ્યાયે તદન્યે તત્ર તત્રગાઃ ॥102॥

સૃષ્ટિસંહારવાક્યાનાં જીવરૂપાભિધાયિનામ્ ।
અપ્યન્યોન્યાવિરોધસ્તુ દ્વિતીયાધ્યાયગોચરઃ ॥103॥

માનમેયવિશેષેણ પુનરુક્તિર્ન જાયતે ।

॥નપ્રયોજનાધિકરણમ્॥

સદા પ્રવૃત્તિરીશસ્ય સ્વભાવાદેવ કેવલમ્ ॥104॥

અડ્ગચેષ્ટા યથા પુંસઃ કાશ્ચિદ્દેશવર્જિતાઃ ।
"દેવસ્યૈષ સ્વભાવોડયમ્ " ઇત્યાહ શ્રુતિરજ્જસા ॥105॥

કીડાં પ્રયોજનં કૃત્વા સૃષ્ટિઃ શ્રુતિવિરોધિની ।
ઇતિ કેવલલીલૈવ નિર્ણિતા પ્રભુણા સ્વયમ્ ॥106॥

આત્મપ્રયોજનાર્થાય સ્પૃહાં શૃતિરવારયત્ ।
ન પ્રયોજનવત્ત્વેનેત્યત આહ જગદ્ગુરુઃ ॥107॥

" ઇચ્છામાત્રં પ્રભોઃ સૃષ્ટિરિતિ સૃષ્ટૌ વિનિશ્ચિતાઃ "
ઇતિ પ્રશંસયા કામશ્રુતિભ્યશ્ચૈવ યુક્તિતઃ ॥108॥

મહાતાત્પર્યયુક્તેશ્ચ નેચ્છામાત્રં નિષિદ્ધ્યતે ।
મોક્ષાર્થાઃ શ્રુતયો યસ્માત્ સ ય તસ્ય પ્રસાદતઃ ॥109॥

ઉન્નિનીષતિ વાક્યાય્ય લોકદૃષ્ટાનુસારતઃ ।
ઇચ્છાનિમિત્તકો યસ્માત્ તદભાવે કુતઃ શ્રુતિઃ ॥110॥

માહાતાત્પર્યહરિતા પ્રમાણત્વં ગમિષ્યતિ ।
યાથાર્થમેવ માનત્વમપિ વાક્યં પ્રયોજકમ્ ॥111॥

માનત્વમેતિ તત્રાપિ યત્સંપૂર્ણપ્રયોજનમ્ ॥

॥વૈષમ્યનેર્ઘૃણ્યાધિકરણમ્ ॥

વૈષમ્યં ચૈવ નેર્ઘૃણ્યં વેદાપ્રામાણ્યકારણમ્ ॥112॥

નાડ્ગીકાર્યમતોડન્યત્ તુ ન વૈષમ્યાદિનામકમ્ ।

॥સર્વધર્મોપત્યધિકરણમ્ ॥

યદધીના ગુણાશ્ચૈવ દોષા અપિ હિ સર્વશઃ ॥113॥

ગુણાસ્તસ્ય કથં ન સ્યુઃ સ્યુર્દોષાશ્ચ કથં પુનઃ ।
સર્વધર્મોપપત્તેસ્તદ્ભાક્યૈરપિ હિ તાદૃશૈઃ ॥114॥

નિર્દોષાશેષગુણકો નિર્ણીતો ભગવાન્ હરિઃ ।

॥ઇતિ શ્રીમદાનન્દતીર્થભગવત્પાદાચાર્યવિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રનુવ્યાખ્યાને દ્વિતીયાધ્યાયસ્યે પ્રથમઃ પાદઃ॥2-
1॥

દ્વિતીયઃ પાદઃ ॥2-2॥

સ્મૃતિયુક્તિશ્રુતિગુણયુક્તયો બહુયુક્તયઃ ॥01॥

એવં ચતુર્વિધા નૈવ વિરુદ્ધ્યન્તેઽન્વયં પ્રતિ ।
ઇતિ પ્રથમપાદેન નિર્ણીતેઽપ્યભિયોગતઃ ॥02॥

દર્શનાનાં પ્રવૃત્તત્વાન્મન્દ આશક્ત્યુતે પુનઃ ।
અનાદિકાલતો વૃત્તાઃ સમયા હિ પ્રવાહતઃ ॥03॥

ન યોચ્છેદોઽસ્તિ કસ્યાપિ સમયસ્યેત્યતો વિભુઃ ।
ભ્રાન્તિમૂલત્વમેતેષાં પૃથગ્દર્શયતિ સ્ફુટમ્ ॥04॥

તર્કેર્દૃઢતમૈરેવ વાક્યૈશ્ચાગમવાદિનામ્ ।
દૌર્લભ્યાચ્છુદ્ધબુદ્ધીનાં બાહુલ્યાદલ્પવેદિનામ્ ॥05॥

તામસત્વાચ્ચ લોકસ્ય મિથ્યાજ્ઞાનપ્રસક્તિતઃ ।
વિદ્રેષાત્ પરમે તત્ત્વે તત્ત્વવેદિષુ ચાનિશમ્ ॥06॥

અનાદિવાસનાયોગાદસુરાણાં બહુત્વતઃ ।
દુરાગ્રહગૃહીતત્વાદ્ભ્રાન્તે સમયાઃ સદા ॥07॥

તથાઽપિ શુદ્ધબુદ્ધીનામીશાનુગ્રહયોગિનામ્ ।
સુયુક્તયસ્તમો હન્યુરાગમાનુગતાઃ સદા ॥08॥

ઇતિ વિદ્યાપતિઃ સમ્યક્ સમયાનાં નિરાકૃતિમ્ ।
ચકાર નિજભક્તાનાં બુદ્ધિશાણત્વસિદ્ધયે ॥૦૯॥

॥રચનાનુપપત્યધિકરણમ્॥

ચેતનાચેતનં તત્ત્વદ્વયમેવ નિરીશ્વરાઃ ।
આહુસ્તત્પઞ્ચપઞ્ચત્વવિભાગસ્થમચેતનમ્ ॥૧૦॥

ચેતનં તદસંખ્યાતં ભિન્નમન્યદ્દિભદોજિઝતમ્ ।
અચેતનસ્ય કર્તૃત્વં સ્વાતન્ત્ર્યેણ નિગદ્યતે ॥૧૧॥

પરસ્પરવિભેદશ્ચ કાર્યાણામાલયં ભવેત્ ।
ભોક્તૃતાં ચેતનસ્યાહુઃ કેયિત્ તામપિ નાપરે ॥૧૨॥

સ્વરૂપચેતન્યબલાત્ સ્વપ્રકાશાય્ ભોગિતામ્ ।
પ્રકૃતેશ્ચ સ્વરૂપસ્ય વિવેકાગ્રહમેવ તુ ॥૧૩॥

અભોગવાદિનો ભોગમાહુર્ભેદગ્રહાત્ તયોઃ ।
ભોગિનાં મુક્તિરુદ્દૃષ્ટા સ એવાભોગવાદિનામ્ ॥૧૪॥

ઈશસ્યાસંગ્રહાદેવ ન યુક્તૌ તાવુભાવપિ ।
ચેતનેષ્ઠાનુસારેણ યદા દૃષ્ટઃ પટોદ્ભવઃ ॥૧૫॥

એતાદૃશત્વમન્યસ્ય વસ્તુત્વાત્ કેન વાર્યતે ।
ન ચ કાયિત્ પ્રમોક્તાર્થે શ્રુતિરેવ પ્રમા હિ નઃ ॥૧૬॥

આત્મવમુક્તમાર્ગેણ વક્તુર્નેવોપપદ્યતે ।
અપ્રામાણ્યસ્વતસ્ત્વસ્ય સ્વીકારાદપિ માયિવત્ ॥૧૭॥

સ્વોક્તાખિલનિષેધી સ્યાન્ન ચ કિઞ્ચિત્ પ્રસિદ્ધ્યતિ ।

‘ઇદં નાચેતનવશં વસ્તુત્વાત્ પ્રતિપન્નવત્’ ॥18॥

ઇત્યેવ પ્રતિષિદ્ધસ્ય કેન મૂલાડનુમા ભવેત્ ।

સ્વતન્ત્રવૃત્તી રચના સા ચૈવાચેતને ક્રુતઃ ॥19॥

અચેતનત્વં સ્વાતન્ત્ર્યમિતિ યાત્મપ્રમાહતમ્ ।

સ્વેચ્છાનુસારિતામેવ સ્વાતન્ત્ર્યં હિ વિદો વિદુઃ ॥20॥

ક્રુત ઇચ્છાડચેતનસ્ય સેચ્છં ચેત્ કિમચેતનમ્ ।

ઇચ્છામ્યહમિતિ હ્યેવ નિજાનુભવરોધતઃ ॥21॥

અચેતનેચ્છાપગતા યદિ ભેદાગ્રહોડત્ર ય ।

કથં સ ન ઘટસ્ય સ્યાન્મનો મ ઇતિ ભેદતઃ ॥22॥

મનસોડપિ ગૃહીતત્વાત્ ઉભયાત્મકતા યતઃ ।

કામસ્ય તુ મનઃ કામઃ પ્રયાપ્રયવિભેદતઃ ॥23॥

દ્વૈવિધ્યં દૃશ્યતે યાસ્ય તસ્માદ્ભેદાગ્રહઃ ક્રુતઃ ।

રચનાનુપપત્તેસ્તન્ન સર્વજ્ઞાનુમાગતમ્ ॥24॥

અચેતનં જગત્કર્તૃ પરોડબ્વાદિ ય નોપમા ।

એતત્પ્રશાસ્તિવચનાચ્ચેતનાચેતનસ્ય ય ॥25॥

દ્વૈવિધ્યેડપિ તુ કામાદેઃ ક્રુતઃ સ્વામિત્વમાત્મનઃ ।

સાક્ષાદનુભવારૂઢે શક્યતેડપોદિતું ક્વચિત્ ॥26॥

ઇચ્છાસ્વામિત્વમેવોક્તમિચ્છાવત્ત્વં ન યાપરમ્ ।

કિઞ્ચિત્તદ્વશગત્વેડપિ સ્વામિત્વં લોકવદ્ભવેત્ ॥27॥

સર્વાત્મતન્ત્રકામાદેઃ કિમુતેવ પરેશિતુઃ ।
ન યાનુભવગં કામસ્વામિત્વં વેદવાગપિ ॥28॥

શક્તાઽપવદિતું તસ્માત્ સા તદન્યાભિધાયિની ।
મોક્ષકામો ભવેદન્યો યદિ મુક્તાદ્ભવિષ્યતઃ ॥29॥

મોક્ષકામસ્ય કિં તેન સ્વનાશાર્થં ય કો યતેત્ ।
કર્તૃત્વં યસ્ય તસ્યૈવ ભોક્તૃત્વમુપલભ્યતે ॥30॥

વિભાગે ય તયોર્માનં નૈવ કિંચિત્ ક્વચિદ્ભવેત્ ।
સર્વમાનવિરોધૈકદુર્દીક્ષાદીક્ષિતસ્ત્વયમ્ ॥31॥

માયાવાધુપમાં યાયાત્ તય્ય શબ્દાન્નિરાકૃતઃ ।

॥અન્યત્રાભાવાધિકરણમ્ ॥

સાઙ્ખ્યસ્તુસેશ્વરો બ્રૂતે ક્ષેત્રાનુગ્રહશક્તિમાન્ ॥32॥

અસ્તીશ્વરઃ સ્વયંભાતઃ ક્લેશકર્માદિવર્જિતઃ ।
ક્ષેત્રશક્તિમતી યૈવ પ્રકૃતિર્બીજશક્તિમાન્ ॥33॥

જીવઃ પર્જન્યવદૈવશક્તિમાનીશ્વરઃ સ્મૃતઃ ।
પ્રથિવીવત્ પ્રધાનં તજ્જીવઃ સન્નિધિમાત્રતઃ ॥34॥

જીયાવપનકર્તૃવેત્યત્ર પ્રાહ સ્વયં પ્રભુઃ ।
અન્યત્ર કાઽપિ શક્તિર્ન સ્વાતન્ત્ર્યેષોશ એવ હિ ॥35॥

શક્તીસ્તાઃ પ્રેરયત્યજ્જસ્તદદીનાશ્ચ સર્વદા ।
સત્તાપ્રધાનપુરુષશક્તીનાં ય પ્રતીતયઃ ॥36॥

પ્રવૃત્તયશ્ચ તાઃ સર્વા નિત્યં નિત્યાત્મના યતઃ ।
તથા નિત્યતયા નિત્યં નિત્યશક્ત્યા સ્વયેશ્વરઃ ॥૩૭॥

નિયામયતિ નિત્યં ય " ન ઋતે ત્વદિ"તિ શ્રુતેઃ ।
સ્વભાવજીવકર્માણિ દ્રવ્યં કાલઃ શ્રુતિઃ ક્રિયાઃ ॥૩૮॥

યત્પ્રસાદાદિમે સન્તિ ન સન્તિ યદુપેક્ષયા ।
ઇતિ શ્રુતેર્ન સત્તાદ્યા અપિ નારાયણં વિના ॥૩૯॥

તત્ પતજ્જિવિવિન્ધ્યાદિમતં ન પુરુષાર્થદમ્ ।

॥અભ્યુપગમાધિકરણમ્ ॥

યાવકિરુચ્યતે માનમક્ષજં નાપરં ક્વચિત્ ॥૪૦॥

દેહ આત્મા, પુમર્થશ્ચ કામાર્થાભ્યાં વિના ન હિ ।
યદૈવં દર્શનેનાસ્ય કોડર્થઃ પ્રત્યક્ષગોચરઃ ॥૪૧॥

લબ્દસ્તેનૈવ હિ નરૈઃ શાસ્ત્રાત્ કિં મોહનં વિના ।
સ્વપરાર્થવિહીનત્વાત્ સ્વમતેનૈવ નિષ્ફલમ્ ॥૪૨॥

કિમિત્યુન્મત્તવચ્છાસ્રં વૃથા પ્રલપતિ સ્વયમ્ ।
દેહાદન્યોડનુભવત આત્મા ભાતિ શરીરિણામ્ ॥૪૩॥

મમ દેહ ઇતિ વ્યક્તં મમાર્થ ઇતિવત્ સદા ।
પ્રત્યક્ષસ્યૈવ માનત્વમિતિ કેનાવસીયતે ॥૪૪॥

યદિ તત્સાધકં વેદપ્રામાણ્યે ન કથં ભવેત્ ।
ન યાન્યમાનતા ક્વાપિ પ્રમાણેનાવસીયતે ॥૪૫॥

સ્વમતેનાર્થરહિતઃ ઉપેક્ષ્યઃ પક્ષ ઈદૃશઃ ।

॥પુરુષાશ્માધિકરણમ્॥

સન્નિધાનાચ્ચેતનસ્ય વર્તતે યદ્યેતનમ્ ॥46॥

તથાઽપ્યબુદ્ધિપૂર્વત્વાદુક્તદોષઃ સમો ભવેત્ ।

અઙ્ગીત્વં પુરુષસ્યૈવ સર્વેરપ્યનુભૂયતે ॥47॥

તદઙ્ગત્વેક્તિતશ્ચૈવ સ્યાત્ સર્વસ્યાપલાપકઃ ।

કિમુ સર્વેશ્વરસ્યાસ્ય હ્યપલાપાધતોઽખિલમ્ ॥48॥

॥અન્યથાનુમિત્યધિકરણમ્॥

અઙ્ગીત્વં યદિ તસ્યૈવ સ્વાતન્ત્ર્યં યેન્ન યાખિલમ્ ।

તત્પ્રેરણેઽપ્યશક્તત્વાત્ સ્વતન્ત્રોઽન્યો હ્યપેક્ષિતઃ ॥49॥

ન ય સ્વાતન્ત્ર્યમસ્યૈવ પ્રત્યક્ષાદિવિરોધતઃ ।

હિતાક્રિયાદિદોષાચ્ચ ભદ્રં નાનીશ્વરં મતમ્ ॥50॥

સંસારિણોઽન્યં સર્વેશં સર્વશક્તિમનૌપમમ્ ।

ચેતનાચેતનસ્યાસ્ય સત્ત્વાદેસ્તદધીનતામ્ ॥51॥

નાઙ્ગીકુર્વન્તિ ચે તેષાં સર્વેષાં ય સમા ઇમે ।

તસ્માચ્છ્રુતિપ્રમાણેન યુક્તિભિશ્ચ પરો હરિઃ ॥52॥

અઙ્ગીકાર્યતમો નિત્યઃ સર્વેરપિ સુનિશ્ચિતમ્ ।

॥વૈશેષિકાધિકરણમ્॥

નિત્યજ્ઞાનપ્રયત્નેચ્છં સદ્ગુણાદૈરપિ પઞ્ચભિઃ ॥53॥

યુક્તમીશં વદન્તોડન્યે તદિચ્છાદૃષ્ટયોદિતાઃ ।
પરમાણુવશ્ચતુર્વર્ગાઃ સંયુજ્યન્તે દ્વિશોડખિલાઃ ॥54॥

પરમાણુદ્રુએનૈવ દૃવ્યણુકં નામ જાયતે ।
દૃવ્યણુકત્રયેણ ત્ર્યણુકં તૈશ્ચતુર્ભિસ્તદાત્મકમ્ ॥55॥

તતસ્ત્વનિયમેનૈવ ખણ્ડાવયવિનાં ભવઃ ।
તતશ્ચાનિયમેનૈવ સર્વાવયવિસમ્ભવઃ ॥56॥

કારણં સમવાય્યાખ્યં પરમાણ્વાદિરત્ર હિ ।
ઇશેચ્છાદૃષ્ટકાલાસ્તુ નિમિત્તં કારણં મતમ્ ॥57॥

સમાન્યાન્ત્યવિશેષૌ ય સમવાયશ્ચ તત્પ્રયમ્ ।
નિત્યં, ક્રિયા અનિત્યાશ્ચ ગુણદ્રવ્યે દ્વિરોપકે ॥58॥

કાર્યે ગુણક્રિયાણાં તુ સમવાય્યન્યકારણમ્ ।
કારણસ્થા ગુણાધાસ્તુ સંયોગો દ્રવ્યકારણમ્ ॥59॥

એવં સ્થિતેડપિ સિદ્ધાન્તે વિશેષસ્તત્ર કલ્પિતઃ ।
દૃવ્યણુકે પરમાણૌ ય હ્રસ્વત્વં પરિમણ્ડલમ્ ॥60॥

ન કારણં કાર્યગુણૌ વૈરૂપ્યં તત્ર કારણમ્ ।
ઇત્યાહુસ્તાનથોવાય વિદ્યાધીશઃ સ્વયં પ્રભુઃ ॥61॥

મહત્ત્વં ચૈવ દીર્ઘત્વં ત્ર્યણુકાદૈષુ કલ્પિતમ્ ।
તસ્માચ્ચ સદૃશં કાર્યં તત્કાર્યેષૂપજાયતે ॥62॥

યથા તથૈવ હ્રસ્વત્ત્વાત્ પારિમણ્ડિલ્યતોડપિ હિ ।

જાયેત સદૃશં કાર્યે પરિમાણં સમતત્વતઃ ॥63॥

ન ચેન્મહત્ત્વતશ્ચૈવ દીર્ઘત્વાદપિ નો ભવેત્ ।
સદૃશસ્ય હિ કાર્યસ્ય નૈવ યોગઃ કથઞ્ચન ॥64॥

અપ્રત્યક્ષત્વમેવ સ્યાધતઃ કાર્યેષ્વણુત્વતઃ ।
ઇતિ ચેન્ન મહત્ત્વં ચ પરમાણાવણાવપિ ॥65॥

કથં ત્ર્યણુકપૂર્વેષુ નાણુત્વમપિ કથ્યતે ।
પ્રત્યક્ષત્વતદન્યત્વે પુરુષાપેક્ષયાઽખિભે ॥66॥

અણુત્વં ચ મહત્ત્વં ચ યતો વસ્તુવ્યપેક્ષયા ।
તારતમ્યસ્થિતા યસ્માત્ પદાર્થાઃ સર્વ એવ ચ ॥67॥

યથા મહત્ત્વવિશ્રાન્તિસ્તથાઽણુત્વસ્ય ચેષ્યતે ।
પરિમાણત્વતશ્ચેન્ન મહત્ત્વસ્યાપિ વિશ્રમઃ ॥68॥

દૃશ્યતેઽનન્ત ઇત્યેવ તથાનન્યમણાવપિ ।
ન મહત્ત્વગુણત એતાવાનિતિ હીશ્વરઃ ॥69॥

પરિચ્છિન્નસ્તથાણોશ્ચ નૈતાવાદ્ભાગતા ક્વચિત્ ।
વિશ્રાન્તો યદનન્તાંશઃ કશ્ચિદસ્તીતિ ગમ્યતે ॥70॥

નાવસાયયિતું શક્યો વિરોધાદેવ કેવલમ્ ।
કેવલં સાક્ષિમાનેન કાલો દેશોઽપિ નાન્તવાન્ ॥71॥

અપર્યવસિતિશ્ચાણોદૃશ્યતે સાક્ષિણા દ્વયોઃ ।
યદિ નો સાક્ષિગમ્યં તન્મહત્ત્વં કેન ગમ્યતે ॥72॥

વિશ્રાન્તિસ્તારતમ્યેન દૃશ્યતે હ્યનુમાનતઃ ।

યધાગમાદનન્તં તન્મહત્વમવગમ્યતે ॥73॥

અનન્તમેવ યાણુત્વં કુતો નૈવાવસીયતે ।
મહત્વાણુત્વયોર્નેવ વિશ્રાન્તિરુપલભ્યતે ॥74॥

અન્યદેવ હનન્તત્વમ્ મહત્વાણુત્વયો સમમ્ ।
બહુત્વાલ્પત્વયોર્યદ્ભ્રુત્સંખ્યાયામુપલભ્યતે ॥75॥

આનન્ત્યમેકભાગાનાં તાવત્ત્વં હ્યેવ ગમ્યતે ।
અણીયાંશ્ચ મહીયાંશ્ચ ભગવાનાગમોદિતઃ ॥76॥

આનન્ત્યવાચકઃ શબ્દો દ્વિધાઽઽનન્ત્યેઽપિ માનતામ્ ।
યાતિ નૈવ, ગુણાલ્પત્ત્વં કાલાલ્પત્ત્વં ચ માનગમ્ ॥77॥

સર્વકાલગતસ્યાલ્પકાલેઽપિ સ્યાદવસ્તથિતિઃ ।
મહાગુણસ્ય ચાલ્પોઽપિ ગુણઃ સ્યાદિતિ ચેદ્ભવેત્ ॥78॥

તાવત્ત્વમેવ નૈવ સ્યાદેશેઽપ્યેતન્ન નો મતમ્ ।
મહતોઽલ્પત્વમપિ હિ વ્યોમવત્ પ્રાહ વેદવિત્ ॥79॥

યદલ્પદેશસંસ્થાનં ન સર્વત્રાપિ નો ભવેત્ ।
સ્થિતસ્ય હ્યલ્પદેશેષુ સર્વગત્ત્વં ભવેદ્ધ્રુવમ્ ॥80॥

એકત્રાપ્યનવસ્થસ્ય કુત એવાખિલસ્થતા ।
શૂન્યત્વમેવ તસ્ય સ્યાદસ્યૈકત્રાપિ ન સ્થિતિઃ ॥81॥

અતો નાણુત્વવિશ્રાન્તિર્ન મહત્ત્વસ્ય ચ ક્વચિત્ ।
ઉભયાનન્ત્યયુક્તસ્માત્ યદિ મુખ્યં મહદ્ભવેત્ ॥82॥

તસ્ય બ્રહ્મ પરં સાક્ષાત્ સર્વાનન્ત્યયુતં સદા ।

યદિ સાક્ષી સ્વયમ્ભાતો ન માનં કેન ગમ્યતે ॥83॥

અક્ષજાદેશ્ચ માનત્વમનવસ્થાઽન્યથા ભવેત્ ।
અતઃ સર્વપદાર્થાનાં ભાગાઃ સન્ત્યેવ સર્વદા ॥84॥

સર્વદિક્ષ્વપિ સમ્બન્ધાદવિભાગઃ પરાણુતા ।
તત્સંયોગાદનિયતાત્ પદાર્થાનાં જનિર્ભવેત્ ॥85॥

દ્વયોરેવ તુ સંયોગ ઇતિ કેનાવસીયતે ।
કારણસ્ય ગુણાસ્તેન ભવેયુઃ કાર્યગા અપિ ॥86॥

તારતમ્યેન સર્વેઽપિ મહાન્તશ્ચાણવો યતઃ ।
ન ય તત્પ્રોક્તસૃષ્ઠૌ તુ માનં કેવલકલ્પના ॥87॥

કથં સાક્ષિમિતસ્યાસ્ય શક્ત્યુચાર્દ્વારણે ક્વચિત્ ।
યદિ સાક્ષિમિતં નૈતન્નાનુમા તત્ર વર્તતે ॥88॥

પક્ષીકર્તુમશક્યત્વાત્ કુત એવાનુમા ભવેત્ ।
યત્ર નાસ્તિ પદન્યાસઃ કસ્તં વિષયમાપ્નુયાત્ ॥89॥

દેશાન્તરાદિશબ્દાશ્ચ શશશૃંગાદિશબ્દવત્ ।
સદૃશં ય સયાતીયં નાસ્મત્પક્ષે કિમેવ હિ ॥90॥

યેનૈવ ય પ્રકારેણાત્યસિદ્ધમનુમીયતે ।
તેનૈવ શશ શૃંગાદેઃ શક્યમસ્તિત્વકલ્પનમ્ ॥91॥

પ્રત્યક્ષમાગમો વાઽપિ ભવેદત્ર નિયામકઃ ।
સૈવ વ્યાપ્તિર્ભવેન્માનં નાન્યા સન્દિગ્ધમૂલતઃ ॥92॥

સહદર્શનમાત્રેણ ન વ્યાપ્તિરવસીયતે ।

યદૈવાવ્યતિરેકેડસ્ય હ્યક્ષજં વાડડગમો ભવેત્ ॥93 ॥

તન્નિર્ધારિતયુક્તિર્વા વ્યાપ્તિઃ સૈવાપરા ન હિ ।
અન્યથા સપ્તમરસભાવોડપ્યનુમાડડપતેત્ ॥94 ॥

અનિષ્ઠાનિ ચ સર્વાણિ હ્યનુમા કામચારિણી ।
કાર્યકારણયોશ્ચૈવ ગુણાદિઃ પચ્ચકસ્ય ચ ॥95 ॥

ભિન્નસ્યૈવ તુ સમ્બન્ધઃ સમવાયોડન્ય ઈર્યતે ।
ભિન્નત્વસામ્યતસ્તસ્ય તાભ્યાં યોગો ભવેદ્ધ્રુવમ્ ॥96 ॥

સ સ્વનિર્વાહકશ્ચેત્ સ્યાદ્દ્રવ્યમેવ તથા ન કિમ્ ।
વિશેષસ્તદ્ભૂતત્વાદિર્યધભિન્નેડવસીયતે ॥97 ॥

ગુણક્રિયાદિરૂપસ્ય નિષેધઃ કેન હેતુના ।
દ્રવ્યમેવ તતોડનન્તવિશેષાત્મતયા સદા ॥98 ॥

નાનાવ્યવહૃતેર્હેતુરનન્તત્વં વિશેષતઃ ।
વિશેષશ્ચ વિશેષી નઃ સ્વેનૈવ સમવાયવત્ ॥99 ॥

કલ્પનાગુરુતાદોષાત્ પદાર્થાન્તરતા ન હિ ।
કલ્પયિત્વા ષટ્ પદાર્થાન્ સાભાવાનપિ કેવલમ્ ॥100 ॥

એકસ્મિન્ સ વિશેષશ્ચેત્ કિં પૂર્વં તસ્ય વિસ્મૃતિઃ ।
યેન પ્રત્યક્ષસિદ્ધેન વ્યવહારોડખિલો ભવેત્ ॥101 ॥

ભાવાભાવવિભાગેન યં વિના ન કથચ્ચન ।
એતાદૃશે વિશેષેડસ્મિન્ કો દ્વેષો વાદિનાં ભવેત્ ॥102 ॥

અભેદેન પ્રતીતિશ્ચ કાર્યકારણપૂર્વકે ।

અભાવાન્તે પદાર્થેઽસ્મિન્ સવિશેષાઽવસીયતે ॥103॥

સામાન્યાદિપદાર્થેષુ તન્નિષ્ટત્વાદયોઽખિલાઃ ।
કથં ધર્મા નિવાર્યન્તે વસ્તૈક્યેઽપિ હિ વાદિભિઃ ॥104॥

કાર્યસ્ય તત્તનિષ્ટત્વં ગુણાદેવ્યાપિતાદિકઃ ।
કથં વિશેષો નૈવાસ્તિ સ ય ધર્મોઽપરો યદિ ॥105॥

ષટ્પદાર્થાતિરેકઃ સ્યાત્ પદાર્થાનિયમેઽપિ હિ ।
ધર્મસ્ય ધર્મસન્તાનાદનવસ્થાખનિર્ભવેત્ ॥106॥

સામાન્યસ્યાપિ સામાન્યં ગુણસ્યાપિ ગુણો હ્યતઃ ।
નાઙ્ગીકૃતઃ સ ય યદિ નાનવસ્થા ક્વચિદ્ભવેત્ ॥107॥

અસ્મત્પક્ષે ગુણાધાશ્ચ તદ્ભ્રન્તો હિ વિશેષતઃ ।
અનન્યત્વાજ્ઞાનવસ્થા ભેદો નાશે ભવેત્ તથા ॥108॥

વિશેષમેવ સંશ્રિત્ય વિશેષો બલવાન્ યતઃ ।
દૃષ્ટિપ્રમાણતશ્ચૈવ વિરોધો દર્શને કથમ્ ॥109॥

વિરોધો હ્યવિરોધશ્ચ યતે દર્શનમાનકૌ ।
તતો દૃષ્ટે વિરોધસ્તુ સદ્ભિરાપાધતે કથમ્ ॥110॥

અભિજ્ઞો ભગવાન્ સ્વેન તદન્યેન વિભેદવાન્ ।
નિત્યા ધર્માસ્તદીયાસ્તુ સર્વેઽસ્માન્નૈવ ભેદિનઃ ॥111॥

સામસ્ત્યોચ્છેદિનોઽન્યત્ર ધર્મા ઉભયરૂપિણઃ ।
ભાવે ત એવ યોચ્છેદાત્ તદન્યે ય સમસ્તશઃ ॥112॥

અંશાંશિનોરભેદેન ત્વંશસંયોગ એવ હિ ।

અંશિનો નાનવસ્થાડતો યદ્યપ્યંશેષ્વવિશ્રમઃ ॥113 ॥

એકસ્મિન્ જાત એવાન્યઃ સંયોગો જાયતે યદિ ।
અનવસ્થા તદૈવ સ્યાત્ સંયોગૈક્યે ભવેત્ ક્વ સા ॥114 ॥

અંશે સંયોગદૃષ્ટેશ્ચ દૃષ્ટે કા સાડનવસ્થિતિઃ ।
યદ્યંશગો ન સંયોગઃ કાર્યેષુ પ્રથિમા કથમ્ ॥115 ॥

પરમાણોરણોર્નાસ્તિ મહત્તેત્યદ્ભુતં વયઃ ।
અણીનાં પ્રથિમાપેક્ષાં વનૈવ ત્ર્યણુકેડપિ સઃ ॥116 ॥

પરમાણોર્મહત્વં ચ વિનેત્યેતદ્ભૂયઃ કથમ્ ।
અંશિનોડશૈરભેદોડયમંશેન તુ ભિદાડભિદા ॥117 ॥

સર્વપ્રત્યક્ષવિષયઃ કથમેવ હ્યપોદ્યતે ।
સંયોગશ્ચ વિભાગશ્ચ ભેદશ્ચૈવ પૃથક્ પૃથક્ ॥118 ॥

અન્યોન્યપ્રતિયોગેન હ્યુભયોરપિ દૃશ્યતે ।
ભિન્ના ઇતિ તુ ભેદાનાં સમુદાયો હિ દૃશ્યતે ॥119 ॥

યથૈવ ચ પદાર્થનામનયોર્ભેદ ઇત્યપિ ।
ઇતોડમુષ્યામુતોડપ્યસ્ય ભેદો દૃષ્ટોદ્વિધર્મિકઃ ॥120 ॥

તત્રૈકવચનં યત્તદ્વિપ્રાણાં ભોજનં યથા ।
નરત્વાદિકમપ્યેવં તત્તદ્ધર્મતયેયતે ॥ 121 ॥

ન સર્વધર્મ એકોડસ્તિ સમુદાયસ્તુભિન્નગઃ ।
એતાદૃશં ચ સાદૃશ્યં પદાર્થેષુ પૃથક્ પૃથક્ ॥122 ॥

એકસ્મિન્ સ વિનષ્ટેડપિ યતોડન્યત્રૈવ દૃશ્યતે ।

કુતો ભસ્મત્વમામસ્ય નરત્વં પુનરિષ્યતે ॥123॥

એકત્વે નાસ્તિમાનં ચ શ્રુતિરપ્યાહ સાદરમ્ ।
"ભિન્નાશ્ચ ભિન્નધર્માશ્ચ પદાર્થા અખિલા અપિ ॥124॥

સ્વૈઃ સ્વૈર્ધર્મૈરભિન્નાશ્ચ સ્વરૂપૈરપિ સર્વશઃ ।
અનિવૃત્તવિનાશાસ્તુ ધર્મા ઉભયરૂપકાઃ ॥125॥

ન કેનચિદભિન્નોઽતો ભગવાન્ સ્વૈર્ગુણૈર્વિના" ।
ઇતિ વ્યત્પત્તિરપિ હિ સાદૃશ્યેનૈવ ગમ્યતે ॥126॥

સર્વેષુ યુગપચ્છબ્દઃ સદૃશેષુ પ્રવર્તતે ।
તથાઽપિ પ્રાપ્તિસ્ત્વેકવચનાય વિશેષતઃ ॥127॥

અભીષ્ટાવગતિશ્ચ સ્યાચ્છક્તિઃ સાદૃશ્યગા યતઃ ।
તાદૃશોઽયં ચ તચ્છબ્દ ઇતિ જ્ઞાપયતિ સ્ફુટમ્ ॥128॥

જાતિતશ્ચેત્ કથં તાસુ તત્ર ચેદનવસ્થિતિઃ ।
તથૈવ વ્યક્તિવિજ્ઞાનં વ્યક્તિત્વાભાવદૂષિતમ્ ॥129॥

યદિ તય્યાસ્તિતસ્યાપિ વિશેષેષ્વનવસ્થિતિઃ ।
કથં સ્વરૂપત્વમપિ જ્ઞાયતેઽનુગતં યદિ ॥130॥

એકવ્યુત્પત્તિપર્યન્તમનવસ્થાદિદૂષિતમ્ ।
કલ્પનાગૌરવાત્ તેન યુક્તા નાનુગકલ્પના ॥131॥

ઔપાધિકવિશિષ્ટાધમપિ ત્વદસ્તુ કિં તતઃ ।
અન્યત્ તદેવ ચેદગ્નિમત્ત્વં કિં તત્ર ભણ્યતે ॥132॥

અગ્નિસંયોગમાત્રં ચેદ્ભવેત્ તત્સિદ્ધસાધનમ્ ।

ભૂધરસ્યાગ્નિસંયોગો યદિ ષષ્ઠ્યર્થ એવ કઃ ॥133 ॥

સમવાયો યદિ હ્યસ્ય ચૈકત્વાત્ સિદ્ધસાધનમ્ ।
યદસ્યૌપાધિકો ભેદઃ કુત એકત્વમિષ્યતે ॥134 ॥

નાનિર્વાચ્યં હિ તેનેષ્ટમત ઔપાધિકાન્યયોઃ ।
સત્યત્વાત્ કો વિશેષઃ સ્યાન્માયાવાધન્યથા ભવેત્ ॥135 ॥

ઉપાધિજન્યં તદ્ભ્યમિતિ યૌપાધિકં ભવેત્ ।
ઉભયત્રાપ્યનન્તાઃ સ્યુઃ સમવાયાઽઘતસ્તતઃ ॥136 ॥

ભિન્નત્વં ચૈવ તેષ્વસ્તિકો વિશેષ ઉપાધિગે ।
અવિદ્યમાન એવાન્યઃ સમવાયોધિગમ્યતે ॥137 ॥

ઉપાધિના તદ્ભ્યમકમનુમાનં ન મા ભવેત્ ।
એવમોવાસતઃ સત્તાસમવાયો જનિર્મતા ॥138 ॥

તત્રાપિ હ્યુક્તદોષાણાં નૈવ કિઞ્ચિન્નિવારકમ્ ।
અસ્મત્પક્ષે વિશેષસ્ય સર્વત્રાઙ્ગીકૃતત્વતઃ ॥139 ॥

નાસ્તિ દોષઃ ક્વચિદ્ભાવો હ્યભાવશ્ચ સ એવ હિ ।
અભાવસ્ય ય ધર્માઃ સ્યુર્ભાવસ્તેષાં ય તેઽખિલાઃ ॥140 ॥

પ્રત્યક્ષમાનતઃ સર્વમેતન્નો વારણક્ષમમ્ ।
સર્વે ભાવા અભાવાશ્ચ પદાર્થાસ્તેન સર્વદા ॥141 ॥

તથાઽપિ પ્રથમં બુદ્ધેર્યો નિષેધસ્ય ગોચરઃ ।
સોઽભાવો વિધિબુદ્ધેસ્તુ ગોચરઃ પ્રથમં પરઃ ॥142 ॥

તસ્માત્ પ્રધ્વસ્તભેદાદિ સદિત્યેવાવગમ્યતે ।

અસ્ત્યભાવોઽસ્તિ ય ધ્વંસો દેહાભાવશ્ચ ભસ્મતા ॥143 ॥

ઇત્યાદિ યુજ્યતે સર્વં પ્રત્યક્ષાદિપ્રમાણતઃ ।
અન્યોન્યાભાવભેદૌ ય પૃથક્ત્વં ય પૃથક પૃથક્ ॥144 ॥

યત્ કલ્પયન્તિ તચ્ચૈવ કલ્પનાગૌરવાદ્ભૂતમ્ ।
પર્યાયત્વેન તે શબ્દા જ્ઞાયન્તે સર્વ એવ હિ ॥145 ॥

ભેદસ્ય તુ સ્વરૂપત્વે યે વદન્તિ ય શૂન્યતામ્ ।
અદ્ભુતાસ્તે યતોઽન્યસ્ય પ્રતિયોગિત્વમિષ્યતે ॥146 ॥

પ્રતિયોગિનો હિ ભેદોઽયં ન તુ સ્વસ્માત્ કથંચન ।
વિભાગેનાલ્પતૈવ સ્યાત્ કુત એવ ય શૂન્યતા ॥147 ॥

ન શૂન્યાનાં હિ સંયોગાદ્ભાવો વસ્તુન ઇષ્યતે ।
વિદારણાર્થો ધાતુશ્ચ વિભાગગુણવાચકઃ ॥148 ॥

અવિદારણેઽપિ હ્યાસ્યસ્ય ભિન્નાવોષ્ઠૌ તુ તસ્ય ય ।
અત ઉન્મત્તવાક્યત્વાન્માયાવાદો હ્યુપેક્ષિતઃ ॥149 ॥

ન યામન્દસદાનન્દસ્યન્ધનન્તગુણાર્ણવઃ ।
ઈશ્વરોઽષ્ટગુણત્વેન પ્રમેયોઽપ્રમિતત્વતઃ ॥150 ॥

"મય્યનન્તગુણેઽનન્તે ગુણતોઽનન્તવિગ્રહે" ।
"અનન્તગુણમાહાત્મ્યશક્તિજ્ઞાનમહાર્ણવઃ ॥151 ॥

"નારાયણઃ પરોઽશેષયેતનેભ્યઃ પરં પદમ્"
ઇત્યાદિવેદતદ્ભાક્યૈરનન્તૈશ્ચાવસીયતે ॥152 ॥

અનન્તગુણતા વિષ્ણોઃ કથમેવ હ્યપોદ્યતે ।

યધનન્તવિશેષાશ્ચ તજ્જ્ઞાનાદેર્નિવારિતાઃ ॥153 ॥

કથં તત્તદ્વિષયતા સાર્વજ્ઞાર્થં વિધીયતે ।
ઓપાધિકવિશેષસ્તુ પૂર્વમેવ નિરાકૃતઃ ॥154 ॥

સ્વપ્રકાશત્વમપિ તુ યૈર્જ્ઞાનસ્ય નિવારિતમ્ ।
કથં સર્વજ્ઞતા તસ્ય સ્વજ્ઞાનાધિગમં વિના ॥155 ॥

જ્ઞાનં વિશ્વાધિગં ત્વેકં તજ્જ્ઞાનાવિષયં પરમ્ ।
ઇતિ જ્ઞાનદ્વયેનૈવ સર્વવિત્ પરમેશ્વરઃ ॥156 ॥

ઇતિ યેદૈષ એવાર્થસ્તજ્જ્ઞાનાવસિતો યદિ ।
સ્વપ્રાકાશત્વમેવ સ્યાજ્જ્ઞાનં હ્યેતદ્વિશેષણમ્ ॥157 ॥

જ્ઞાનાન્તરેણ યેદત્ર ભવેદેવાનવસ્થિતિઃ ।
સ્વપ્રકાશત્વમેતસ્માદ્ધુર્નિવારં સમાપતેત્ ॥158 ॥

સુખવાન્ દુઃખવાંશ્ચ સ્યાદિતિ વ્યાપ્તિશ્ચ નો ભવેત્ ।
નિર્દુઃખત્વં મહાનન્દઃ શ્રુત્યૈવેશસ્ય ભણ્યતે ॥159 ॥

યોડશનાયાપિપાસે ય શોકાદીંશ્ચાતિવર્તતે ।
આનન્દં બ્રહ્મણો વિદ્ધાન્ વિપાખ્યેત્યાદિકા ય સા ॥160 ॥

ઈશ્વરસ્ય તથેષ્ટત્વં દુઃખિત્વોપાધિરિત્યપિ ।
ઉક્તે કિમુત્તરં બ્રૂયાત્ શ્રુત્યનાદરતત્પરઃ ॥161 ॥

ન યાત્મદુઃખિતેચ્છા સ્યાદત એતન્નિવાર્યતે ।
સહદર્શનમાત્રેણ શ્રુતિનામપલાપકઃ ॥162 ॥

યજ્ઞાદેરપિ પાપસ્ય હેતુત્વં હિંસયા યુતેઃ ।

નાનુમાતિ કથં તત્ર યધુપાધિર્નિષિદ્ધતા ॥163॥

અદુખિત્વેન યાનુક્તિઃ કથં નોપાધિતાં વ્રજેત્ ।
'અદુઃખમિતરત્ સર્વં જીવા એવ તુ દુઃખિનઃ ॥164॥

તેષાં દુઃખપ્રહાણાય શ્રુતિરેષા પ્રવર્તતે' ।
ઇતિ શ્રુતિર્હિ પરમા શ્રુત્યુક્તિર્યદિ કારણમ્ ॥165॥

કિં કાર્યમનુમાનેન ગલસ્તનસમેન હિ ।
અનુમાનેન યદર્થઃ શ્રુતિદૃષ્ટોઽપ્યપોધતે ॥166॥

પૂર્વોક્તેન પ્રકારેણ નેશ્વરો ધર્મ એવ ય ।
સ્યાત્ તત્ફલં ય તેનાત્ર શ્રુતિરેવ પ્રમા ભવેત્ ॥167॥

ઇશસ્યાનુમયા સિદ્ધેઃ શ્રુતિર્ધર્મિપ્રમા ભવેત્ ।
તયા સર્વગુણૈઃ પૂર્ણઃ ઉક્ત ઈશો યતસ્તતઃ ॥168॥

અનાનન્દાનુમા તસ્ય ધર્મિગ્રાહિવિરોધતઃ ।
ન પ્રમાણં ભવેત્ તસ્માન્નાનુમાઽત્રોપયોગિની ॥169॥

નિત્યેચ્છત્વાત્ પરેશસ્ય પરમાણુસદાત્વતઃ ।
અદૃષ્ટકાલયોશ્ચૈવ ભાવાત્ કાર્યં સદા ભવેત્ ॥170॥

ન હિ કાલવિભેદોઽસ્તિ તત્પક્ષેઽસ્મન્મતે હરેઃ ।
વિશેષકાલ એવૈતત્સૃષ્ટ્યાદીચ્છા સદાતના ॥171॥

વિશેષાશ્ચૈવ કાલસ્ય હરેરિચ્છાવશાઃ સદા ।
'સર્વે નિમેષા' ઇતિ હિ શ્રુતિરેવાહ સાદરમ્ ॥172॥

ઉદીરયતિ કાલાખ્યાં શક્તિમિત્યસ્ય વાગપિ ।
કાલસ્ય કાલગત્વેન ન વિરોધોઽપિ કશ્ચન ॥173॥

અસંખ્યાતવિશેષત્વાદિચ્છાયા અપિ સર્વદા ।
'ઈશો દેશશ્ચ કાલશ્ચ સ્વગતા એવ સર્વદા ॥174॥

ઈશાધીનૌ ય તૌ નિત્યં તદાધારૌ ય તદ્ગતૌ'
ઇતિ શ્રુતિરપિ પ્રાહ કાલે સ્વોદિષ્ટ એવ તુ ॥175॥

તત્કાલસૃષ્ટિમેવાતો વાઞ્છતીશઃ સદૈવ હિ ।
સ્યાત્ કાલઃ સ તદૈવેતિ કાલસ્ય સ્વગતત્વતઃ ॥176॥

સ્વભાવાદેવ હીચ્છૈષા "દેવસ્યૈષ" ઇતિ શ્રુતેઃ ।
સ્વભાવોઽપિ પરેશેચ્છાવશ ઇત્યુદિતઃ પુરા ॥177॥

નિત્યા અનિત્યાશ્ચ તતસ્તદધીના ઇતિ શ્રુતિઃ ।
રૂપસ્પર્શાદિહેતુભ્યઃ પરમાણોનિત્યતા ॥178॥

અનુમેયા શ્રુતીનાં ય વિરુદ્ધત્વાન્ન તન્મતમ્ ।
ઉપાદેયમતશ્ચાયમવિરુદ્ધઃ સમન્વયઃ ॥179॥

॥સમુદાયાધિકરણમ્॥

વૈભાષિકાશ્ચ સૌત્રાન્તાઃ સ્વરસક્ષણિકં જગત્ ।
આણૂનાં સમુદાયં ય કાલકર્મનિમિત્તતઃ ॥180॥

ઉત્પત્તિકાલે યુક્તાનામાત્માનાં ય ક્ષણસ્થિતમ્ ।
નિત્યં સન્તાનમેતેષાં પઞ્ચસ્કન્ધાત્મના સ્થિતમ્ ॥181॥

સંસારરૂપવિજ્ઞાનસંજ્ઞાદુઃખાત્મના સ્થિતિઃ ।
દુઃખાભાવં સુખં ચાહુરરૂપજ્ઞાનસન્તતિમ્ ॥182 ॥

મોક્ષં સ સમુદાયો હિ નૈકસ્માદેવ યુજ્યતે ।
નોભયોશ્ચોભયત્વં યત્ સમુદાયવ્યપેક્ષયા ॥183 ॥

આતોઽન્યોન્યાશ્રયત્વેન સમુદાયો ન યુજ્યતે ।
અન્યોન્યાપેક્ષયા પુંસઃ સમુદાયત્વવેદનમ્ ॥184 ॥

સ્યાત્ તત્સદ્દાતનત્વેઽપિ તથ્ય સામીપ્યહેતુકમ્ ।
ઇતિ ચેત્ કાર્યસમ્ભૂતિમાત્રવ્યાપૃતિકારણમ્ ॥185 ॥

ન તુ કાર્યવિશેષેષુ વ્યાપૃતં કારણં ભવેત્ ।
અતોઽર્થેન્દ્રિયસંયોગિરૂપકારણતાત્મનઃ ॥186 ॥

સંયોગિરૂપરાહિત્યન્નૈવ તજ્જ્ઞાનતાઽપિ હિ ।
વિશેષકાર્યજનકં યદિ કારણમિષ્યતે ॥187 ॥

કુતઃ સમાનરૂપત્વં કાર્યાણામપિ સર્વશઃ ।
અતોઽનિયત્યા યત્કિઞ્ચિદસ્ય કસ્યાપિ કારણમ્ ॥188 ॥

અદૃષ્ટમપિ તસ્યૈવ વિશેષાપાદકં કુતઃ ।
યસ્ય કસ્યાપિ યત્કિઞ્ચિદ્વિશેષમુપપાદયેત્ ॥189 ॥

કાર્યં ચ કારણં ચૈવ યત્કિઞ્ચિદસ્ય કસ્યયિત્ ।
ભવેન્નિયામકાભાવાદિદમસ્યૈવ કારણમ્ ॥190 ॥

ઇતિ નિત્યવિનાશિત્વે કેન માનેન ગમ્યતે ।
ઇદં ન જાયતેઽમુષ્માદિત્યત્રાપિ ન કારણમ્ ॥191 ॥

વિનાશોત્પત્તયશ્ચૈવ ન દૃશ્યન્તે સદાતનાઃ ।
દૃશ્યતે પ્રત્યભિજ્ઞાતઃ સ્થિરત્વં સર્વવસ્તુષુ ॥192॥

ફલાદીનાં વિશેષેણ સર્વત્રાપ્યનુમીયતે ।
સત્ત્વેન ક્ષણિકત્વં યેદાકાશસ્યાવિશેષતઃ ॥193॥

અવિશેષોઽખિલસ્યાપિ સત્ત્વાત્ કિં નાનુમીયતે ।
યદાકાશસ્ય સત્ત્વં ન કુત એવ નરાદિષુ ॥194॥

સધર્મિપ્રતિયોગિત્વમભાવસ્ય નિયામકમ્ ।
તૌ વિના ન હ્યભાવશ્ચ ક્વચિદ્દૃષ્ટઃ કદાચન ॥195॥

અધર્મિપ્રતિયોગિત્વમાકાશસ્યાવગમ્યતે ।
સ્વીકારત્યાગતોઽદૃષ્ટદૃષ્ટયોઃ સર્વવસ્તુષુ ॥196॥

ગુણાનુન્મત્ત એવાસૌ વિદધાત્યધિકં પુનઃ ।
ઉત્તરોત્પત્તિમાત્રેણ વિનાશાત્ પૂર્વવસ્તુનઃ ॥197॥

ન સંસ્કારાર્પકવં ય યુજ્યતે કસ્યચિત્ ક્વચિત્ ।
અતો જ્ઞાતં મયેત્યાદિ ન જ્ઞેયમનુમા કુતઃ ॥198॥

એકત્વમનુભૂતિસ્થં ત્યક્ત્વા નિર્માનિકા ભિદા ।
કુત આત્માદિકેષુ સ્યાદ્ભ્રુવ્યેવાનુભવો યતઃ ॥199॥

કાર્યકારણયોશ્ચૈકકાલીનત્વં વિના કથમ્ ।
પૂર્વસંસ્કારયોગી સ્યાદુત્તરો નિયમેન ય ॥200॥

સમ્બદ્ધા એવ સંસ્કારમન્યત્રાદ્યતેઽખિલાઃ ।
અસમ્બદ્ધઃ કથં પૂર્વ ઉત્તરે વાસનાકરઃ ॥201॥

એકકાતલયા યોગં વિના સંસ્કારતઃ કથમ્ ।
ક્ષણમાત્ર મવસ્થાનં સ્વીકૃતં સર્વવસ્તુષુ ॥202॥

પૂર્વમધ્યાપરકલારહિતઃ ક્ષણ ઇષ્યતે ।
પૂર્વભાવભવં કાર્યમુત તન્નાશસમ્ભવમ્ ॥203॥

યોગપદ્યં સતિ ભવેદુત્પાધાનામશેષતઃ ।
વિનાશે ચેન્ન તત્કાર્યં કાર્યોત્પત્તૌ ચ કા પ્રમા ॥204॥

અભેદેડપિ વિશેષેણ દેહદીપફલાદિષુ ।
વિશેષદર્શનં યુક્તમસ્માકમનુભૂતિતઃ ॥205॥

વિશેષદર્શનં માનં યદિ ન સ્થૈર્યદૃક્ કુતઃ ।
દિક્સુ ખે ચ ખદૃષ્ટાન્તાદ્ભાવૌ સચ્યેત્ ક્વચિદ્ભવેત્ ॥206॥

વિશ્વં પ્રત્યક્ષગં ત્યક્ત્વા તયોર્યોડનુમિતં વદેત્ ।
માયાવાદિવદેવાસાવુપેક્ષ્યો ભૂતિમિચ્છતા ॥207॥

સર્વપ્રમાણસિદ્ધં યદ્બુદ્ધેર્ભેદેન સર્વદા ।
કથં નુ તસ્ય બુદ્ધિત્વં વિશ્વમન્યચ્ચ કિમ્પ્રમમ્ ॥208॥

સર્વલોકો બિભેત્યજ્ઞો યસ્માદનુભવાત્ તદા ।
તસ્યાપલાપિનઃ કિં ન નિષ્પ્રમાણકવાદિનઃ ॥209॥

સોડહં તદિદમેવાહં સુખી સદ્ગુણં દિશઃ ।
સત્યા ઇત્યાધેનુભવાઃ સદા તત્પ્રતિપક્ષગાઃ ॥210॥

અતો નિર્માનમખિલપ્રમાણપ્રતિપક્ષગમ્ ।
દુર્મતં કોડનુગૃહ્ણીયાદ્વિનાડસુરતતિ ક્વચિત્ ॥211॥

॥અસદધિકરણમ્ ॥

અપરઃ શૂન્યમખિલં મનોવાયામગોચરમ્ ।
નિર્વિશેષં સ્વયંભાતં નિર્લેપમજરામરમ્ ॥212 ॥

અશેષદોષરહિતમનન્તં દેશકાલતઃ ।
વસ્તુતશ્ચ તદસ્મીતિ નિત્યોપાસપરોક્ષિતમ્ ॥213 ॥

રાગાદિદોષરહિતં તદ્ભાવં યોગિનં નયેત્ ।
તસ્યૈવાનાદિસંવૃત્યા નાનાભેદાત્મકં જગત્ ॥214 ॥

સદિવાભાતિ સત્યત્વં સાંવૃતં તસ્ય ચેષ્યતે ।
પારમાર્થિકસત્ત્વં તુ શૂન્યાદન્યસ્ય ન ક્વચિત્ ॥215 ॥

સાંવૃતેનૈવ સત્ત્વેન વ્યવહારોઽખિલો ભવેત્ ।
શૂન્યાત્ સંવૃતિયોગેન વિશ્વમેતત્ પ્રવર્તતે ॥216 ॥

સૃષ્ટિકાલે પુનશ્ચાન્તે સ્તિમિતં શૂન્યતાં પ્રજેત્ ।
ઇતિ બ્રૂતે તમુદ્દિશ્ય જગાદ જગતાં ગુરુઃ ॥217 ॥

નાસતો જગતો ભાવો ન હિ દૃષ્ટાઽસતો જનિઃ ।
સતઃ ક્વચિત્ પ્રમાણં ચ દૃષ્ટિરેવાખિલાદ્ભરમ્ ॥218 ॥

યદ્યેવં સપ્તમરસાન્મધુરાદિવ પીનતા ।
ભવેજજનસ્ય માર્જારશૂઙ્ગં ગોરિવ ઘાતકમ્ ॥219 ॥

કાર્યાર્થી કારણં સચ્ચ નોપાદધાત્ કથજ્યન ।
ન પ્રવર્તેત ચેષ્ટાય શૂન્યાદિવેષ્ટસમ્ભવાત્ ॥220 ॥

દેશકાલાદિનિયમો ન હિ શૂન્યાત્ સતો ભવેત્ ।

પુરુષેચ્છાનુસારેણ યદિ કિઞ્ચિત્ પ્રજાયતે ॥221॥

કિં નાનુમીયતે તદ્દ્વસ્તુત્વાત્ પુરુષોદ્ભવઃ ।
સર્વસ્યાપિ ન યાભાવો વિશ્વં સદિતિ ગમ્યતે ॥222॥

યતોઽનુભવવિરોધે તુ વચનં વાદિનઃ કુતઃ ।
સ્વપ્નભ્રાન્તિવદેવેદં સંવૃત્યૈવોપલબ્યતે ॥223॥

યદિ સત્ત્વેન કિઞ્ચાત્ર ભ્રમો નૈવ નિવર્તતે ।
અનાદેરસ્ય વિશ્વસ્ય નિવૃત્તિર્યદિ ચેષ્યતે ॥224॥

નિવૃત્તિશ્ચ નિવર્તેત તસ્યા ભ્રાન્તિત્વસમ્ભવાત્ ।
દૃષ્ટસ્ય ભ્રાન્તિતો ચેત્ સ્યાદદૃષ્ટે ન ભ્રમઃ કુતઃ ॥225॥

ગવામશૃઙ્ગિભાવેન ન હિ સ્યાચ્છશશૃઙ્ગિતા ।
અસ્માકં તુ પ્રમાણેન પ્રસાદાદીશ્વરસ્ય ચ ॥226॥

ઉક્તભઙ્ગ્યાઽઽગમાનાં ચ પ્રમાણ્યાધુજયતેઽખિલમ્ ।
દૃશ્યત્વાદ્ભિન્નમતં મિથ્યા સ્વપ્નવચ્ચેદિયં ચ મા ॥227॥

મિથ્યા ચેત્ સાધ્યસિદ્ધિર્ન વ્યભિચારો ન ચેદ્ભવેત્ ।
સાધકત્વમસત્યસ્ય સાધ્યં વિપ્રતિપત્તિતઃ ॥228॥

તસ્ય ચેત્યનવસ્થા સ્યાત્ સત્ત્વં ચાસ્યાનુભૂતિતઃ ।
અનુભૂતિવિરોધેન મિથ્યાત્વે મા ન કાયન ॥229॥

અતીતાનાગતૌ કાલાવપિ નઃ સાક્ષિગોચરૌ ।
તત્સમ્બન્ધિતયા સત્ત્વમપિ દૃષ્ટસ્ય સાક્ષિગમ્ ॥230॥

દૃઢદૃષ્ટં તુ ચદ્વૃષ્ટં દૃષ્ટાભાસસ્તતોઽપરમ્ ।

ભ્રાન્તેઃ સંવૃતિસત્યસ્ય વિશેષો વ્યભિચારવાન્ ॥231॥

તેનાપ્યડ્ગીકૃતઃ સમ્યક્ સ નઃ સત્યત્વમેવ હિ ।
વિજ્ઞાનદ્વ્યભિચારોઽસ્ય કદાચિત્ સ્યાદિતિ પ્રમા ॥232॥

નૈવ દૃષ્ટા પ્રમા સા ય ન ભવેત્ સ્વવિરોધતઃ ।
ભેદો વિશેષધર્મ્યાદિગ્રહણાપેક્ષયા યદિ ॥233॥

અન્યોન્યાશ્રયતાહેતોર્દુર્ગ્રાહ્ય ઇતિ યન્ન તત્ ।
સ્વરૂપં વસ્તુનો ભેદઃ યન્ન તસ્ય ગ્રહેઽગ્રહઃ ॥234॥

અન્યથાઽસ્યામુના ભેદ ઇતિ વક્તું ન શક્યતે ।
અગૃહીતો યદા ભેદસ્તદા સ્વસ્માદિતિ ગ્રહઃ ॥235॥

સ્યાત્ પ્રતીતિવિરોધાચ્ચ ન હિ કશ્ચિત્ તથા વદેત્ ।
ધર્મિત્વપ્રતિયોગિત્વતદ્ભેદા યુગપદ્યદિ ॥236॥

વિશેષણં વિશેષ્યં ય તદ્ભાવશ્ચૈવ ગૃહ્યતે ।
કો વિરોધઃ સ્વરૂપેણ ગૃહીતો ભેદ એવ તુ ॥237॥

અસ્યામુષ્માદિતિ પુનર્વિશેષેણૈવ ગૃહ્યતે ।
કિંચ ભેદઃ કથં ગ્રાહ્ય ઇતિ યઃ પરિપૂર્યતિ ॥238॥

ધર્મ્યાદિભેદગ્રહણાત્ તેનોક્તોઽન્યોન્યસંશ્રયઃ ।
અન્યત્વાગ્રહણે પ્રોક્તઃ કથમન્યોન્યસંશ્રયઃ ॥239॥

અન્યત્વં યદિ સિદ્ધં સ્યાત્ કથમન્યોન્યસંશ્રયઃ ।
એતાદૃશસ્ય વક્તારાવુભૌ જાત્યુત્તરાકરૌ ॥240॥

માયી માધ્યમિકશ્ચૈવ તદ્દુપેક્ષ્યૌ બુભૂષુભિઃ ।

યચ્છૂન્યવાદિનઃ શૂન્યં તદેવ બ્રહ્મ માયિનઃ ॥241॥

ન હિ લક્ષણભેદોઽસ્તિ નિર્વિશેષત્વતસ્તયોઃ ।
અનૃતાદિવિરોધિત્વમુભયોશ્ચ સ્વલક્ષણમ્ ॥242॥

સ્વવાક્યાભાવસંવાદાન્ન કૃત્યં પ્રતિવાદિનઃ ।
તત્પક્ષ ઇતિ વૈધર્મ્યાન્ન સ્વપ્રાદિવદિત્યજઃ ॥243॥

અપ્રયત્નાન્નિરાયકે યેતિ દૃષ્ટિવિરુદ્ધતામ્ ।
નિષ્પ્રમાણત્વમપ્યસ્ય સૂચયામાસ વિશ્વકૃત્ ॥245॥

॥અનુપલબ્ધ્યધિકરણમ્ ॥

જ્ઞાનમેવૈકમખિલજ્ઞેયાકારં પ્રભાસતે ।
તત્ર સન્તતિભેદશ્ચ સ્વભેદો ભેદ એવ ય ॥246॥

કલ્પિતાઃ પ્રતિભાસન્તે નાનાસંવૃતિભૂમિષુ ।
ઇત્યેતદપિ નો યુક્તં ન હિ જ્ઞાનતયા જગત્ ॥247॥

ભાસતેઽનુભવસ્યૈવ વિરુદ્ધત્વાદપેશલમ્ ।
તન્મતં ક્ષણિકત્વાય્ય જ્ઞાનસ્ય સ્થિરરૂપતઃ ॥248॥

જ્ઞેયસ્યોક્તપ્રકારેણ સર્વશ્રુતિવિરોધતઃ ।
અનુભૂતિવિરુદ્ધત્વાદપિ પક્ષા ઇમેઽશિવાઃ ॥249॥

॥નૈકસ્મિન્નધિકરણમ્ ॥

આહ ક્ષપણકો વિશ્વં સદસદ્દ્વયમદ્વયમ્ ।
દ્વયાદ્વયમતત્સર્વં સત્તભઙ્ગિગ સદાતનમ્ ॥250॥

નૈતત્પદાર્થ એકસ્મિન્યુક્તં દૃષ્ટિવિરોધતઃ ।
ભાવાભાવતયા વિશ્વં યેન રૂપેણ મીયતે ॥251॥

તદ્રૂપમેવ તદિતિ નિયમઃ કેન વાર્યતે ।
તત્તદ્દોષનિવૃત્ત્યર્થં સ્વીકૃતા તત્તદાત્મતા ॥252॥

યદિ તૈરપિલૈદ્યૌષૈર્લિપ્યતે ચલદર્શનઃ ।
અતિહાય પ્રમાણાસં નિયમં સદસત્તયા ॥253॥

અશેષમાવિરુદ્ધં ચ નિર્માનં વ્યાહતં સદા ।
સર્વપ્રકારં વદતો દૃષ્ટહાનિરમગ્રહઃ ॥254॥

સ્વવ્યાહતત્વમિત્યાદ્યા દોષાઃ સર્વે ભવન્તિ હિ ।
વક્તિ સ્વપ્રભમાત્માનં દેહમાનં તદધ્યલમ્ ॥255॥

દુષ્ટં નાનાશરીરેષુ પ્રવેશાદન્યથાભવાત્ ।
અન્યથાભાવિ યદ્વસ્તુ તદનિત્યમિતિ સ્થિતિઃ ॥256॥

તન્મતે તદનિત્યત્વં પુદ્ગલસ્યાનિવારિતમ્ ।
નાનિત્યતાઽસ્મત્પક્ષે ત ચૈતન્યાદૈર્વિશેષિણઃ ॥257॥

લક્ષણસ્ય નિવૃત્તૌ તુ સ્યાન્ન તચ્ચેતને ક્વચિત્ ।
ઓતપ્રોતાત્મકત્વં તુ પટે દેહેઽઙ્ગસંસ્થિતિઃ ॥258॥

ઇત્યાદિલક્ષણસ્યૈવ નિવૃત્તૌ સ્યાદનિત્યતા ।
ભૌતિકં ત્વેવ રૂપાદિ વ્યાસં નાશેન નો મતે ॥259॥

નૈવં તસ્યાન્યથાભાવો યસ્યાનિત્યત્વમીરિતમ્ ।
રૂપાદિયુક્તસ્ય તથા જગન્નાશિત્વસિદ્ધયે ॥260॥

વ્યાપ્ત્યા તયાઽન્યથાભાવાદાત્મનોઽનિત્યતા ભવેત્ ।
નિત્યોર્ધ્વગતિરપ્યેષા યા મુક્તિરિતિ કથ્યતે ॥261॥

અલોકાકાશમાપ્તસ્ય કથં ન વિફૂતિશ્ચ સા ।
કીદૃશશ્ચાન્યથાભાવો નાશહેતુતયેષ્યતે ॥262॥

સંસ્થાનાપગમશ્ચેત્ સ ન હિ ભૂસાગરાદિષુ ।
યઃ કશ્ચિદન્યથાભાવો યદિ મુક્તિશ્ચ તાદૃશી ॥263॥

દેહમાને વિકારઃ સ્યાદિતિ સ્થાસ્તૂનાત્મનઃ ।
આહ હસ્ત્યાદિદેહેષુ હ્યપિ સ્યાદન્યથાભવઃ ॥264॥

આશુદેહસ્ય જીવસ્ય ગજત્વે વિફૂતિર્હિ યા ।
દેહવ્યાપ્તૌ વિશેષઃ કસ્તસ્યાઃ સ્થાસ્તુતનૌ ય નુઃ ॥265॥

ગીતાત્ પુષ્પફલાવાપ્તિઃ સ્પર્શાત્ કાર્શ્યં રસાદ્ સ્થિતિઃ ।
અપિ વૃક્ષસ્ય દૃશ્યન્ત ઇતિ નાનાત્મના ભવેત્ ॥266॥

એવં યાત્માકાત્સ્તર્ક્યમિતિ તત એવાહ વેદવિત્ ।

॥પત્યુરધિકરણમ્॥

સર્વજ્ઞત્વાદિકૈઃ સર્વૈર્ગુણૈર્યુક્તં સદાશિવમ્ ॥267॥

જગદ્વિચિત્રરચનાકર્તારં દોષવર્જિતમ્ ।
આહુઃ પાશુપતસ્તસ્ય બહુશ્રુતિવિરોધતઃ ॥268॥

નોપાદેયં મતં હ્યસ્ય દેવસ્ય સ્તુહિ ગર્તગમ્ ।
ઉત્પિપેષ શિરસ્તસ્ય ગૃણીષે સત્પતિ પદમ્ ॥269॥

યદ્વિષ્ણોરુપમં હન્તું રુદ્રમાકૃષ્યતે મયા ।
ધનુર્યં કામયે તં તમુગ્રં મા શિશ્નદેવતા ॥270॥

હનન્દિશ્નદેવાનેકોઽસાવાસીજ્ઞારાયણઃ પરઃ ।
તસ્માદ્રુદ્રઃ સમ્પ્રસાદશ્ચાભૂતાં વૈષ્ણવં મખમ્ ॥271॥

યજ્ઞેન યજ્ઞમયજન્તાબ્ધન્ પુરુષં પશુમ્ ।
યો ભૂતાનામધિપતી રુદ્રસ્તન્તિયરો વૃષા ॥272॥

ઇત્યાદિશ્રુતિસામર્થ્યાત્ પરતન્ત્ર્યં જનિર્મૃતિઃ ।
પરાધીનપદપ્રાપ્તિરજ્ઞત્વં પ્રલયેઽભવઃ ॥273॥

પ્રતીયન્તે સદોષત્વાન્નેશઃ પશુપતિસ્તતઃ ।
અશરીરત્વતસ્તસ્ય સમ્બન્ધો જગતા ક્વચિત્ ॥274॥

કર્તૃત્વેન ન યુજ્યેત દેહિનો જ્ઞાનદૃષ્ટિઃ ।
ન ય દેહાદિવદ્વિશ્વમસ્ય સ્યાદ્ભોગસમ્ભવાત્ ॥275॥

અધિષ્ઠાને સ્થિતઃ કર્તા કાર્યં કુર્વન્ પ્રતીયતે ।
નાસ્યાધિષ્ઠાનયોગોઽસ્તિ ભૂતાનાં પ્રલયે તદા ॥276॥

અદેહશ્ચેદસર્વજ્ઞઃ શિવાકાષ્ઠાદિવત્ સદા ।
દેહી ચેદન્તવાનેવ યજ્ઞદત્તનિદર્શનાત્ ॥277॥

ન ચૈતદપિવં વિષ્ણૌ શ્રુતિપ્રામાણ્યગૌરવાત્ ।
મનોબદ્ધ્યઙ્ગિતાં વિષ્ણોર્વક્ષયામો ય એવ સઃ ॥278॥

સ એવ દેહો વિજ્ઞાનમૈશ્વર્યં શક્તિરૂર્જીતા ।
દેહો વિષ્ણોર્ન તે વિષ્ણો વાસુદેવોઽગ્રતો ભવેત્ ॥279॥

એકો નારાયણ આસીજ્ઞ બ્રહ્મા ન ચ શકુરઃ ।
અજસ્ય નાભાવધ્યેકમર્પિતં માત્રયા પરઃ ॥280॥

સદ્દેહઃ સુખગન્ધશ્ચ જ્ઞાનભાઃ સત્પરાક્રમઃ ।
જ્ઞાનજ્ઞાનઃ સુખસુખઃ સ વિષ્ણુઃ પરમોઽક્ષરઃ ॥281॥

આનન્દ એક એવાગ્ર આસીજ્ઞારાયણઃ પ્રભુઃ ।
પ્રિયં તસ્ય શિરો મોદપ્રમોદૌ ચ ભુજૌ હરેઃ ॥282॥

આનન્દો મધ્યતો બ્રહ્મ પુચ્છં નાન્યદભૂત્ ક્વચિત્ ।
મનસોઽસ્યાભવદ્બ્રહ્મા લલાટાદપિ શકુરઃ ॥283॥

પક્ષયોર્ગરુડઃ શેષો મુખાદાસ સરસ્વતી ।
સહસ્રશીર્ષા પુરુષઃ સહસ્રાક્ષઃ સહસ્રપાત્ ॥284॥

ઇત્યાદિશ્રુતિસન્દર્ભબલાન્નિત્યગુણાત્મનઃ ।
વિષ્ણોર્દેહાજ્જગત્સર્વમાવિરાસીદિતીયતે ॥285॥

માનવત્વાદ્વિરોધઃ કો નામાનં ક્વચિદિષ્યતે ।
અવિરોધો વિરોધશ્ચ માનેનૈવ હિ ગમ્યતે ॥286॥

અત ઉક્તં સમસ્તં ચ વાસુદેવસ્ય યુજ્યતે ।
શિવાદિનામયુક્તાશ્ચ શ્રુતયો વિષ્ણુવાયકાઃ ॥287॥

નામાનિ સર્વાણિ યમેકો યો દેવનામધાઃ ।
વિષ્ણુનામાનિ નાન્યસ્ય સર્વનામા હરિઃ સ્વયમ્ ॥288॥

ન નારાયણનામાનિ તદન્યેષ્વપરે હરૌ ।
ઇત્યાદિશ્રુતયસ્તત્ર માનં યોક્તઃ સમન્વયઃ ॥289॥

પુરાણાનિ પુરાણાઘૈર્વિરુદ્ધત્વાન્ન તત્પ્રમા ।
તદ્વિરુદ્ધેષુ નો માનં પૂર્વાપરવિરોધતઃ ॥290॥

સમબ્રાહ્મવિરોધાચ્ચ નિયમાદ્વૈષ્ણવેષ્વપિ ।
મોહાર્થમુક્તિતશ્ચૈવ વિષ્ણુરેકો ગુણાર્ણવઃ ॥291॥

સ્કન્ધસૂર્યગણેશાદિમતાનિ ન્યાયતોડમુતઃ ।
નિરાકૃત્યાન્યશેષેણ સિદ્ધાન્તસ્યાવશેષતઃ ॥292॥

॥ઉત્પત્ત્યધિકરણમ્॥

નિરાકૃતૌ વિશેષસ્ય ભાવાચ્છક્તિમતં પૃથક્ ।
દૂષ્યતે મહતી દેવી હ્રીકુારી સર્વકારણમ્ ॥293॥

ત્રિપુરા ભૈરવીત્યાદિનામભિઃ સાડભિધીયતે ।
તસ્યાઃ સદાશિવાધાશ્ચ જાયન્તે દેવમાનવાઃ ॥294॥

ભૂતભૌતિકમપ્યેતદિતિ તન્નોપપદ્યતે ।
દૃષ્ટા પુમ્ભ્યઃ સદા સૃષ્ટિઃ સ્ત્રીપુમ્ભ્યો વા વિશેષતઃ ॥295॥

કેવલાભ્યો ન હિ સ્ત્રીભ્યસ્તત ઉત્પત્ત્યસમ્ભવાત્ ।
નાર્થ્યં મહાવામમતં વામૈરન્યૈ રુદીર્યતે ॥296॥

શિવોપસર્જના શક્તિઃ સસર્જદં સમન્તતઃ ।
ઇતિ તયોયોપપન્નં ન શિવસ્યાકરણત્વતઃ ॥297॥

અદેહત્વાદપિ હ્યન્યે બ્રૂયુઃ સર્વજ્ઞમીશ્વરમ્ ।
અણુવામા ન તદ્યુક્તમીશવાદપ્રવેશનાત્ ॥298॥

સાર્વજ્ઞાદિગુણૈર્યુક્તં ગુરુકલ્પનયા દ્વયમ્ ।

ન યુજ્યતે હ્યતસ્ત્વીશ એક એવ પ્રયોજકઃ ॥299॥

ઉક્તદોષશ્ચ તત્પક્ષ ઇતિ નૈવાત્ર દૂષ્યતે ।
શ્રુતિસ્મૃતીતિહાસાનાં સામસ્ત્યેન વિરોધતઃ ॥300॥

સતાં જુગુપ્સિતત્વાચ્ચ નાડ્ગીકાર્યં હિ તન્મતમ્ ।
પઞ્ચરાત્રનિષેધાર્થમેતાન્યાયક્ષતે યદિ ॥301॥

સૂત્રાણ્યતિવિરુદ્ધં તથાત આહ સ ભારતે ।
"પઞ્ચરાત્રસ્ય કૃત્સ્નસ્ય વક્તા નારાયણઃ સ્વયમ્ ॥302॥

જ્ઞાનેષ્વેતેષુ રાજેન્દ્ર સર્વેષ્વેતદ્વિશિષ્યતે ।
પઞ્ચરાત્રવિદો યે તુ યથાક્રમપરા નૃપ ॥303॥

એકાન્તભાવોપગતા વાસુદેવં વિશન્તિ તે " ।
ઇતિ, ગીતા ય તચ્છાસ્ત્રસંક્લેપ ઇતિ હીરિતમ્ ॥304॥

‘વેદેન પઞ્ચરાત્રેણ ભક્ત્યા યજ્ઞેન ચૈવ હિ ।
દૃશ્યોઽહં નાન્યથા દૃશ્યો વર્ષકોટિશતૈરપિ’ ॥305॥

ઇતિ વારાહવચનં શ્લોકા ઇતિ વચઃ શ્રુતૌ ।
‘વેદૈશ્ચ પઞ્ચરાત્રૈશ્ચ ધ્યેયો નારાયણઃ પરઃ ॥306॥

પઞ્ચરાત્રં ચ વેદાશ્ચ વિઘૈકૈવ દ્વિધેયતે’ ।
ઇત્યાદિવેદવચનૈઃ પઞ્ચરાત્રમપોદ્યતે ॥307॥

કથમેવાત્ર દોષઃ ક ઉત્પત્તિર્જોડત ઇત્યપિ ।
ઇહૈવોક્તા ન ચાભૂતભાવસ્ત્રાપિ કથ્યતે ॥308॥

‘અનાદિકર્મણો બદ્ધો જીવઃ સંસારમણ્ડલે ।
વાસુદેવેચ્છયા નિત્યં ભ્રમતી’ તિ હિ તદ્વચઃ ॥309॥

ન હિ સંસારસાદૃત્વં પચ્ચરાત્રોદિતં ક્વચિત્ ।
જીવાભિમાનિશેષસ્ય નામ્ના સકુર્ષણસ્ય તુ ॥310॥

વાસુદેવાચ્ચનિઃ પ્રોક્તાપ્રધુમ્નસ્ય તતસ્તથા ।
મનોઽભિમાનિનઃ કામસ્યૈવં સાક્ષાદ્દરેઃ ક્વચિત્ ॥311॥

સકુર્ષણાદિનામ્નૈવ નિત્યાચિન્ત્યોરુશક્તિતઃ ।
વ્યૂહ ઉક્તોઽન્યથાઽનૂદ્યે કથં દુષ્ટત્વમુચ્યતે ॥312॥

‘યદિ વિદ્યાચ્યતુર્વેદાન્’ ઇતિ વદ્વેદપૂરણમ્ ।
પચ્ચરાત્રાદિતિ કુતો દ્વેષઃ શાણ્ડિલ્યવર્તને ॥313॥

અતઃ પરમશાસ્ત્રોરુદ્વેષાદુદિતમાસુરૈઃ ।
દૂષણં પચ્ચરાત્રસ્ય વીક્ષાયામપિ ન ક્ષમમ્ ॥314॥

અતોઽશેષજગદ્ધ્રાતા નિર્દોષોરુગુણાર્ણવઃ ।
નારાયણ શ્રુતિગણતાત્પર્યાદિવસીયતે ॥315॥

અન્યતમઃ પ્રવિશન્તિ ચે ત્વવિધામપાસતે ।
તતો ભૂય ઇવાયાન્તિ એતસ્યા નૈવ નિન્દકાઃ ॥316॥

તતો વિધામવિદ્યાં ચ યો જાનાત્યુભયં સહ ।
દોષજ્ઞાનાદતીત્યૈતાં વિધયાઽમૃતમશ્નુતે ॥317॥

॥ઇતિ શ્રીમદ્દાનન્દતીર્થભગવત્પાદાર્યાચાર્યવિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને દ્વિતીયાધ્યાસ્ય દ્વિતીયઃ પાદઃ ॥2-

તૃતીયઃ પાઠઃ ॥2-3 ॥

અથાશેષસમાધાયવિરોધાપાકૃતિ પ્રભુઃ ।
કરિષ્યન્ અધિદેવાધિભૂતજીવપરાત્મનામ્ ॥01 ॥

સ્વરૂપનિર્ણયાયૈવ વચનાનાં પરસ્પરમ્ ।
પાદેનાનેનાવિરોધં દર્શયત્યમિતધુતિઃ ॥02 ॥

અનુભૂતિયુક્તિબહુવાદ્દેવોમ્યં ચ તતોઽધિકમ્ ।
એતત્સર્વં સતઃ સામ્યં દ્વારવૈયર્થમેવ ચ ॥03 ॥

દૃષ્ટયુક્ત્યનુસારિત્વમુક્તાન્યાર્થાવિરોધતઃ ।
પ્રસિદ્ધનામસ્વીકારે બહુવાક્યાનુવર્તિતા ॥04 ॥

લોકદૃષ્ટાનુસારિત્વં જીવસામ્યમનાદિતા ।
તત્ર તત્ર પરિજ્ઞાનં ગુણસામ્યશ્રુતી તથા ॥05 ॥

ઉત્પત્તિમત્ત્વં સ્વગુણાનનુભૂત્યલ્પકલ્પને ।
નાનાશ્રુતિશ્ચ વૈયિત્ર્યં યુક્તયઃ પૂર્વપક્ષગાઃ ॥06 ॥

વ્યવસ્તાનુપપત્તિશ્ચ સ્વાતન્ત્ર્યમનુસારિતા ।
મુખ્યતા શક્તિમત્ત્વં ચ વૈરૂપ્યં સર્વસંગ્રહઃ ॥07 ॥

ગત્યાદિરીશશક્તિશ્ચ સર્વમાનવિરોધિતા ।
અભીષ્ટાસિદ્ધિસુવ્યક્તી શાસ્ત્રસિદ્ધિર્વિપર્યયઃ ॥08 ॥

વિશેષકારણં ચેતિ સિદ્ધાન્તસ્યૈવ સાધિકાઃ ।

॥વિયદધિકરણમ્ ॥

પ્રકૃતિઃ પુરુષઃ કાલો વેદાસ્તદભિમાનિનઃ ॥09॥

મહદાધાશ્ચ યાયન્તે પરાધીનવિશેષિતા ।
ઇદં સર્વં સસર્જેતિ જનિમત્ત્વમિહોદિતમ્ ॥10॥

અવકાશમાત્રમાકાશઃ કથમુત્પદ્યેતેઽન્યથા ।
યદનાકાશતા પૂર્વં કિં મૂર્તિનિબ્ધિં જગત્ ॥11॥

મૂર્તિસમ્પૂર્ણતા ચૈવ યદનાકાશતા ભવેત્ ।
મૂર્તિદ્રવ્યાણિ યાકાશે સ્થિતાન્યેવ હિ સર્વદા ॥12॥

અત આકાશશબ્દોક્તસ્તદ્દેવોઽત્ર વિનાયકઃ ।
દેહોત્પત્ત્યા સમુત્પન્ન ઇતિ શ્રુત્યાઽભિધીયતે ॥13॥

ભૂતમપ્યસિતં દિવ્યદૃષ્ટિગોચરમેવ તુ ।
ઉત્પદ્યેતેઽવ્યાકૃતં હિ ગગનં સાક્ષિગોચરમ્ ॥14॥

પ્રદેશ ઇતિ વિજ્ઞેયં નિત્યં નોત્પદ્યેતે હિ તત્ ।
તથાઽપિ મૂર્તિસમ્બન્ધપરતન્ત્રવિશેષયુક્તમ્ ॥15॥

ખમેવોત્પત્તિમન્નામ શ્રુતિશબ્દવિવક્ષિતમ્ ।
પ્રકૃતિઃ પુરુષઃ કાલ ઇત્યેતે ચ સમસ્તશઃ ॥16॥

ઇશાધીનવિશેષેણ જન્યા ઇત્યેવ કીર્તિતાઃ ।
કાલપ્રવાહ એવૈકો નિત્યો ન તુ વિશેષવાન્ ॥17॥

પુરુષવ્યક્તકાલાનાં રમૈવૈકાભિમાનિની ।
સિદ્ધૃત્વવિશેષં તત્ સાક્ષાદ્ભગવદ્દિચ્છયા ॥18॥

પ્રાપ્તૈવ સૃષ્ટેત્યુદ્ધિતા પ્રધાનં વિકૃતેરપિ ।
પુમાંસો દેહસમ્બન્ધાત્ સૃષ્ટિમન્ત ઇતીરિતાઃ ॥19॥

॥માતરિશ્વાધિકરણમ્॥

એવં પ્રલયકાલેડપિ પ્રતિભાતપારાવરઃ ।
મુખ્યવાયુર્નિત્યસમઃ શરીરોત્પત્તિકારણાત્ ॥20॥

પરાધીનવિશેષેણ જનિમાનેવ શબ્દિતઃ ।
નૈવ કિઞ્ચિત્ તતો જન્મવર્જિતં પરમાદૃતે ॥21॥

પરાધીનવિશેષત્વે જન્મનઃ સ્થૂલતાભવઃ ।
પૂર્વશબ્દવિલોપશ્ચ યદિ જન્મેતિ કીર્ત્યતે ॥22॥

રમાયા નૈવ જન્માસ્તિ ચૈતન્યસ્યાપિ કેવલમ્ ।
પ્રધાનસ્ય ચ વેદસ્ય વેદસ્યાપીશ્વરેચ્છયા ॥23॥

વ્યક્તિર્નામિ વિશેષોડસ્તિ તસ્માત્ તદ્વશતૈવ હિ ।
ઉત્પત્તિરત્ર કથિતા ॥ ૧ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥ ૫ ॥ ૬ ॥ ૭ ॥ ૮ ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

॥અસમ્ભવાધિકરણમ્॥

॥ ૧ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥ ૫ ॥ ૬ ॥ ૭ ॥ ૮ ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

નૈવોત્પત્તિઃ કથમપિ ન સ્વતન્ત્રં તતોડપરમ્ ।

॥વ્યતિરેકાધિકરણમ્॥

અચ્છેદસ્યાપિ જીવસ્ય વિભાગં બહુધા હરિઃ ॥25॥

કૃત્વા ભોગાન્ પ્રદાયૈવ ચૈક્યમાપાદયેત્ પુનઃ ।
અત ઈશવશં સર્વં ચેતનાચેતનં જગત્ ॥26॥

અવિભાગં વિભાગાય યદા નયતિ કેશવઃ ।
કિમશક્યં પરેશસ્ય તદ્દેતિ હ્યભિધીયતે ॥27॥

॥પ્રથગધિકરણમ્॥

એવં સ્થિતેડપિ જીવૈક્યં કેચિદાહુઃ પરાત્મના ।
તથોડહમિતિ પૂર્વાભિઃ શ્રુતિભિશ્ચાનુમાબ્ધવાત્ ॥28॥

ન તદ્યુક્તં યતો વિષ્ણુઃ પૃથગેવાભિધીયતે ।
પ્રજ્ઞાનેત્રો લોક ઇતિ મુક્તૌ ભેદોડભિધીયતે ॥29॥

"એતમાનન્દમ્" "ઇત્યન્યાપરમં સામ્યમ્" ઇત્યપિ ।
"ઇદં જ્ઞાનમુપાશ્રિત્ય મમ સાધર્મ્યમાગતાઃ ॥30॥

સર્ગેડપિ નોપજાયન્તે પ્રલયે ન વ્યથન્તિ ચ " ।
ઉપસમ્પદ્યતે જ્યોતિઃ સ્વરૂપેણાભિપદ્યતે ॥31॥

‘તત્ર પર્યેતિ જક્ષંશ્ચ ક્રીડન્નપિ સદા સુખી’ ।
આયક્ષ્વ મે પરં મોક્ષં ધીરા યં પ્રવદન્તિ તમ્ ॥32॥

ઇત્યુક્ત આહ વાગ્દેવી પરં મોક્ષં પ્રજાપતેઃ ।
શાખાં શાખાં મહાનદ્યઃ સંયાન્તિ પરિતઃસ્રવાઃ ॥33॥

ધાનાપૂપા માંસકામાઃ સદા પાયસર્કદમાઃ ।
ચસ્મિન્નગ્નિમુખા દેવાઃ સેન્દ્રાઃ સહમરુદ્ગણાઃ ॥34॥

ઈજિરે કતુભિઃ શ્રેષ્ઠૈસ્તદક્ષરમુપાસતે ।
પ્રવિશન્તિ પરં દેવં મુક્તાસ્તત્રૈવ ભોગિનઃ ॥35॥

નિર્ગચ્છન્તિ યથાકામં પરેશેનૈવ યોદિતાઃ ।
"ભેદદૃષ્ટ્યાડભિમાનેન નિઃસડ્ગેનાપિ કર્મણા ॥36॥

કર્તૃત્વાત્ સગુણં બ્રહ્મ પુરુષં પુરુષર્ષભમ્ ।
સ સડ્ગત્ય પુનઃ કાલે કાલેનેશ્વરમૂર્તિના ॥37॥

જાતે ગુણવ્યતિકરે યથાપૂર્વં પ્રજાયતે " ।
"ઋયાં ત્વઃ પોષમાસ્તે ય પરેણ પ્રેરિતાઃ સદા" ॥38॥

"યત્કામસ્તત્સૃજત્યદૈવાત્મના તત્સૃજત્યપિ" ।
સદૈવ બ્રહ્મણા કામાન્ ભુક્તે નિસ્તીર્ણતદ્ભુજાઃ ॥39॥

"દુઃખાર્દીશ્ચ પરિત્યજ્ય" "જગદ્વ્યાપારવર્જિતઃ" ।
ભુક્તે ભોગાન્ સદૈવોચ્ચાનિત્યાધાગમમાનતઃ ॥40॥

મુક્તસ્ય ભેદાવગતેઃ કથમેવ હ્યભિન્નતા ।
જીવેશયોર્નાનુમા ય તદભેદં પ્રમાપયેત્ ॥41॥

મિથ્યૈવ ભેદો વિમતો ભેદત્વાચ્ચન્દ્ર ભેદવત્ ।
ઇતિ યેત્ સાધ્યધર્મોડયં સત્ ન સન્ વા નવોભયમ્ ॥42॥

યદિ સન્નપસિદ્ધાન્તઃ સ એવાસન્નિતીરિતે ।
નોભયં યેન્ન સિદ્ધં તદિતિ માનસ્ય દૂષણમ્ ॥43॥

ન ય માનાન્તરેણૈતચ્છક્યં સાધયિતું ક્વચિત્ ।
અનુમાનેન યેત્ સૈવ હ્યનવસ્થા ભવિષ્યતિ ॥44॥

ન યાગમસ્તદર્થોઽસ્તિ નાસદાસીન્ન તદ્ભેદેત્ ।
પરિશેષાદનિર્વાચ્યં યદિ સિદ્ધ્યેત્ પરાત્મનઃ ॥45॥

અનિર્વાચ્યત્વમેવ સ્યાત્ પરિશિષ્ટો હ્યસૌ સદા ।
ન યાન્ય આગમસ્તત્ર સદસત્પ્રતિયોગિની ॥46॥

ન ય પ્રત્યક્ષમત્રાસ્તિ ન યાર્થાપત્તિરિષ્યતે ।
બાધાયોગાત્ સત ઇતિ બાધાભાવત એવ હિ ॥47॥

ઇષ્ટાપત્તિર્ન હિ ભ્રાન્તાવપિ બાધોઽવગમ્યતે ।
વિષયસ્ય કુતો બાધો વિધમાનં હિ બાધ્યતે ॥48॥

ન હિ વન્ધ્યાસુતો વધ્યો યજ્ઞદત્તો હિ વધ્યતે ।
બાધયોગાત્ સત ઇતિ વ્યાપિરેષા ક્વ દૃશ્યતે ॥49॥

કશ્ચાયં બાધ ઉદ્દિષ્ટો ન હિ નાશોઽસતો ભવેત્ ।
નિવૃત્તિશ્ચાપ્રવૃત્તસ્ય કથમેવોપપદ્યતે ॥50॥

નાસીદસ્તિ ભવિષ્યત્ય તદિતિ જ્ઞાનમેયતા ।
યદિ બાધસ્તદા સત્ત્વં તેનૈવાઙ્ગીકૃતં પુનઃ ॥51॥

પ્રતીતિર્નાસત ઇતિ વદન્નઙ્ગીકરોતિ તામ્ ।
નિષેધો હ્યપ્રતીતસ્ય કથજ્યિજ્ઞોપપદ્યતે ॥52॥

ન યોપમા ભવેદત્ર પ્રત્યક્ષાત્ સત્ત્વમેવ ય ।
શાસ્ત્રગમ્યપરેશાનાદ્ભેદઃ સ્વાત્મન ઇયતે ॥53॥

અનુભૂતિવિરોધેન કથમેકત્વમુચ્યતે ।
કિંજ્યિત્કર્તા ય દુઃખીતિ સર્વૈરેવાનુભૂયતે ॥54॥

સર્વજ્ઞો ભગવાન્ વિષ્ણુઃ સર્વશક્તિરિતિ શ્રુતઃ ।
અનુભૂતાદિદ્ ભેદેન શ્રુતિરેષા વદત્યમુમ્ ॥55॥

ઉપજીવ્યવિરુદ્ધં તુ કથમૈક્યં શ્રુતિર્વદેત્ ।
અપ્રામાણ્યં યદા ભેદવાચકસ્ય ભવિષ્યતિ ॥56॥

સ એવ ધર્મિણો ગ્રાહી તદભેદઃ કથં ભવેત્ ।
યત્સ્વરૂપગ્રહે માનં તદ્ધર્મે ન કથં ભવેત્ ॥57॥

એકવિજ્ઞાનવિજ્ઞપ્ત્યા દ્વયં માનં ભવિષ્યતિ ।
ન ચેદેકં પ્રમાણં તદ્વ્યયમપ્યત્ર નો ભવેત્ ॥58॥

ધર્મિગ્રાહિવિરોધસ્તુતસ્માન્માનસ્ય દૂષણમ્ ।
નોપજીવ્યો હ્યભેદોઽત્ર ક્વચિદ્ભેદશ્રુતેર્બલાત્ ॥59॥

ન ચ માનાન્તરોપેયં બ્રહ્મ તદ્ભવતિ ક્વચિત્ ।
યેન માનેન ચોપેયં ભેદસ્તેનાવગમ્યતે ॥60॥

સર્વજ્ઞાનમયૈવેશો યદ્યુપેયઃ કથઞ્ચન ।
સર્વજ્ઞત્વગુણેનૈવ તયા ભેદોઽવગમ્યતે ॥61॥

ન દુઃખાનુભવઃ ક્વાપિ મિથ્યાનુભવતાં વ્રજેત્ ।
ન હિ બાધઃ ક્વચિદ્દુઃખો દુઃખાધનુભવસ્ય તુ ॥62॥

યદિ દુઃખાનુભૂતિશ્ચ ભ્રાન્તિરિત્યવસીયતે ।
અદુઃખિતાશ્રુતિઃ કેન ન ભ્રાન્તિરિતિ ગમ્યતે ॥63॥

શ્રુતિસ્વરૂપમર્થશ્ચ માનેનૈવાવસીયતે ।
તચ્ચેન્માનં ગૃહીતં તે કિં દુઃખાનુભવે ભ્રમઃ ॥64॥

ન ય બાધવિશેષોઽસ્તિ યદબાધિતમેવ તત્ ।
બાધો યદનુભૂતેઽર્થે કથં નિર્ણય ઈયતે ॥65॥

કોઽપિ હ્યર્થો ન નિશ્ચેતું શક્યતે ભ્રમવાદિના ।
ભ્રમત્વમભ્રમત્વં ય યદૈવાનુભવોપગમ્ ॥66॥

એકસ્ય ભ્રમતા તત્ર પરસ્યાભ્રમતા ક્રુતઃ ।
ભ્રમત્વમભ્રમત્વં ય સર્વં વેદ્યં હિ સાક્ષિણા ॥67॥

સ યેત્ સાક્ષી ક્વચિદ્દુષ્ટઃ કથં નિર્ણય ઈયતે ।
વિશેષાઃ સર્વ એવૈતે સાક્ષિપ્રત્યક્ષગોચરાઃ ॥68॥

ઊરીકૃત્ય ય તાન્ સર્વાન્ વ્યવહારઃ પ્રવર્તતે ।
સાક્ષિણો વ્યવસાયી તુ વ્યવહારોઽભિધીયતે ॥69॥

તસ્માત્ સર્વપ્રસિદ્ધસ્ય વ્યવહારસ્ય સિદ્ધયે ।
સાક્ષી નિર્દોષ એવૈકઃ સદાઽડ્ગીકાર્ય એવ નઃ ॥70॥

શુદ્ધઃ સાક્ષી યદા સિદ્ધો દુઃખિત્વં વાર્યતે કથમ્ ।
ઉપજીવ્યપ્રમાણં તદ્ભેદગ્રાહકમેવ હિ ॥71॥

અતો જીવેશયોરેભેદઃ શ્રુતિસામર્થ્યસુસ્થિરઃ ।
તથાપિ તુ ચિદાનન્દપૂર્વાસ્તત્સદૃશા ગુણાઃ ॥72॥

સારસ્વરૂપમસ્યાપિ મુક્તાવપ્યવશિષ્યતે ।
અતોઽભેદવદેવૈતાઃ શ્રુતયઃ પ્રવદન્તિ હિ ॥73॥

પૌરાણાનિ ય વાક્યાનિ સાદૃશ્યાભેદસંશ્રયાત્ ।
સાદૃશ્યાય્ય પ્રધાનત્વાત્ સ્વાતન્ત્ર્યાદપિ ચાભિદામ્ ॥74॥

આહુરીશેન જીવસ્ય ન સ્વરૂપાભિદાં ક્વચિત્ ।
સ્થાનૈક્યમૈકમત્યં ય મુક્તસ્ય તુ વિશિષ્યતે ॥75॥

સાદૃશ્યં ય વિશેષેણ જડાનાં દ્વયમેવ તુ ।
ભવેત્ સાદૃશ્યમત્યલ્પં તૃતીયં પરમાત્મના ॥76॥

ઈશરૂપક્રિયાણાં ય ગુણાનામપિ સર્વશઃ ।
તથૈવાવયવાનાં તત્સ્વરૂપૈક્યં તુ મુખ્યતઃ ॥77॥

" યથોદકં દુર્ગે વૃષ્ટં પર્વતેષુ વિધાવતિ ।
એવં ધર્માન્ પૃથક્ પશ્યંસ્તાનેવાનુવિધાવતિ " ॥78॥

ઇતિ શ્રુતેર્નોભયં ય ભેદાભેદાખ્યમિષ્યતે ।
"એકમેવાદ્વિતીયં તન્નેહ નાનાસ્તિ કિંચન ॥79॥

મૃત્યોઃ સ મૃત્યુમાપ્નોતિ ય ઇહ નાનેવ પશ્યતિ"
ઇતિ શ્રુતાવિવેત્યસ્માદ્ભેદાભેદનિરાકૃતિઃ ॥80॥

ઇવોભયે ય સાદૃશ્ય ઇતિ વાક્ શબ્દનિર્ણયે ।

॥અંશાધિકરણમ્ ॥

ભેદસ્ય મુક્તૌ વચનાદપિ તત્પક્ષનિગ્રહઃ ॥81॥

ચેતનત્વાદિ સાદૃશ્યં યદ્ભેદ ઇતીષ્યતે ।
અડ્ગીકૃતં તદસ્માભિર્ન સ્વરૂપૈકતા ક્વચિત્ ॥82॥

ન કેનચિદ્ભેદોઽસ્તિ ભેદાભેદોઽપિ વા ક્વચિત્ ।
સમુદાયમૃતે વિષ્ણોઃ સ્વગુણાદીન્ વિનાઽપિ વા ॥83॥

ઇતિ શ્રુતેર્ન તસ્યાસ્તિ ભેદાભેદોઽપિ કેનયિત્ ।
અભેદશ્રુતયોઽશત્વાત્ સાદૃશ્યં યાંશતાઽસ્ય તુ ॥84॥

અંશસ્તુદ્વિવિધો જ્ઞેયઃ સ્વરૂપાંશોઽન્ય એવ ય ।
વિભિન્નાંશોઽલ્પશક્તિઃ સ્યાત્ કિઞ્ચિત્સાદૃશ્યમાત્રયુક્ ॥85॥

અંશિનો યત્ તુ સામર્થ્યં યત્ સ્વરૂપં યથા સ્થિતિઃ ।
સ એવ યેત્ સ્વરૂપાંશઃ પ્રાદુર્ભાવા હરેર્યથા ॥86॥

સૂર્યમણ્ડલમાન્યેકસ્તત્પ્રકાશાભિમાનવાન્ ।
સૂર્યોઽથ સપ્તમાબ્દેશ્ચ બ્રાહ્મોદસ્ય ય વારિપઃ ॥87॥

કઠિનત્વેન મેવદિઃ પૃથિવ્યા અપિ દેવતા ।
ધરાદેવ્યેવમેવૈકો ભગવાન્ વિષ્ણુરવ્યયઃ ॥88॥

નાનાવતારરૂપેણ સ્થિતઃ પૂર્ણગુણઃ સદા ।
વિષ્ણુમૂત્રાદ્યભિમાનિન્યો યથાઽપભ્રષ્ટદેવતાઃ ॥89॥

સૂર્યાદિભ્યસ્તથૈવાયં સંસારી પરમાત્ પૃથક્ ।
દેહદોષૈશ્ચ દૃષ્ટવાદપભ્રષ્ટાખ્યદેવતાઃ ॥90॥

અન્યાઃ સૂર્યાદિદેવેભ્યો હ્યનુગ્રાહ્યાશ્ચ તૈઃ સદા ।
એવમેવ પરાદ્વિષ્ણોઃ પૃથક્ સંસારિણો મતાઃ ॥91॥

અનુગ્રાહ્યાશ્ચ તેનૈવ તત્પ્રસાદાય મોક્ષિણઃ ।
ન તુ મત્સ્યાદિરૂપાણામનુગ્રાહ્યત્વમિષ્યતે ॥92॥

ગુણૈરશેષૈઃ પૂર્ણત્વાન્મુખ્યાભેદો પરૈર્ન ય ।
અંશાભાસાશ્ચ સર્વેઽપિ પરસ્યાંશા ન મુખ્યતઃ ॥93॥

યથૈષા પુરુષે છાયા એતસ્મિન્નેતદાતતમ્ ।
ન તુ પુંપાદવત્ પાદા જીવા એતે પરાત્મનઃ ॥94॥

પૂર્ણાસ્તિસ્ય ગુણા એવ પ્રાદુર્ભાવિતયા સ્થિતાઃ ।
એવં જગાદ પરમા શ્રુતિર્નારાયણં પરમ્ ॥95॥

અક્ષયો ભગવાન્ વિષ્ણુર્લક્ષ્મ્યાવાસો લયે સ્થિતઃ ।
મુક્તૈઃ સદા ચિન્ત્યમાનો બ્રહ્માદૈસ્તારતમ્યગૈઃ ॥96॥

પ્રકૃતિઃ પુરુષઃ કાલો વેદાશ્રેતિ ચતુષ્ટયમ્ ।
નિત્યં સ્વરૂપતો વિષ્ણોર્વિશેષાવાસિમાત્રતઃ ॥97॥

ઉત્પત્તિમદિતિ પ્રોક્તં લક્ષ્મીસ્તદભિમાનિની ।
તતો જાતઃ પુમાન્નામ બ્રહ્માસ્યાં વાસુદેવતઃ ॥98॥

સૂત્રાત્મા પ્રાણનામા ચ દેવ્યૌ પ્રકૃતિમાનિની ।
તતો રૂપં મહન્નામ બ્રહ્મણોઽહકૃતિઃ શિવઃ ॥99॥

બ્રહ્મણો બુદ્ધિનામ્નોમા તત ઇન્દ્રો મનોઽભિદઃ ।
સ્કન્દશ્ચ તત એવાન્યે સર્વે દેવાઃ પ્રજાજિરે ॥100॥

તત્ર પૂર્વતનઃ શ્રેયાન્ ગુણૈઃ સર્વેઃ સમસ્તશઃ ।
તેભ્યશ્ચ ભગવાન્ વિષ્ણુસ્તદધીના ઇમે સદા ॥101॥

જન્મસ્થિતિલયાજ્ઞાનનિયતિર્જાનસંસ્મૃતિઃ ।
મોક્ષશ્ચ તદધીનત્વમેતેષાં નૈવ હીયતે ॥102॥

મુક્તાદપિ સ એવૈકઃ સ્વતન્ત્રઃ પૂર્ણસદ્ગુણઃ ।
ઇતિ શ્રુત્યુપપત્તિભ્યાં પદેઽસ્મિન્ પ્રભુણોદિતમ્ ॥103॥

॥ઇતિ શ્રીમદાનન્દતીર્થભગવત્પાદાચાર્ય વિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રનુવ્યાખ્યાને દ્વીતીયાધ્યાયસ્ય તૃતીયઃ પાદઃ 2-
3॥

ચતુર્થઃ પાદઃ ॥2-4॥

શ્રુત્યર્થઃ શ્રુતિયુક્તિભ્યાં વિરુદ્ધ ઇવ દૃશ્યતે ।
યત્ર તન્નિર્ણયં દેવઃ સુવિશિષ્ટોપપત્તિભિઃ ॥01॥

કરોત્યનેન પાદેન તત્ર સ્પષ્ટાર્થવચ્છ્રુતિઃ ।
વિશેષશ્રુતિવૈરુપ્યં માહાત્મ્યં વ્યક્તસદ્ગુણાઃ ॥02॥

દૃષ્ટાયુક્તિઃ સમાનત્વં કર્તૃશક્તિર્વિમિશ્રિતા ।
યુક્તયઃ પૂર્વપક્ષેષુ સુનિર્ણાતાસ્તુ તાદૃશાઃ ॥03॥

યુક્તયો નિર્ણયસ્યૈવ સ્વયં ભગવતોદિતાઃ ।

॥ઇતિ શ્રીમદાનન્દતીર્થભગવત્પાદાચાર્ય વિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રનુવ્યાખ્યાને દ્વીતીયાધ્યાયસ્ય ચતુર્થઃ પાદઃ ॥2-
4॥

॥ઇતિ શ્રીમદાનન્દતીર્થભગવત્પાદાચાર્ય વિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રનુવ્યાખ્યાને દ્વીતીયાધ્યાયઃ (અવિરોધાધ્યાયઃ)
તૃતીયોઽધ્યાયઃ (સાધનાધ્યાયઃ) ॥3॥

પ્રથમઃ પાદઃ ॥3-1॥

સ્વાભાવિકાન્યથાનામસહભાવાન્યથોક્તયઃ ॥01॥

અવિશેષવિશેષો ય સહભાવો વિમિશ્રતા ।
વિરુદ્ધોક્તિઃ સહસ્થાનં વૈયર્થ્યં યાન્યથાગતિ ॥02॥

યુક્તયઃ પૂર્વપક્ષસ્ય ગુણાધિક્યાર્થતો ભવૌ ।
ઉપપત્તિર્દ્વિરૂપત્વમાધિક્યમનુરૂપતા ॥03॥

યોગ્યતા બલવત્ત્વં ચ વિભાગઃ કારણાભવઃ ।
કલ્પસિરન્યા ગતિશ્ચૈવ સિદ્ધાન્તસ્યૈવ સાધકાઃ ॥04 ॥

॥યોન્યધિકરણમ્ ॥

બીજપૂરુષયોનીનાં સદ્ગાતિનિયમોજ્ઞિતિમ્ ।
અથશબ્દેન ભગવાનાહ કારણાતશ્ચ તામ્ ॥05 ॥

॥ઇતિ શ્રીમદ્દાનન્દતીર્થભગવત્પાદાચાર્યવિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રપ્રણાપ્યાને તૃતીયાધ્યાયસ્ય પ્રથમઃ
પાદઃ ॥03-01 ॥

દ્વિતીયઃ પાદઃ ॥3-2 ॥

પશ્ચાદ્દૃષ્ટવિજ્ઞાનકાલદઃખપૃથગ્બવાઃ ।
સ્થાનભેદો વિરુદ્ધત્વં ન્યાયસામ્યં સ્વતો ભવઃ ॥01 ॥

ગુણસામયોગશ્ચ તર્કબાધો વિભોમતા ।
નાનાભાવઃ પ્રલોભશ્ચ યુક્તયઃ પૂર્વપક્ષગાઃ ॥02 ॥

અશક્યકર્તૃતાશક્તિઃ સ્વતોભેદોસ્તદેવ ચ ।
અમાનકલ્પસિન્ધુમાનવ્યવસ્થાત્યજ્ઞતાભવાઃ ॥03 ॥

વિશેષદૃષ્ટિવાક્યે ચ પુંશક્તિઃ સુનિદર્શનમ્ ।
અલૌકિકત્વમાધિક્યં સ્વાતન્ત્ર્યં નિર્ણયાપ્રમાઃ ॥04 ॥

॥સન્યાધિકરણમ્ ॥

વાસનાઃ સર્વવસ્તૂનામનાધનુભવાગતાઃ ।
સન્યેવાશેષજીવાનામનાદિમનસિ સ્થિતાઃ ॥05 ॥

ત્રિગુણાત્મકં મનોઽસ્ત્યેવ યાવન્મુક્તિઃ સદાતનમ્ ।
તત્રૈવાશેષસંસ્કારાઃ સઙ્ગીયન્તે સદૈવ ય ॥06॥

સૂક્ષ્મત્વેન લયે સઙ્ગ્ય પ્રાકૃતૈરુપજીયતે ।
સૃષ્ટિકાલે યદા તન્ન કુતઃ સંસારસંસ્થિતિઃ ॥07॥

સંસ્કારૈર્ભગવાનેવ સૃષ્ટ્વા નાનાવિધં જગત્ ।
સ્વપ્નકાલે દર્શયતિ ભ્રાન્તિર્જાગ્રત્વમેવ હિ ॥08॥

અદૃષ્ટે યાશ્રુતે ભાવે ન ભાવ ઉપજાયતે ।
અદૃષ્ટાદશ્રુતાદ્ભાવાન્ન ભાવ ઉપજાયતે ॥09॥

ઇતિ શ્રુતિપુરાણોક્તિરનાદિત્વાત્ તુ યુજ્યતે ।
કદાચિદ્દર્શનાયોગ્યં યત્ તત્રાપિ વિભાગતઃ ॥10॥

દૃષ્ટં સમાધિકરણં દૃશ્યતેઽત્ર સ જ ભ્રમઃ ।
વાસનામાત્રમૂલત્વાજ્ઞાગ્રદ્ભૂત્ સ્પષ્ટતા ન ય ॥11॥

ભેદોઽભેદોઽથવા દ્વન્દ્વમિતિ પ્રશ્નો ન યુજ્યતે ।
દ્વષ્ટુઃ સ્વપ્નસ્ય દૃષ્ટત્વાદ્ભેદસ્યૈવાપિવૈર્જનૈઃ ॥12॥

પ્રશ્નદોષા હિ યત્વારઃ સ્વવ્યાહતિરસઙ્ગતિઃ ।
સિદ્ધાર્થતા ય વૈફલ્યં ન તૈઃ સ્યાત્ તત્ત્વનિર્ણયઃ ॥13॥

તત્ત્વનિર્ણયવૈભોમ્યં સ્યાદ્ભ્રાદેઽપિ હિ નિગ્રહઃ ।
ઉદ્ભાવનીયમેવ સ્યાન્ન કથાવસિતિર્ભવેત્ ॥14॥

વિજિગીષુકથાયાં તુ કથાવસિતિકારણમ્ ।
પરિહારેઽપિ સિદ્ધત્વં દૂષણં પ્રતિવાદિનઃ ॥15॥

પ્રતિજ્ઞાયાં તદન્યસ્ય સિદ્ધતૈવ હિ સાધિકા ।
આશ્રયવ્યાશ્રયાસિદ્ધી સાધ્યાસિદ્ધિશ્ચ દૂષણમ્ ॥16॥

કેષાઞ્ચિન્ન ય તે દોષા વ્યાપ્તૌ સત્યાં કથઞ્ચન ।
દોષો વ્યાહતિરેવાસ્તિ નૃશૃંગાસ્તિત્વસાધને ॥17॥

યત્ર વાહતતા નાસ્તિકોડતિસંગોડસ્ય સાધને ।
પ્રત્યક્ષાગમમૂલાસ્તુ ન્યાયાઃ સર્વે ભવન્તિ હિ ॥18॥

ન્યાયાભાસા અમૂલાઃ સ્યુઃ ન્યાયસ્યાન્યસ્ય તૌ પુનઃ ।
અદૃષ્ટે વ્યભિચારે તુ સાધકં તદિતિ સ્ફુટમ્ ॥19॥

જ્ઞાયતે સાક્ષિણૈવાદ્ધા માનબાધે ન તદ્ભવેત્ ।
યત્સાક્ષિણૈવ માનત્વં માનાનામવસીયતે ॥20॥

અમાનસ્ય તુ માનત્વં માનસત્વાચ્ચલં ભવેત્ ।
ઉત્સર્ગતોડપિ યત્પ્રાપ્તમપવાદવિવર્જિતમ્ ॥21॥

વ્યભિચાર્યપવાદેન માનમેવ ભવિષ્યતિ ।
અતો હિ ભોજનાદીનામિષ્ટસાધનતાનુમા ॥22॥

માનં વ્યવહૃતૌ નિત્યં વ્યભિચારો હિ તત્ર ય ।
વ્યાપ્તત્વે વ્યાશ્રયત્વં તુ કથમેવ હિ દૂષણમ્ ॥23॥

રોહિણ્યુદય આસન્નઃ કૃત્તિકાભ્યુદિતા યતઃ ।
ઇત્યુક્તે સાધનં નો કિં ન હ્યાજ્ઞૈવાત્ર સાધિકા ॥24॥

અન્યત્ સદસતોર્વિશ્વમિતિ ય વ્યાહતેરમા ।
અસિદ્ધસાધને દોષઃ કો વ્યાપ્તિર્યદિ વિધતે ॥25॥

વ્યાસિશ્ચ વ્યતિરેકેણ તત્ર તૈશ્ચાવગમ્યતે ।
અપ્રસિદ્ધસ્ય સાધ્યસ્યા સાધકત્વં યદેષ્યતે ॥26॥

વિદ્ગસ્યોક્તૌ વિશેષોઽયં કેન માનેન ગમ્યતે ।
સાધનં પરમાણ્વાદૈર્યદાઽસિદ્ધસ્ય ચેષ્યતે ॥27॥

યથાનુભવમેવૈતન્નાઽંગીકાર્યં કુતસ્તદા ।
યત્ર નાતિપ્રસઙ્ગોઽસ્તિમાનં ન ચ વિપર્યયે ॥28॥

કિલ્લકલ્પનયૈવાત્ર સાધ્યમિત્યતિદુર્વચઃ ।
પરિશેષો મિથઃ સિદ્ધિશ્ચકકસ્વાશ્રયાદયઃ ॥29॥

અસિદ્ધસાધકત્વેન પચ્યાવયવતાં વિના ।
અઽંગીકાર્યઃ સમસ્તૈસ્તન્નિયમઃ કિંનિબન્ધનઃ ॥30॥

સિદ્ધસાધનતાયં ચ ન કથાવસિતિર્ભવેત્ ।
વ્યભિચારો હેત્વસિદ્ધિરેકપક્ષેઽપિ દૂષણમ્ ॥31॥

સાધ્યસાધનવૈકલ્યં દૃષ્ટાન્તસ્ય વિશેષણે ।
વૈચ્છર્થમેકાસિદ્ધૌ ચ વિશિષ્ટાસિદ્ધિરેવ હિ ॥32॥

અપ્રયોજનતા તત્ર પ્રથમપ્રશ્નદૂષણમ્ ।
સિદ્ધપ્રશ્નાધિકં યત્ તદાધિક્યાન્તર્ગતં ભવેત્ ॥33॥

અર્થાપત્યુપમાભાવા અનુમાન્તર્ગતાઃ ક્વચિત્ ।
પ્રત્યક્ષાન્તર્ગતોઽભાવઃ સુખાદૈર્નિયમેન ચ ॥34॥

અન્યત્ર ઝટતિ પ્રાપ્તઃ પ્રારમ્ભાધાશ્ચ યુક્તયઃ ।
આગમાર્થાવસિત્યર્થા નિયતવ્યાપ્તયોઽખિલાઃ ॥35॥

વાક્યં પ્રકરણં સ્થાનં સમાખ્યા ય તથાવિધાઃ ।
કુરુપાણ્ડવવત્ તેષામુપપત્તે પૃથગ્વયઃ ॥૩૬॥

સ્વન્યાયૈઃ સાધનં કાર્યં પરન્યાયૈસ્તુ દૂષણમ્ ।
સ્વન્યાયૈર્દૂષણં ય સ્યાત્ સાધિતૈઃ પ્રતિવાદિનઃ ॥૩૭॥

પ્રસંગાર્થતયા પ્રોક્તા ન સિદ્ધાન્તસ્ય દૂષકાઃ ।
ઇવં જાતિરિતિ દ્વેધા વ્યાહત્યન્તરમિષ્યતે ॥૩૮॥

જાતિઃ સ્વાવ્યાહતિર્જ્ઞેયા ઇલમર્થાન્તરોત્તરમ્ ।
એવં સંશોધિતન્યાયસદાગમવિરોધતઃ ॥૩૯॥

નાનિર્વાચ્યમિહ પ્રોક્તં માયામાત્રપદેન હિ ।
વિલક્ષણં સદસતોરિતિ હિ વ્યાહતં સ્વતઃ ॥૪૦॥

પ્રતિયોગિત્વમપ્યસ્ય બ્રહ્મણોડ્ગીકૃતં ભવેત્ ।
મિથ્યા ચેત્ પ્રતિયોગિત્વં વૈલક્ષણ્યં તતો ન હિ ॥૪૧॥

અવિલક્ષણત્વં સત્યં સ્યાન્મિથ્યાત્વં બ્રહ્મણસ્તતઃ ।
અનિર્વાચ્યસ્ય સત્ત્વં વા યદિ ધર્મા ન કેયન ॥૪૨॥

બ્રહ્મણો નૈવ જિજ્ઞાસ્યં જિજ્ઞાસ્યા ધર્મનિર્ણયઃ ।
ઇદમિત્યમિતિ જ્ઞાનં જિજ્ઞાસાયઃ પ્રયોજનમ્ ॥૪૩॥

ઇત્યંભાવો હિ ધર્મોડસ્ય ન ચેન્ન પ્રતિયોગિતા ।
ઇત્યં ભાવાત્મકાન્ ધર્માનાહુશ્ચ શ્રુતયોડખિલાઃ ॥૪૪॥

અદૃશ્યત્વાદયોડપ્યસ્ય ગુણા હિ પ્રભુણોદિતાઃ ।
યદિ સ્યુસ્તાદૃશા ધર્માઃ સર્વજ્ઞત્વાદયો ન કિમ્ ॥૪૫॥

અન્યાપેક્ષા યદિ સ્યુષ્ટે સત્ત્વેવં દેશકાલગા ।
દેશકાલાનપેક્ષા હિ ન સત્તા ક્વાપિ દૃશ્યતે ॥46॥

સર્વધર્મોજિઝતસ્યાસ્ય કિં શાસ્ત્રેણાધિગમ્યતે ।
મિથ્યાધર્મવિધાતુશ્ચ વેદસ્યૈવાપ્રમાણતા ॥47॥

અપ્રાપ્તાં ભ્રાન્તિમાપાધ કિં વેદો માનતાં વ્રજેત્ ।
ન હિ વેદં વિના બ્રહ્મ વેદં ધર્માશ્ચ તદ્ભૂતાઃ ॥48॥

વેદવેદ્યસ્ય મિથ્યાત્વં યદિ નૈક્યસ્ય તત્ કથમ્ ।
ધર્મારૂપોઽપિ સામાન્યધર્માદીનાં હિ દર્શને ॥49॥

ઇદન્તદાદિધર્મિત્વે ધર્મોઽન્યઃ કલ્પ્યતેઽત્ર હિ ।
સર્વધર્મવિહીનસ્ય ધર્મારોપઃ ક્વ દૃશ્યતે ॥50॥

તદર્થં યદિ ધર્માણામારોપઃ સાઽનવસ્થિતિઃ ।
ઈશતજ્ઞાનવેદાક્ષજાનુમામાતૃપૂર્વિણઃ ॥51॥

ભ્રાન્તિર્વિશ્વસ્ય યેનૈવ માનાભાસેન કલ્પ્યતે ।
તન્માત્રસ્યાન્યથાભાવે કિં ન સ્યાદ્વિશ્વસત્યતા ॥52॥

યોનેદં કલ્પ્યતે ભ્રાન્તં ભ્રાન્તિસ્તસ્યૈવ કિં ન સા ।
ભ્રાન્તત્વે તસ્ય વિશ્વારેરીશાધેભ્રાન્તમેવ હિ ॥53॥

ભ્રવેયુર્ભ્રાન્તયો નૃણાં નૈવેશાદેઃ કથજ્યન ।
સત્યત્વમક્ષજપ્રાપ્તં યદિ ભ્રાન્તમિતીષ્યતે ॥54॥

પ્રામાણ્યમાગમસ્યાપિ પ્રત્યક્ષાદન્યતઃ કુતઃ ।
સાક્ષિપ્રત્યક્ષતો હ્યેવ માનાનાં માનતેયતે ॥55॥

સાક્ષિણઃ સ્વપ્રકાશત્વમનવસ્થા તતો ન હિ ।
તત્કાલિકં પ્રમાણત્વમક્ષજસ્ય યદા ભવેત્ ॥56॥

ઐક્યાગમસ્ય કિં ન સ્યાત્ તસ્યાપ્યેતાદૃશં યદિ ।
ઐક્યપ્રમાણમિથ્યાત્વં યદા વિશ્વસ્ય સત્યતા ॥57॥

ઐક્યવાક્યસ્ય માનત્વં યદબાધ્યમિતીષ્યતે ।
અક્ષજસ્યાપિ માનત્વં નાબાધ્યં કિમિતીષ્યતે ॥58॥

અદ્વૈતહાનિસામાન્યાન્ન વિશેષશ્ચ કશ્ચન ।
યદિ સ્વતસ્ત્વં પ્રામાણ્યે વિશ્વસત્તા કથં ન તે ॥59॥

પ્રામાણ્યસ્ય ય મર્યાદા કાલતો વ્યાહતા ભવેત્ ।
કાલાન્તરેડપ્યમાનં ચેદિદાનીં માનતા ક્રુતઃ ॥60॥

મિથ્યાત્વમાનં મોક્ષેડપિ માનં કિં નેતિ ભણ્યતામ્ ।
માનત્વેડદ્વૈતહાનિઃ સ્યાદમાનત્વેડપ્યમોક્ષતા ॥61॥

વિશ્વસ્ય પુનરાપત્તિર્મિથ્યામાનં યદા ન મા ।
અસ્તિ ચેન્મુક્ત્યવસ્થા ય દ્વૈતાપત્તિરતોડન્યથા ॥62॥

અમુક્તત્વં તથા કાલે કાલાધીના હિ મુક્તતા ।
કાલ એવાગમોડપ્યાહ મુક્તિં કાલનિવર્તને ॥63॥

મુક્તેરપિ નિવૃત્તિઃ સ્યાત્ સંસારિત્વમતો ભવેત્ ।
કવ ય પ્રત્યક્ષતઃ પ્રાપ્તમનુમાગમબાધિતમ્ ॥64॥

દેહાત્મત્વં યદિ ન તત્ પ્રાપ્તં પ્રત્યક્ષતઃ ક્વચિત્ ।
મમ દેહ ઇતિ હ્યેવ ન દેહોડહમિતિ પ્રમા ॥65॥

ઉપચારશ્ચ કૃષ્ણોઽહમિતિ કર્મભવેપને ।
વસ્ત્રસ્ય યદ્દેવં સ્યાત્ યદ્યુપાધિકૃતં તદા ॥66॥

સ્વતઃ શુક્લત્વવત્ કાષ્ઠ્યં ન મમેતિ પ્રતીયતે ।
કથં ય ભેદો દેહાદેરાત્મનો ન પ્રતીયતે ॥67॥

જાતમાત્રા મૃગા ગાવો હસ્તિનઃ પક્ષિણો ઝષાઃ ।
ભયાભયસ્વભોગાદૌ કારણાનિ વિજાનતે ॥68॥

અસ્મૃતૌ પૂર્વદેહસ્ય વિજ્ઞાનં તત્ કથં ભવેત્ ।
અન્વયવ્યતિરેકાદેરનુસન્ધાનવિસ્મૃતૌ ॥69॥

યદા દેહાન્તરજ્ઞાનં દેહૈક્યાવસિતિઃ ક્રુતઃ ।
વ્યાપ્તવાદાત્મનો દેહે વ્યવહારેષ્વપાટવાત્ ॥70॥

ભેદજ્ઞાનેઽપિ યાદ્ગારવહ્નિવત્ સ્વાવિવિક્તવત્ ।
ભવન્તિ વ્યવહારાશ્ચ ન હિ પ્રત્યક્ષગાનપિ ॥71॥

અર્થાન્યથાનુભવતઃ પ્રતિપાદયિતું ક્ષમાઃ ।
લોકાસ્તતો હિ પ્રત્યક્ષસિદ્ધં નાન્યેન કેનયિત્ ॥72॥

શક્યં વારયિતું ક્વાપિ તચ્ચેન્નોત્તરગોચરમ્ ।
કથમેવોત્તરઃ કાલસ્તદ્ગો મોક્ષશ્ચ ગમ્યતે ॥73॥

આગમોઽપિ હિ સામાન્યે સિદ્ધે પ્રત્યક્ષતઃ પુનઃ ।
વિશેષં જ્ઞાપયેદેવ કથં શક્તિગ્રહોઽન્યથા ॥74॥

અતીતાનાગતાર્થેષુ જાતે શક્તિગ્રહેઽખિલમ્ ।
વિશેષં ગમ્યેદ્ભાગ્યં ન તદજ્ઞાતશક્તિકે ॥75॥

શક્તિશ્ચેદ્ધર્તમાને સ્યાન્નાતીતાનાગતં વદેત્ ।
યદિ શક્તિગ્રહોડન્યત્ર કથં સ સ્યાત્ તદગ્રહે ॥76॥

સામાન્યં દૃષ્ટમેવાસાવન્યત્ર ગમયેદદિ ।
સામાન્યવર્જિતં વસ્તુસ્વરૂપં ગમયેત્ કથમ્ ॥77॥

ન સ્વરૂપત્વસામાન્યં કેનાપ્યડ્ગીકૃતં ક્વચિત્ ।
સ્વરૂપં ચેદનુગતં વ્યાવૃત્તં તત્ર કિં ભવેત્ ॥78॥

સર્વાનુગતધર્માણામન્તે હિ સ્વત્વમિષ્યતે ।
કિં વ્યાવૃત્તમિતિ પ્રશ્ને સ્વરૂપમિતિ કેવલમ્ ॥79॥

સ્યાદુત્તરં તતોડન્યચ્ચેત્ તદેવ સ્વયમેવ નઃ ।
એવં વ્યાવૃત્તરૂપેડપિ યદા શક્તિગ્રહો ભવેત્ ॥80॥

તસ્ય સામાન્યતો જ્ઞાનં વિના સ ચ ભવેત્ કુતઃ ।
અતો વિશેષસામાન્યરૂપં સર્વમપીષ્યતે ॥81॥

વ્યાવૃત્તં યચ્ચ સામાન્યં તદેવ સ્યાદ્વિશેષતઃ ।
ન ચૈકધર્મતા તેન પદાર્થાનાં પરસ્પરમ્ ॥82॥

ધર્માણાં ભેદદૃષ્ટયૈવ તત્સાદૃશ્યસ્ય દર્શનાત્ ।
અતઃ સર્વપદાર્થાશ્ચ સામાન્યાત્ સાક્ષિગોચરાઃ ॥83॥

સર્વમિત્યેવ વિજ્ઞાનં સર્વેષાં કથમન્યથા ।
કિંચિત્સાદૃશ્ય વિજ્ઞાનાદખિલસ્યાપિ વસ્તુનઃ ॥84॥

શબ્દશક્તિગ્રહશ્ચ સ્યાત્ તત્તત્સાદૃશ્યમાનતઃ ।
પ્રત્યક્ષં માનસં ચૈવ યદાતીતાર્થગોચરમ્ ॥85॥

તદા સ્મૃતિપ્રમાણત્વમતીતત્ત્વવિશેષિતમ્ ।
આધિક્યમનુભૂતાત્ તુ યદાતીતત્ત્વમિષ્યતે ॥86॥

માનતા ય કથં ન સ્યાત્ સ્મૃતેર્ભાધિશ્ચ નાત્ર હિ ।
માનત્વં પ્રત્યભિજ્ઞાય અપિ સર્વાનુભૂતિગમ્ ॥87॥

અતીતવર્તમાનત્વધર્મિણી સા ય દૃશ્યતે ।
ન ય સા સ્મૃતિમાત્રાર્ધા તદ્દિતન્ત્વગ્રહેકતઃ ॥88॥

અતો ન વર્તમાનૈકનિયમઃ સ્યાદ્ગ્રહેડક્ષજે ।
ન ય પ્રમાણતોડન્યા સ્યાત્ પ્રમિતિર્નામિ કુત્રયિત્ ॥89॥

માનાભાવાદ્ગૌરવાચ્ય કલ્પનાયાઃ ક્રિમેતયા ।
મયૈતજ્ઞાતમિતિ તુ સાક્ષિગં જ્ઞાનગોચરમ્ ॥90॥

જ્ઞાનમેવ તતોડન્યા ન પ્રમિતિર્નામિ દૃશ્યતે ।
માનમાતૃપ્રમેયાણાં તદ્દુચ્છિત્તિર્ન હિ ક્વચિત્ ॥91॥

સ્વાપ્નાનામપિ ચૈતેષાં ન બાધો દૃશ્યતે ક્વચિત્ ।
જાગ્રત્વમાત્ર મત્રૈકમન્યથા દૃશ્યતે સ્ફુટમ્ ॥92॥

અતો મિથ્યા ન ય સ્વપ્નો જાગ્રદ્જજાગ્રદેવ ય ।
આત્મવત્ ક્વચિદાત્મા ય સ્યાદેવ ભ્રમગોચરઃ ॥93॥

એતાવતા ન મિથ્યાડસૌ સ્વપ્ને જાગરિતે તથા ।
યદાત્મન્યન્યથા દૃશ્યં ભ્રાન્તમત્રાપિ તદ્ભવેત્ ॥94॥

અબાધિતાનુવૃત્તેસ્તુ સ્વપ્નાદેભ્રાન્તતા કુતઃ ।
ન ય કાયિત્ પ્રમા વિશ્વભ્રાન્તત્વે સર્વમેવ ય ॥95॥

અભ્રાન્તત્વે પ્રમાણં તુ કથં તદ્ભ્રાન્તિતા ભવેત્ ।
કિંચ ભ્રાન્તત્વવાદી સ ભ્રાન્તત્વં સ્વમતસ્ય ચ ॥96॥

આડ્ગીકરોતિ નિયતં તત્ર સમ્પ્રતિપન્નતા ।
વાદિનોસ્તેન ચાભ્રાન્તં વિશ્વમેવ ભવિષ્યતિ ॥97॥

ભ્રાન્તત્વભ્રાન્તતા યેત્ સ્યાત્ કથં નાભ્રાન્તિસત્યતા ।
અશેષદોષદુષ્ટં તન્મતં હેયં બુભૂષુભિઃ ॥98॥

યેન સ્વમતહેયત્વં સ્વયમડ્ગીકૃતં સદા ।
ભ્રાન્તિત્વાદુર્ઘટત્વસ્ય ભૂષણત્વાચ્ચ કેવલમ્ ॥99॥

ઉન્મત્તોડપિ કથં તસ્ય મતં સ્વીકર્તુમિચ્છતિ ।
ઈશશક્તેરયિન્યત્વાન્મહોન્મતૈઃ પ્રવર્તિતમ્ ॥100॥

અતઃ પ્રજ્ઞાડત્ર માયોક્તા જૈવ્યુપાદાનમેવ સા ।
નિમિત્તમૈશ્વરી મુખ્યા નિર્મિતં ત્રાતમેવ ચ ॥101॥

તાભ્યાં સહ પૃથક્ ચૈવ માયામાત્રમિતીર્યતે ।
ઉભાભ્યાં માતમૈશ્વર્યા ત્રાતં સહ પૃથક્ તતઃ ॥102॥

પ્રજ્ઞાત્મકં મનો યેન મનોરૂપાશ્ચ વાસનાઃ ।
ધીર્ભીરિતિ મનસ્ત્વેવેત્યાહ ચ શ્રુતિરજ્જસા ॥103॥

ચિદયિન્મિશ્રમેવૈતન્મનો યાવચ્ચ સંસૃતિઃ ।
તેનાવસ્થા ઇમાઃ સર્વા જીવઃ પશ્યતિ સર્વદા ॥104॥

મનોવિકારા વિષયાઃ સ્વાપ્ના યદ્ભ્રાણ્યવન્ન તે ।
સ્થૂલા ભવન્યતસ્તેષાં સ્પષ્ટતા ન તથા ક્વચિત્ ॥105॥

કવચિત્ સૃષ્ટા અપિ સ્યુષ્ટે વાસના માનસી ચ સા ।
ઇશેચ્છયાઽન્તર્દધાતિ વ્યજયતે ચ પુનસ્તયા ॥106॥

॥દેહયોગાધિકરણમ્॥

સૃષ્ટૈવ વાસનાભિશ્ચ પ્રપચ્યં સ્વાપ્નમીશ્વરઃ ।
વાસનામાત્રતાં તસ્ય નીત્વાઽન્તર્ધાપયત્યજઃ ॥107॥

॥સમ્પત્યધિકરણમ્॥

સુષુપ્તિબોધમોહાંશ્ચ સ્વવશસ્તદ્દ્રશં સદા ।
જીવં નયતિ દેવેશઃ નાન્યઃ કર્તાઽસ્ય કશ્ચન ॥108॥

॥નસ્થાનતોઽપ્યધિકરણમ્॥

ન સ્થાનભેદતોઽપ્યસ્ય ભેદઃ કશ્ચિત્ પરેશિતુઃ ।
સર્વત્રાશેષદોષોજ્ઞપૂર્ણકલ્યાણચિદ્ભુજઃ ॥109॥

તદ્વિરુદ્ધં તુ યત્ તત્ર માનં નૈવ ક્વચિદ્ભવેત્ ।
મહાતાત્પર્યરોધેન કથં તન્માનમત્ર તુ ॥110॥

દુઃખાપ્યયસુખાવાસિહેતુત્વેનૈવ વેદવાક્ ।
ભવેન્માનં તદીશાનાત્ પ્રસન્નાદેવ નાન્યથા ॥111॥

પ્રસન્નતા ગુણોત્કર્ષજ્ઞાનાદેવ હિ કેવલમ્ ।
નિર્દોષતાપરિજ્ઞાનાદપિ નાન્યેત કેનચિત્ ॥112॥

"યો મામશેષદોષોજ્ઞં ગુણસર્વસ્વબૃંહિતમ્ ।
જાનાત્યસ્મૈ પ્રસન્નોઽહં દધાં મુક્તિં ન યાન્યથા" ॥113॥

"યો મામશેષાભ્યધિકં વિજાનાતિ સ એવ મામ્ ।
વિજાનાત્યખિલાંસ્તસ્ય દધાં કામાન્ પરં પદમ્ ॥114॥

'યો મામેવમસમ્મૂઢઃ' 'કિં માં નિન્દન્તિ શત્રવઃ' ।
ઇત્યાદિવેદસ્મૃતિગવાઙ્ચૈરેવાવસીયતે ॥115॥

લોકતશ્ચ પ્રસાદેન મુક્તિઃ સગુણવેદનાત્ ।
મહાતાત્પર્યમુખ્યસ્ય વિરોધાદત એવ હિ ॥116॥

દોષિત્વનિર્ગુણત્વાલ્પગુણત્વાદિ કથઞ્ચન ।
નાર્થઃ શ્રુતિપુરાણાદેસ્તદ્વિરુદ્ધોઽખિલસ્ય ચ ॥117॥

અર્થ સ્વયં વિનિર્ણીતો વાસુદેવેન સાદરમ્ ।
"ઇતિ ગુહ્યતમં શાસ્ત્રમિદમુક્તં મયાઽનધ ॥118॥

એતદ્બુદ્ધ્વાબુદ્ધિમાન્ સ્યાત્ કૃતકૃત્યશ્ચ ભારત " ।
ઇત્યતોઽખિલસચ્છાસ્રવિરુદ્ધત્વેન નાનુમા ॥119॥

વર્તતે તત્ર તેનેશો નિર્ણીતોઽખિલસદ્ગુણઃ ।
ન ચ ચિત્વાદભિન્નત્વં જીવસ્યેશવદાપ્યતે ॥120॥

॥ઉપમાધિકરણમ્ ॥

યત આભાસતામેવ શ્રુતિરસ્ય વદત્યલમ્ ।
"યથૈષા પુરુષે છાયા એતસ્મિન્નેતદાતતમ્ " ॥121॥

છાયા યથા પુંસદૃશા પુમધીના ચ દૃશ્યતે ।
એવમેવાત્મકાઃ સર્વે બ્રહ્માધાઃ પરમાત્મનઃ " ॥122॥

"સત્તાપ્રતીતિકાર્યેષુ પુમધીનો યથેયતે ।
આભાસ એવં પુરુષા મુક્તાશ્ચ પરમાત્મનઃ ॥123 ॥

"છાયા વિષ્ણો રમા તસ્યાશ્છાયા ધાતા વિશેષકૌ ।
તસ્યેન્દ્રકામૌ ય તયોસ્તયોરન્યેઽખિલા અપિ " ॥124 ॥

"હરેર્બ્રહ્માઽસ્ય ગીસ્તસ્યા વિશેષાવિન્દ્ર એતયોઃ ।
મારશ્ચાભાસકાઃ સર્વ એતયોસ્તદધીનતઃ ॥125 ॥

સર્વેઽલ્પશક્તયશ્ચૈવ પૂર્ણશક્તિઃ પરો હરિઃ ।
યેતનત્વેઽપિ ભિન્નાસ્તે તસ્માદેતેન સર્વદા" ॥126 ॥

ઇત્યાદિશ્રુતિવાક્યેભ્યો જાયતે ભેદ એવ હિ ।
આભાસત્વં હિ નિર્ણીતં જીવસ્ય પરમાત્મનઃ ॥127 ॥

તન્ન યુક્તં યદાભાસ ઉપાધ્યાયત્ ઇયતે ।
ઉપાધ્યાયત્તાભાવાદાભાસત્વવિરોધતઃ ॥128 ॥

યેતનત્વેન યાંશત્વાત્ સમુદાયૈક્યમાપતેત્ ।
અતઃ પૃથક્ત્વમુદિતં સમુદાયાંશયોર્ભવેત્ ॥129 ॥

ઇશાખ્યા સમુદાયે સ્યાદીશરૂપેષ્વિવોદિતા ।
અતો દેહાદ્યુપાધીનામપાયે સમતા ભવેત્ ॥130 ॥

ઇશરૂપૈરથાભાસા મુખ્યતઃ સૂર્યકાદિવત્ ।
યદા તદોપાધ્યાયત્તરૂપાણાં નાશિતા ભવેત્ ॥131 ॥

ઇત્યાશક્ત્યાનિવૃત્ત્યર્થમાહ વેદાધિપઃ પ્રભુઃ ।
અત એવોપમત્યેવ યાન્યાભાસવિશેષિતામ્ ॥132 ॥

યદુક્તં તદધીનત્વં સર્વાવસ્થાસ્વશેષતઃ ।
જીવસ્ય સદૃશત્વં ય ચિત્ત્વમાત્રં ય યાપરમ્ ॥133॥

તાવન્માત્રેણ ચાભાસો રૂપમેષાં ચિદાત્મનામ્ ।
નોપાધ્યધીનતાદૈશ્વ નાતિસામ્યં નિદર્શનિ ॥134॥

કિંચિત્સુખાદિસાદૃશ્યમપીશેનાસુરાનૃતે ।
તત આભાસતે નિત્યં તદ્વદાભાસતેઽપિ ય ॥135॥

ભાનમસ્તિત્વમપિ ચૈવા સમન્તાધતસ્તતઃ ।
જીવ આભાસ ઉદ્દિષ્ટઃ સદૈવ પરમાત્મનઃ ॥136॥

ન જલાયત્તસૂર્યાદિપ્રતિબિમ્બોપમત્વતઃ ।
તદધીનત્વમેવેતિ કિંચિત્સાદૃશ્યમેવ ય ॥137॥

સંપ્રકાશયતઃ સૂત્રગતાવખિલમાનતઃ ।
જીવેશભેદદૃષ્ટયૈવ સમુદાયૈકતા કૃતઃ ॥138॥

અશેષદોષરાહિત્યં સર્વશક્તિત્વતો હરેઃ ।
"સર્વોપેતે" તિ કથિતમત ઐક્યં ક્વ દોષિણા ॥139॥

અશેષશક્તિયુક્તશ્ચેત્ સ્વાતન્ત્ર્યાદોષવાન્ કથમ્ ।
અનુસન્ધાનરહિતમૈક્યં ચેદેકતા ન તત્ ॥140॥

ચેતનૈક્યેઽનુસન્ધાનં પ્રમાણં નૈવ યાપરમ્ ।
અનુસન્ધાનરહિતં સમુતાયૈક્યમેવ ચેત્ ॥141॥

ચેતનેષ્વસ્તુ તન્નામમાત્રમેવ યતસ્તતઃ ।
મુક્તૌ સ્યાદનુસન્ધાનમિત્યપિ સ્યાત્ સુદુષ્કરમ્ ॥142॥

સર્વજ્ઞ એકતાં નાનુસન્ધતે નૈવ સા યતઃ ।
પશ્ચાત્ સ્યાદનુસન્ધાનં ચેન્મિથ્યાજ્ઞાનિતા ભવેત્ ॥143॥

વિધમાનાનુસંધાનં ન ચેદજ્ઞત્વમાપતેત્ ।
અસંદૈહ્યં ભવેત્ પશ્ચાદ્દિ સ્યાત્ સમમો રસઃ ॥144॥

સમુદાયૈક્યમેતસ્માદ્દૂરતોડપાકૃતં સદા ।
અતોડશેષગુણોન્નદ્યં નિર્દોષં યાવદેવ હિ ॥145॥

તાવદેવેશ્વરો નામ તત્ર ભેદોડપિ ન ક્વચિત્ ।
"નેહ નાનાસ્તિ કિમપિ હરયોડયમયં હિ સઃ " ॥146॥

ઇત્યાદિશ્રુતિમાનેન જીવાંશાઃ સર્વ એવ ય ।
નિયમેનાનુસન્ધાનવન્તો યદેકતા સ્વતઃ ॥147॥

અંશિનોડશેષસન્ધાનમત્યલ્પસ્યાપિ વિધેતે ।
ભુવિ જાતેન યાંશેન સુખદુઃખાદિ તદ્ગતમ્ ॥148॥

અનુભૂયતે વિશેષસ્તુ કશ્ચિદીશકૃતો ભવેત્ ।
ઇશસ્યાયિન્યશક્તિત્વાન્નાશક્યં ક્વાપિ વિધેતે ॥149॥

સેશતાડનુપપન્નૈવ યદિ જીવૈકતાડસ્ય હિ ।
અનીશસ્યેશતેત્યેવ વિરુદ્ધં સર્વમાનતઃ ॥150॥

ઇશત્વેનૈવ વિજ્ઞાતમનીશત્વેન ચેચ્છ્રુતિઃ ।
અનીશત્વેન વિજ્ઞાતમીશત્વેનાથવાડદિશેત્ ॥151॥

ઉપજીવ્ય વિરોધેન નૈવ માનત્વમેષ્યતિ ।
અત એવેશતાસિદ્ધેર્ન કિઞ્ચિચ્છ્રુત્યમસ્ય ય ॥152॥

ઈશત્વેડનીશભેદેન શ્રુત્યા સમ્યક્ પ્રકાશિતે ।
અયુક્તમપિ યાન્યત્ર યુક્તં ભવતિ તદ્ભવાત્ ॥153॥

અતોડન્યત્રાપિ યદ્દૃષ્ટં તદીશેનૈવ કલ્પ્યતે ।
શ્રુત્યાભાસાત્મપિ ન હીશત્વપરિપન્થિ યત્ ॥154॥

ઈશોડનીશો જગન્મિથ્યા દુઃખી મુક્તે ભિદા ન હિ ।
ઇતિ પ્રતિજ્ઞાવ્યાધાતઃ સર્વદોષાધિકાધિકઃ ॥155॥

ઇતિ હિ બ્રહ્મતર્કોક્તિરતિહેયમતોડખિલૈઃ ।
બુભૂષુભિર્મતમિદં જીવેશાભેદવાદિનઃ ॥156॥

નાયુક્તમીશિતઃ કિઞ્ચિદીશત્વસ્યાવિરોધિ યત્ ।
યદીશત્વવિરોધિ સ્યાત્ તદેવાયુક્તમજ્જસા ॥157॥

ઈશત્વસ્યાવિરોધેન યોજયિત્વાડખિલાઃ પ્રમાઃ ।
સિદ્ધેશત્વેન યાયુક્તમપિ હીશેન યોજયેત્ ॥158॥

માનતઃ પ્રાપ્તમખિલં નામાનં યોજયેત્ ક્વચિત્ ।
ઇતિ હિ બ્રહ્મતર્કોક્તિરતો યુક્તમિહોદિતમ્ ॥159॥

સ યાપ્રાકૃતરૂપત્વાદરૂપઃ સ્વગુણાત્મકમ્ ।
રૂપમસ્ય શિરઃ પાણિપાદાદાત્મકમિષ્યતે ॥160॥

અતો નાનિત્યતા નૈવ શ્રુતિદ્વયવિરોધિતા ।
યથા હિ તૈજસસ્યૈવ પ્રકાશસ્યોજિઝતાવપિ ॥161॥

આત્મૈવ જ્યોતિરિત્યાહ જીવસ્યેશં શ્રુતિસ્તથા ।
તદ્ભક્તિતારતમ્યેન તારતમ્યં વિમુક્તિગમ્ ॥162॥

બ્રહ્માદીનાં ય સર્વેષામાનન્દાદિર્યથાક્રમમ્ ।

॥સ્થાનવિશેષાધિકરણમ્॥

પ્રતિબિમ્બવદપ્યેષામાનન્દોઽન્યગુણા યથા ॥163॥

નારાયણગુણાધીનશ્ચાત્યલ્પસ્તદપેક્ષયા ।
તસ્માદ્દિભન્નશ્ચ સતતં " અન્યજ્ઞાનં પરસ્ય ય ॥164॥

અન્યજ્ઞાનં ય જીવાનામન્ય આનન્દ ઇશતા ।
મુખ્યેશતા પરેશસ્ય ગૌણી જીવસ્ય સા યતઃ " ॥165॥

ઇતિ શ્રુતેઃ ॥ ૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧ ॥

॥પાલકત્વાધિકરણમ્॥

॥ ૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧ ॥
સ્વભાવત્વાત્ સ્થિતેર્નેતદપેક્ષેતિ ન યુજ્યતે ॥166॥

યતઃ સ્વભાવોઽપ્યખિલ ઇશાયત્તોઽખિલસ્ય ય ।

॥અવ્યક્તાધિકરણમ્॥

અવ્યક્તોઽપિ સ્વશક્તૈવ ભક્તાનાં દૃશ્યતે હરિઃ ॥167॥

॥ભયવ્યપદેશાધિકરણમ્॥

તદભિન્ના ગુણા નિત્યમપિ સર્વે વિશેષતઃ ।
ગુણત્વેન ગુણિત્વેન ભોક્તૃભોગ્યતયા સ્થિતાઃ ॥168॥

વિશેષાત્મતયા તેષાં નિત્યશક્ત્યાત્મના તથા ।
નિત્યં સ્થિતેર્ન ધર્માણાં ક્રિયાદીનામનિત્યતા ॥169॥

ન વિશેષાત્મતા ચેયમનિત્યા શક્તિરૂપતા ।
સૈવ યત્ સવિશેષા સ્યાદ્વિશેષોડન્યો ન યાપ્યયમ્ ॥170॥

સ્વનિર્વાહકતાહતોસ્તથાપિ સ્યાદ્વિશેષતા ।
વિશેષત્વેન વિજ્ઞાતે પ્રમાણૈરખિવૈરપિ ॥171॥

સસર્જ સજ્જહારેતિ વિશેષો હ્યવગમ્યતે ।
શ્રુત્યૈવ સ સ એવેતિ તદ્ભેદશ્ચ ગમ્યતે ॥172॥

ભેદો યદિ વિશેષસ્ય સ ભેદો ભેદિના કથમ્ ।
ભિન્નશ્ચેદનવસ્થા સ્યાદભિન્નશ્ચેત્ પુરા ન કિમ્ ॥173॥

વિશેષોડભિન્ન એવેતિ તેન નાભ્યુપગમ્યતે ।
અભિન્નો નિર્વિશેષશ્ચેદ્ભેદસ્તદ્ભેદતા કુતઃ ॥174॥

અનાનાનેન ભિન્નોડયમિતિ યત્ સવિશેષતઃ ।
ભેદ એવૈષ બહુધા દૃશ્યતે તત્ કિમુત્તરમ્ ॥175॥

અભેદભેદયોશ્ચૈવ સ્વરૂપત્વં હિ ભેદિનઃ ।
તયોરપ્યવિશેષત્વે પર્યાયત્વં હિ શબ્દયો ॥176॥

અભેદભેદશબ્દૌ ય પર્યાયાવિતિ કો વદેત્ ।
ભેદોડન્યોન્યમભેદશ્ચ ભેદિના ચેદ્વિશેષિતા ॥177॥

અવિશેષે કથં ભેદો ભેદિનૈકસ્તથા ભિદા ।
પુનસ્તયોર્વિભેદશ્ચ ભેદિમાત્રત્વતો ભવેત્ ॥178॥

ભેદિનશ્ચૈવ ભેદસ્ય વિશેષો યદિ ગમ્યતે ।
અભેદાભેદિનોશ્ચૈવ કિં ભેદોઽભેદભેદયોઃ ॥179॥

વિશેષેણૈવ સર્વત્ર યદિ વ્યવહૃતિર્ભવેત્ ।
કલ્પનાગૌરવાયૈવ કિં ભેદઃ કલ્પ્યતે તદા ॥180॥

ઐક્યપ્રતીત્યભાવેન ભેદ એવ ગવાશ્ચયોઃ ।
સ એવેતિ પ્રતીતૌ હિ વિશેષો નામ ભણ્યતે ॥181॥

સચ્ચિદાદેરપર્યાયસિદ્ધ્યર્થ માયિનાઽપિ હિ ।
અઙ્ગીકાર્યો વિશેષોઽયં યદ્યસત્યવિશેષણમ્ ॥182॥

પૃથક્ પૃથગ્વારયિતું શબ્દાન્તરમિતીષ્યતે ।
માયાવિશેષરાહિત્યવિશેષગવિશેષિતા ॥183॥

સત્યસ્યાપિ ભવેત્ સા ય તથા ચેદનવસ્થિતિઃ ।
યદિ સત્યે વિશેષો ન ન તદ્વક્તિર્ભવેત્ તદા ॥184॥

લક્ષ્યતે ચેત્ તેન લક્ષ્યમિત્યપિ સ્યાદ્વિશેષિતા ।
પુનઃ પુનર્લક્ષણાયામપિ સ્યાદનવસ્થિતિઃ ॥185॥

યદ્યભાવવિશેષિત્વં સ્યાદઙ્ગીકૃતમેવ તે ।
અસાર્વજ્ઞાદિરાહિત્યમપ્યેવં તે ભવિષ્યતિ ॥186॥

તદા સાર્વજ્ઞમેવ સ્યાદ્ભાવાર્થત્વાન્નગ્ચોર્દ્ધયોઃ ।
યદિ નૈતાદૃશં ગ્રાહ્યમસુખત્વાનિવર્તનાત્ ॥187॥

અસત્ત્વાજ્ઞાનતાદૈશ્ચ સ્યાદસત્ત્વાદિકં તદા ।
અનૃતાદિવિરોધિત્વં યદ્યસ્યાભ્યુપગમ્યતે ॥188॥

અનૈશ્વર્યવિરોધિત્વમપ્યેવં કિં નિવાર્યતે ।
અખણ્ડખણ્ડનાદેવં વિશેષોઽખણ્ડવાદિના ॥189॥

ખણ્ડિતેનાપિ મનસા સ્વીકાર્યોઽનન્યથાગતેઃ ।
અખણ્ડખણ્ડવાદિભ્યાં ખણ્ડાખણ્ડેન ચૈવ તત્ ॥190॥

મહાદરેણ શિરસિ વિશેષો ધાર્ય એવ હિ ।
નિદર્શનત્રયેણાતો ભગવાનત્યભિન્નતામ્ ॥191॥

ગુણાનામાદરેણાહ તય્ય નાભિહિતાન્વયઃ ।
યદાઽશેષવિશેષાણામુક્તિઃ સામાન્યતે ભવેત્ ॥192॥

પદૈકેનાપ્યુત્તરેણ વિશેષાવગતિર્ભવેત્ ।
યતોઽશેષવિશેષાણાં વસ્તુનાસ્ત્યેવ ચૈકતા ॥193॥

અતઃ સામાન્યતો જ્ઞાતઃ પદાન્તરબલાત્ પુનઃ ।
ભવેદ્વિશેષતો જ્ઞાતસ્તેન સ્યાદન્વિતોક્તિતા ॥194॥

સ્વાર્થ એવન્વિતો યસ્માત્ કેનયિતદ્વિશેષતઃ ।
અનેનેતિ તદ્બુક્ત્યૈવ જાયતેઽનુભવેન હિ ॥195॥

યદ્યનન્વિતમેવૈતત્ પદં સ્વાર્થ વદેદિહ ।
તથાઽન્યાન્યપિ સર્વાણિ કઃ કુર્યાદિન્વયં પુનઃ ॥196॥

વ્યાપારો ન હિ શબ્દસ્ય પરઃ સ્વાર્થપ્રકાશનાત્ ।
પુમાનપ્યેકવારોક્ત્યાકૃતકૃત્યો યદા ભવેત્ ॥197॥

અન્વયસ્ય કથં જ્ઞાનં શબ્દાર્થત્વં યદાઽસ્ય ન ।
યદૈવાનન્વિતાર્થસ્ય વચનં તૈઃ પદૈર્ભવેત્ ॥198॥

અનન્વિતઃ સ્યાચ્છબ્દાર્થો ન તદર્થો હિ સોઽન્વયઃ ।
નિરાકાક્ષપદાન્યેવ વાક્યમિત્યુચ્યતે બુધેઃ ॥199॥

તત્તદર્થાભિધાનેન સ્યાન્નિરાકાક્ષતા ય સા ।
અપૂર્તેસ્તાવદર્થાનામાકાક્ષા પૂર્વમિષ્યતે ॥200॥

કર્મકર્તૃક્રિયાણાં તુ પૂર્તૌ કોઽન્યોઽન્વયો ભવેત્ ।
અપૂર્તિશ્ચેત્ પદૈરુક્તૈઃ કિં નૃશૃંગેણ પૂર્યતે ॥201॥

વ્યાપારશ્ચેત્ પુનસ્તેષામનુકવાવપિ કિં ન સઃ ।
ઉક્તે બુદ્ધિસ્થતાહેતોર્યદિ વ્યાપાર ઇષ્યતે ॥202॥

બુદ્ધિસ્થત્વાય યત્નં ન કથં કુર્યુઃ પુરૈવ ય ।
પુરુષાધીનતા તેષાં યદિ પશ્ચાચ્ચ સા સમા ॥203॥

પુમાનેવાન્વયાયૈષાં યદિ પશ્ચાદ્વિચેત્ ।
અનન્વિતાભાધાનાનાં સ એવાર્થાન્તરોક્તિષુ ॥204॥

યતતાં શબ્દશક્તિશ્ચેત્ તત્ર નૈવાન્વયે કથમ્ ।
તત્કલ્પનાગુરુત્વાદિદોષેતોઽભિહિતાન્વયઃ ॥205॥

અનુભૂતિવિરુદ્ધશ્ચ ત્યાજ્ય એવ મનીષિભિઃ ।
કર્તૃશબ્દે હ્યભિહિતે ધર્મસામાન્યવેદનાત્ ॥206॥

વિશેષધર્મમન્વિચ્છન્ કિમિત્યેવ હિ પૃચ્છતિ ।
ગુણક્રિયાદિધર્માણાં વિશેષે કથિતે પુનઃ ॥207॥

નિરાકાક્ષો ભવેદસ્માચ્છબ્દા અન્વિતવાચકાઃ ।
અતોઽનન્તગુણાત્મૈકો ભગવાનેક એવ તુ ॥208॥

उच्यते सर्ववेदैश्च॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥ ।

॥परानन्द।धिकरणम्॥

[illegible]

सर्वे सर्वगुणात्मानः सर्वकर्तारि एव तु ॥209॥

तथापि सविशेषाश्च विद्मद्व्युत्पत्तितोऽपि य ।

तैस्तैः शब्दैश्च भाष्यन्ते युज्यते योपदेशतः ॥210॥

અન્યાનન્દાદિસાદૃશ્યમાનુકૂલ્યાદિ નાપરમ્ ।

पूर्णात्वादि मष्टत् तेषां वैलक्षण्यं श्रुतौ श्रुतम् ॥211॥

"પૂર્ણોડશેષનિયન્તા ય સુસ્વાદુતમ એકલઃ ।

गुणोरुसमुदायोऽयं वासुदेव सुनिष्ठः " ॥212॥

वासुदेवश्रुतिः सैषा गुणान् वक्तिहरेः परान् ।

॥इवाधिकरणम्॥

સ એવાશેષજીવસ્થનિઃસંખ્યાનાદિકાલિકાન્ ॥213॥

ધર્મધર્મન્ સદા પશ્યન્ સ્વેચ્છયા બોધયત્યજઃ ।

कांश्चित् तेषां क्वं यैव ददाति स्वयमभ्युतः ॥214॥

न ते विशेषं कमपि प्रेरणाद्विकमुच्यते ।

कुर्युः कदाऽपि तेनायं स्वतन्त्रोऽनुपयारतः॥215॥

कर्माणि तानि च पृथक् येतनान्येव सर्वशः ।

અયેતનશરીરાણિ સ્વકર્મફલભાજ્યિ ચ ॥216॥

પ્રત્યેકં તેષુ યાનન્તકર્માણ્યેવંવિધાનિ ચ ।
તાનિ ચૈવમિતીશસ્ય નિઃસીમા શક્તિરુત્તમા ॥217॥

એકૈવ બ્રહ્મહત્યા હિ વરાહહરિણોદિતા ।
બ્રહ્મપારસ્તવેનૈવ નિષ્જાન્તા રાજદેહતઃ ॥218॥

સ્તોત્રસ્ય તસ્ય માહાત્મ્યાદૃવ્યાઘત્વં ગમિતા પુનઃ ।
પ્રાપ્યજ્ઞાનં પરં યાપ તથાઽન્યાન્યપિ સર્વશઃ ॥219॥

અનન્તાન્યુદિતાન્યેવં પ્રભુણા કપિલેન હિ ।
સંસારે પથ્યમાનાનિ કર્માણ્યપિ પૃથક્ પૃથક્ ॥220॥

તસ્માદનન્તમાહાત્મ્યગુણપૂર્ણો જનાર્દનઃ ।
ભક્ત્યા પરમયાઽઽરાધ્ય ઇતિ પાદાર્થ ઇયતે ॥221॥

॥ઇતિ શ્રીમદાનન્દતીર્થભગવત્પાદાર્યાવિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યખ્યાને તૃતીયાધ્યાયસ્ય દ્વિતીયઃ પાદઃ ॥3-
2॥

તૃતીયઃ પાદઃ ॥3-3॥

વૈરાગ્યતો ભક્તિદાર્ઢ્યં તેનોપાસા યદા ભવેત્ ।
આપરોક્ષ્યં ભવેદ્દિષ્ણોરિતિ પાદક્રમો ભવેત્ ॥01॥

યુક્તિતે જ્ઞાતવેદાર્થો નિરસ્ય સમયાન્ પરાન્ ।
પરસ્પરવિરોધં ચ પ્રણુદાશેષવાક્યગમ્ ॥02॥

અધ્યાત્મપ્રવણો ભૂત્વા તસ્ય સન્નિહિતત્વતઃ ।
બહુયુક્તિવિરોધાનાં ભાનાત્ તત્સહિતશ્રુતેઃ ॥03॥

વિરોધં ચ નિરાકૃત્ય શ્રુતીનાં પ્રાણતત્ત્વગાન્ ।

પરિહૃત્ય વિરોધાંશ્ચ તત્પ્રસાદાનુરજિતઃ ॥04॥

દેહકર્તૃત્વમીશસ્ય જ્ઞાત્વા તત્પિતૃતાસ્મૃતેઃ ।
વિશેષસ્નેહમાપાધ સર્વકર્તૃત્વતોઽધિકમ્ ॥05॥

નિષ્પાધ બહુમાનં ચ તદન્યત્રાતિદુઃખતઃ ।
ઉત્પાધાધિકવૈરાગ્યં તદ્ભુજાધિક્યવેદનાત્ ॥06॥

સર્વસ્ય તદ્દશત્વાચ્ચ દાર્ઢ્યં ભક્તેરવાપ્ય ચ ।
ચતેતોપાસનાયૈવ વિશિષ્ટાર્યસમ્પદાઃ ॥07॥

કર્તૃવ્યા બ્રહ્મજિજ્ઞાસેત્યુક્તે કિમિતિ સંશયે ।
અત ઇત્યુદ્ધિતેઽપ્યસ્ય વિશેષાનુક્તિતઃ પુનઃ ॥08॥

સૃષ્ટિબન્ધનમોક્ષાદિકર્તૃત્વસ્ય શ્રુતત્વતઃ ।
ચતો મોક્ષાદિદાતાઽસાવતો જિજ્ઞાસ્ય એવ વઃ ॥09॥

ઇત્યાહ તત્પરં બ્રહ્મ વ્યાસાખ્યં જ્ઞાનરશ્મિમત્ ।
યેનૈવ બન્ધમોક્ષઃ સ્યાત્ સ ચ જિજ્ઞાસયા ગતઃ ॥10॥

સુપ્રસન્નો ભવેદીશો જિજ્ઞાસાઽતોઽસ્ય મુક્તિદા ।
મોક્ષાદિદેત્વમીશસ્ય કથમેવાવગમ્યતે ॥11॥

ઇતિ ચેચ્છાસ્રયોનિત્વાત્ શાસ્રગમ્યો હિ મોક્ષદઃ ।
પ્રત્યક્ષાવસિતેભ્યઃ સ્યાદેદિ મોક્ષઃ કથચ્ચન ॥12॥

કિમિત્યનાદિસંસારમગ્નાઃ સર્વા ઇમાઃ પ્રજાઃ ।
યસ્માન્નિયમતો દુઃખહાનિઃ પ્રત્યક્ષતો ભવેત્ ॥13॥

ધાવન્ત્યેવ તમુદ્દિશ્ય રાજાધમખિલાઃ પ્રજાઃ ।

અનુમાગમ્યતો મોક્ષો યદિ સ્યાદનુમૈવ હિ ॥14॥

દૃષ્ટપૂરુષવન્મોક્ષદાતૃતાં વિનિવારયેત્ ।
તચ્છાસ્રગમ્ય એવૈકો મોક્ષદો ભવતિ ધ્રુવમ્ ॥15॥

શાસ્રગમ્યશ્ચ નાન્યોઽસ્તિ મોક્ષદત્વેન કેશવાત્ ।
મોક્ષદો હિ સ્વતન્ત્રઃ સ્યાત્ પરતન્ત્રઃ સ્વયં સૃતૌ ॥16॥

વર્તમાનઃ કથં શક્તઃ પરમોક્ષાય કેવલમ્ ।
અન્યાશ્રયેણ યદ્યેષ દધાન્મોક્ષં સ એવ હિ ॥17॥

તેન નાનુસૃતો મોક્ષં ન દધાદન્યવાક્યતઃ ।
અતસ્તદર્થમપિ સ જ્ઞેયો વિષ્ણુર્મુમુક્ષુભિઃ ॥18॥

"યમેવૈષ" ઇતિ શ્રુત્યા "તમેવે" તિ ય સાદરમ્ ।
શાસ્રયોનિત્વમસ્યૈવ જ્ઞાયતે વેદવાદિભિઃ ॥19॥

"ય એનં વિદુરમૃતા" ઇત્યુક્તસ્તુ સમુદ્રગઃ ।
"તદેવ બ્રહ્મ પરમમ્" ઇતિ શ્રુત્યાઽવધારિતઃ ॥20॥

"યતઃ પ્રસૂતા" ઇતિ તતઃ સૃષ્ટિમાહ તતો હરિઃ ।
શ્રાસ્રયોનિર્ન યાન્યોઽસ્તિ મુખ્યતસ્ત્વિતિ ગમ્યતે ॥21॥

શાસ્રયોનિત્વમેતસ્ય જ્ઞાયતે હિ સમન્વયાત્ ।
સમિતિ હ્યુપસર્ગેણ પરમુખ્યાર્થતોચ્યતે ॥22॥

એવં પરમમુખ્યાર્થો નારાયણ ઇતિ શ્રુતેઃ ।
નિર્ધારણાય નાશબ્દમિતિ વેદપતિર્જગૌ ॥23॥

કથં સમન્વયો જ્ઞેયઃ સ્વલ્પશાખાવિદાં નૃણામ્ ।

"વેદ હનન્તાઃ" ઇતિ હિ શ્રુતિરાહાપ્યનન્તામ્ ॥24॥

અનન્તવેદનિર્ણીતિર્મહાપ્રલયવારિધેઃ ।
ઉત્તારણોપમેત્યસ્માન્ન જ્ઞેયોઽત્ર સમન્વયઃ ॥25॥

ઇત્યાશાઙ્ગાપનોદ્યાર્થ સ આહ કરુણાકરઃ ।
અશક્યોત્તારણત્વેઽપિ હ્યાગમાપારવારિધેઃ ॥26॥

નિર્ણયિતે મયૈવાયં રોમકૂપલયોદિના ।
યદ્યાપ્યશેષવેદાર્થો દુર્ગમોઽખિલમાનવૈઃ ॥27॥

મજ્જાનાવ્યાકૃતાકાશે પ્રાપ્નોતિ પરમાણુતામ્ ।
ઇતિ પ્રકાશયન્ વિશ્વપતિરાહ પ્રમેયતામ્ ॥28॥

નિખિલસ્યાપિ વેદસ્ય ગતિસામાન્યમજ્જસા ।
કો નામ ગતિસામાન્યમનન્તાગમસમ્પદઃ ॥29॥

જ્ઞાનસૂર્યમૃતે બ્રૂયાત્ તમેકં બાદરાયણમ્ ।
અન્યોઽપ્યલ્પમતિઃ શાખાયતુષ્પત્યગતં વસુ ॥30॥

જાનન્નનુમિતત્વેન બ્રૂયાત્ તસ્ય પ્રસાદતઃ ।
ઇતિ મુખ્યતયાઽશેષગતિસામાન્યવિત્ પ્રભુઃ ॥31॥

પ્રતિજ્ઞે દૃઢં યસ્માદ્દેવાનામપિ પૂર્યતે ।
અતો નિખિલવેદાનાં સિદ્ધુ એવ સમન્વયઃ ॥32॥

ઇતિ સુજ્ઞાપિતાર્થોઽપિ પૃથક્ યાહ સમન્વયમ્ ।
તત્ર પ્રથમતોઽન્યત્ર પ્રસિદ્ધાનાં સમન્વયઃ ॥33॥

શબ્દાનાં વાચ્ય એવાત્ર મહામલ્લેશભઙ્ગવત્ ।

ઇતોડત્યભ્યધિકત્વેડપિ તુર્યપાદોદિતસ્ય તુ ॥34॥

મહાસમન્વયે તસ્મિન્નાધિકારોડખિવસ્ય હિ ।
બ્રહ્મૈવાધિકૃતસ્તત્ર મુખ્યતોડન્યે યથાક્રમમ્ ॥35॥

દુર્ગમત્વાચ્ય નૈવાત્ર પ્રાથમ્યેનોદિતોડઞ્જસા ।
અતોડન્યત્ર પ્રસિદ્ધાનાં શબ્દાનાં નિર્ણયાય તુ ॥36॥

પ્રવૃત્તઃ પ્રથમં દેવઃ તત્રાનન્દાદયો ગુણાઃ ।
ઈશસ્યૈવેતિ નિર્ણાતાઃ શ્રુતિયુક્તિસમાશ્રયાત્ ॥37॥

દેવતાન્તરગાઃ સર્વે શબ્દવૃત્તિનિમિત્તતઃ ।
વિષ્ણુમેવ વદન્ત્યદ્ધા તત્સડ્ગાદુપચારતઃ ॥38॥

અન્યદેવાન્ વદન્તીહ વિશેષગુણવક્તૃતઃ ।
વિષ્ણુમેવ પરં બ્રૂયુરેવમન્યેડપ્યશેષતઃ ॥39॥

ઇત્યન્યત્ર પ્રસિદ્ધોરુશબ્દરાશેરશેષતઃ ।
જ્ઞાતે સમન્વયે વિષ્ણૌ લિડ્ગૈર્હોષ સમન્વયઃ ॥40॥

તેષામન્યગતત્વે તુ ન સ્યાત્ સમ્યક્ સમન્વયઃ ।
ઇત્યેવાશેષલિડ્ગાનાં બ્રહ્મણ્યેવ સમન્વયમ્ ॥41॥

આહ ઉભયગતત્વં ય સ્યાદતો લિડ્ગશબ્દયોઃ ।
ઇતિ સંશયનુત્પત્થર્થમુભયત્ર પ્રતીતિતઃ ॥42॥

શબ્દાનાં વર્તમાનાનાં સલિડ્ગાનાં વિશેષતઃ ।
સમન્વયો હરાવેવ યન્નૈવાન્યત્ર મુખ્યતઃ ॥43॥

શબ્દલિડ્ગાનિ ય યતો નૈવાન્યત્ર સ્વતન્ત્રતા ।

અસ્વતન્ત્રેષુ શબ્દસ્ય વૃત્તિહેતુર્ન મુખ્યતઃ ॥44॥

યતોડતો યદધીનાસ્તે શબ્દાર્થત્વમુપાગતાઃ ।

અત્યલ્પેનૈવ શબ્દસ્ય વૃત્તિહેતુગુણેન તુ ॥45॥

અયો યથા દાહકત્વં સ એવેશઃ સ્વતન્ત્રતઃ ।

મુખ્યશબ્દાર્થ ઇતિ હિ સ્વીકર્તવ્યો મનીષિભિઃ ॥46॥

ઇત્યાહેવં ચ શબ્દાનાં નારાયણસમન્વયે ।

સિદ્ધેડપ્યશેષશબ્દાનાં ન કથઞ્ચન યુજ્યતે ॥47॥

વિરોધાદવરાત્વાદેરપિ પ્રાપ્તિર્યતો ભવેત્ ।

ઇતિ ચેદવરત્વાદિ દ્વિવિધં હ્યુપલભ્યતે ॥48॥

પરસ્યાવરતાહેતુર્યઃ સ્વયં પર એવ સન્ ।

સોડપિ હ્યવરશબ્દાર્થો યથા રાજા જયી ભવેત્ ॥49॥

અન્યોડવરત્વાનુભવી તયોઃ પૂર્વોડસ્તિ કેશવે ।

દ્વિતીયો જીવ એવાસ્તિ સ્વાતન્ત્ર્યાન્ન તુ દૂષણમ્ ॥50॥

હરેરેવમશેષેણ સર્વશબ્દસમન્વયે ।

ઉક્તે વિરોધહીનસ્ય સ્યાત્ સમન્વયતા યતઃ ॥51॥

અતોડશેષવિરોધાનાં કૃતેશેન નિરાકૃતિઃ ।

સમન્વયાવિરોધાભ્યાં સઞ્જાતે વસ્તુનિર્ણયે ॥52॥

કિ મયા કાર્યમિત્યેવ સ્યાદ્ધ્વિદુરધિકારિણઃ ।

તત્ર ભક્તિવિધાનાર્થમભક્તાનર્થસન્તતૌ ॥53॥

ઉક્તાયાં ભક્તિદાઢ્યાયિ પ્રોક્તોડશેષગુણોચ્ચયે ।

વક્તવ્યોપાસના નિત્યં કર્તવ્યેત્યાદરેણ હિ ॥54॥

સોપાસના ય દ્વિવિધા શાસ્ત્રાભ્યાસસ્વરૂપિણી ।
ધ્યાનરૂપા પરા યૈવ તદ્દગ્ધં ધારણાદિકમ્ ॥55॥

તથોભયાત્મકં યૈવ પાદેડસ્મિન્ બાદરાયણઃ ।
આહોપાસનમદ્ધૈવ વિસ્તરાત્ શ્રુતિપૂર્વકમ્ ॥56॥

પૃથગ્દૃષ્ટિરશક્યત્વમનિર્ણીતિઃ સમુચ્ચયઃ ।
વિશેષદર્શનં કાર્યલોપો નાનોક્તિરાશુતા ॥57॥

વિભ્રમોપાકૃતિર્વિડ્ગમનવસ્થાવિશેષિતા ।
અપ્રયોજનતા યાતિપ્રસંગોડ્ઘૂરસંશ્રયઃ ॥58॥

વિશિષ્ટકારણં યેષા દૃષ્ટવૈરૂપ્યમુન્નતિઃ ।
અનુક્તિરપ્રયત્નત્વં દૃઢબન્ધપરાભવૌ ॥59॥

પુંસામ્યં પ્રાપ્તસન્ન્યાગઃ કારણાનિર્ણયો ભ્રમઃ ।
વિશેષદર્શિતાલાપો ગુણસામ્યં પૃથગ્દૃશિઃ ॥60॥

આગમ્યવર્ત્મ સન્ધાનમિષ્ટં ફલમકલ્પના ।
શુદ્ધવૈરૂપ્યમગ્ધત્વમવિશેષદૃશિઃ ક્રિયા ॥61॥

યુક્તયઃ પૂર્વપક્ષસ્થાઃ સુજ્ઞેયત્વં વિધિક્રિયા ।
માહાત્મ્યમલ્પશક્તિત્વં યથાયોગ્યફલં ભવઃ ॥62॥

ફલસામ્યં વિશેષશ્ચ ગુણાધિક્યં પ્રધાનતા ।
યથાશક્તિક્રિયા સન્ધિઃ પ્રમાણબલમાનતિઃ ॥63॥

કારણં કાર્યવૈશેષ્યં સ્વભાવો વસ્તુદૂષણમ્ ।

પ્રતિક્રિયાવિરોધશ્ચ પ્રતિસન્ધિરનૂનતા ॥64॥

સંસ્કારપાટવં સ્વેચ્છાનિયતિર્વસ્તુવૈભવમ્ ।
વિશેષોક્તિરમાનત્વં પ્રાધાન્યં પ્રીતિરાગમઃ ॥65॥

સુસ્થિરત્વં કૃતપ્રાપ્તિરનાદિગુણવિસ્તરઃ ।
સાધનોત્તમતા નાનાદૃષ્ટિઃ શિષ્ટિસનૂનતા ॥66॥

અવિઘ્નત્વાવિરોધૌ ય ગુણવૈશેષમાગમઃ ।
સિદ્ધાન્તનિર્ણયા હેતા યુક્તયો વ્યાહતાઃ સદા ॥67॥

॥સર્વવેદાધિકરણમ્॥

યથાશક્ત્યખિલાન્ વેદાન્ વિજ્ઞાયોપાસનં ભવેત્ ।
તત્રાખિલસ્ય વિજ્ઞાપ્તિઃ સમ્યગ્બ્રહ્મણ એવ હિ ॥68॥

તદન્યેષાં યથાયોગમખિલજ્ઞપ્તિરિષ્યતે ।
તાવતોપાસને યોગ્યો ભવેદેવાખિલઃ પુમાન્ ॥69॥

મહત્ત્વસ્ય પરં પારં વિદિત્ત્વૈવ જનાર્દનઃ ।
સ્તોષ્યતામેતિ તુષ્ટત્વમિતિ નાસ્ત્યેવ નારદઃ ॥70॥

કિન્તુ નિશ્ચલયા ભક્ત્યા હ્યાત્મજ્ઞાનાનુરૂપતઃ ।
યઃ સ્તોષ્યતિ સદા ભક્તસ્તુષ્ટસ્તસ્ય સદા હરિઃ ॥71॥

ઇત્યાદિવાક્યસન્દર્ભધિયાયોગ્યાખિલજ્ઞતા ।
આત્મજ્ઞાનાનુરૂપત્વં યથાશક્તિ વિચારણાત્ ॥72॥

‘વેદઃ કૃત્સ્નોઽધિગન્તવ્યઃ’ ‘સ્વાધ્યાયાધ્યયનં ભવેત્’ ।

ઇત્યાદિવાક્યવૈયર્થ્યમન્યથા ન નિવાર્યતે ॥73॥

અધાપિ તેન દેવાધાઃ શૃણ્વતે મન્વતે સદા ।
ધ્યાયન્તિ ચ યથાયોગં તથાધ્યાવસ્તુનિર્ણયાત્ ॥74॥

શ્રવણં મનનં ચૈવ કર્તવ્યં સર્વદૈવ હિ ।
મતિશ્રુતિધ્યાનકાલવિશેષં ગુરુરુત્તમઃ ॥75॥

વેત્તિતસ્યોક્તિમાર્ગેણ કુર્વતઃ સ્યાદ્ધિઃ દર્શનમ્ ।
શ્રવણં દૃષ્ટતત્ત્વસ્ય મનનં ધ્યાનમેવ ચ ॥76॥

વિશેષાનન્દસમ્પ્રાપ્ત્યા અન્યસ્યૈતાનિ દૃષ્ટયે ।
યદિ તાદૃગ્ગુરુર્નાસ્તિ નિર્ણીતશ્રવણાદિકમ્ ॥77॥

સત્સિદ્ધાન્તાનુસારેણ નિર્ણયજ્ઞાત્ સમાયરેત્ ।
શ્રવણાદિ વિના નૈવ ક્ષણં તિષ્ઠેદપિ ક્વચિત્ ॥78॥

અત્યશક્યે તુ નિદ્રાદૌ પુનરેવ સમાયરેત્ ।
અભાવે નિર્ણયજ્ઞસ્ય સચ્છાસ્રણ્યેવ સર્વદા ॥79॥

શૃણુયાદદિ સજ્ઞાનપ્રાચુર્યમુપલબ્યતે ।
મહદ્બ્યો વિષ્ણુભક્તેભ્યો યથાશક્તિ ચ સંશયાન્ ॥80॥

છિન્ધાત્ સ્વતોઽધિકાભાવે સ્વયમેવ સમભ્યસેત્ ।
બ્રૂયાદપિ ચ શિષ્યેભ્યઃ સત્સિદ્ધાન્તમહાપયન્ ॥81॥

અશેષગુણપૂર્ણત્વં સર્વદોષસમુજ્જિઝતિઃ ।
વિષ્ણોરન્યય તત્તન્ત્ર મિતિ સમ્યગ્વિનિર્ણયઃ ॥82॥

સ્વતન્ત્રત્વં સદા તસ્ય તસ્ય ભેદશ્ચ સર્વતઃ ।

અદોષત્વસ્ય સિદ્ધ્યર્થં યદભેદે તદન્યયઃ ॥83 ॥

તતન્ત્રત્વં ચ મુક્તાનામપિ તદ્વિપ્રપૂર્તયે ।
મુક્તાનામપિ ભેદશ્ચ ન હિ ભિન્નમભિન્નતામ્ ॥84 ॥

ગચ્છદ્દૃષ્ટં ક્વચિત્ તસ્યાપ્યભાવોઽનુભવોપગઃ ।
પૂર્વાભેદે દોષવત્ત્વમીશસ્યેત્યતિભિન્નતા ॥85 ॥

નારાયણેન મુક્તાનામપિ સમ્યગિતિ સ્થિતિઃ ।
ભેદાભેદેઽપ્યભેદેન દોષાણામપિ સમ્ભવઃ ॥86 ॥

નિર્દોષત્વં રમાયાશ્ચ તદનન્તરતા તથા ।
બ્રહ્મા સરસ્વતી વીન્દ્રશેષરુદ્રાશ્ચ તત્ત્રિયઃ ॥87 ॥

શકકામૌ તદન્યેય કમાન્મુક્તાવપીતિ ચ ।
સત્સિદ્ધાન્ત ઇતિ જ્ઞેયો નિર્ણીતો હરિણા સ્વયમ્ ॥88 ॥

એતદ્વિરોધિ યત્ સર્વં તમસેઽન્ધાય કેવલમ્ ।
અન્યન્તમો વિશન્તીતિ પ્રાહ શ્રુતિરતિસ્ફુટમ્ ॥89 ॥

ઇત્યેવ શ્રુતયોઽશેષાઃ પચ્ચરાત્રામથાખિલમ્ ।
મૂલરામાયણં ચૈવ ભારતં સ્મૃતયોઽખિલાઃ ॥90 ॥

વૈષ્ણવાનિ પુરાણાનિ સાઙ્ખ્યયોગૌ પરાવપિ ।
બ્રહ્મતર્કશ્ચ મીમાંસેત્યનન્તઃ શબ્દસાગરઃ ॥91 ॥

અનન્તા યુક્તયશ્ચૈવ પ્રત્યક્ષાગમમૂલકાઃ ।
પ્રત્યક્ષમૈશ્વરં ચૈવ રમાદીનામશેષતઃ ॥92 ॥

મુક્તાનામપ્યમુક્તાનામેતમેવાર્થમુત્તમમ્ ।

અન્યાવકાશરહિતં પ્રકાશયતિ સાદરમ્ ॥93॥

એતદેવ ય સચ્ચાસ્ત્રં દુઃશાસ્ત્રં તુ તતઃ પરમ્ ।
સચ્ચાસ્ત્રમભ્યસેન્નિત્યં દુઃશાસ્ત્રં ય પરિત્યજેત્ ॥94॥

અસંશયેન તત્ત્વસ્ય નિર્ણયે બ્રહ્મદર્શનમ્ ।
સમ્યગ્વિષમવિજ્ઞાનતારતમ્યાનુસારતઃ ॥95॥

ફલં ભવેત્ તારતમ્યાત્ સુખદુઃખાત્મકં નૃણામ્ ।
સમ્યક્ યાધિકવિજ્ઞાનાત્ સુખાધિક્યં ભવેન્નૃણામ્ ॥96॥

અતો યથાઽઽત્મશક્ત્યૈવ શ્રવણં મનનં તથા ।

॥ઉપસંહારાધિકરણમ્ ॥

કૃત્વાઽથ કુર્વન્નપિ વા નિદિધ્યાસનમાયરેત્ ॥97॥

॥નવાધિકરણમ્ (અનુબન્ધાધિકરણમ્) ॥

વિષયેષુ ય સંસર્ગાત્ શાશ્વતસ્ય ય સંશયાત્ ।
મનસા યાન્યદાકાઙ્ક્ષાત્ પરં ન પ્રતિપદ્યતે ॥98॥

ઇતિ ભારતવાક્યં હિ તેનૈતદ્દોષવર્જિતઃ ।
સદોપાસનયા યુક્તો વાસુદેવં પ્રપશ્યતિ ॥99॥

દોષા અનાદિસમ્બધ્દાસ્તે મુક્તિપરિપન્થિનઃ ।
સન્ત્યેવ પ્રાયશઃ પુંસ્સુ તેન મોક્ષો ન જાયતે ॥100॥

સર્વે ત એતે જીવેષુ દૃશ્યન્તે તારતમ્યતઃ ।
ઋજૂનામેક એવાસ્તિ પરમોત્સાહવર્જનમ્ ॥101॥

સ ગુણાલ્પત્વમાત્રત્વાન્નર્જુનત્વેન વિરુદ્ધયતે ।
અતો વિષ્ણૌ પરા ભક્તિસ્તદ્ભક્તેષુ રમાદિષુ ॥102॥

તારતમ્યેન કર્તવ્યા પુરુષાર્થમભીક્ષતા ।
સ્વાદરઃ સર્વજન્તૂનાં સંસિદ્ધો હિ સ્વભાવતઃ ॥103॥

તતોઽધિકઃ સ્વોત્તમેષુ તદાધિક્યાનુસારતઃ ।
કર્તવ્યો વાસુદેવાન્તં સર્વથા શુભમિચ્છતા ॥104॥

ન કદાચિત્ ત્યજેત્ તં ય ક્રમેણૈનં વિવર્ધયેત્ ।
સમેષુ સ્વાત્મવત્ સ્નેહઃ સત્સ્વન્યત્ર તતો દયા ॥105॥

કાર્યૈવમાપરોક્ષ્યેણ દૃશ્યતે ક્ષિપ્રમીશ્વરઃ ।
તત્ તમોઽન્ધમ્ વ્રજેદ્વિષ્ણુ સમત્વં યોઽનુપશ્યતિ ॥106॥

રમાબ્રહ્મશિવાદીનામપિ મુક્તૌ કથન્નયન ।
કિમુતાધિક્ય દૃષ્ટેસ્તુ ગુણાભાવમતેરપિ ॥107॥

દોષવેતુરભેદસ્ય દ્રષ્ટૃદ્ર્ષ્ટસ્તથોભયોઃ ।
ઇત્યાહ સચ્છૃતિસ્તેન સંપ્રોક્તગુણસંયુતઃ ॥108॥

ઉપાસીત હરિં દૃષ્ટ્વા મુક્તિસ્તેનૈવ જાયતે ।
દ્વેષાધન્મુક્તિકથનં શ્રુતિવાક્યવિરોધિ તત્ ॥109॥

રિપવો યે તુ રામસ્ય વિમુત્વાન્નિરામિણઃ ।
અભિદ્રોહપદે નિત્યમન્ધે તમસિ તે સ્થિતાઃ ॥110॥

હરિદ્વિષસ્તમો યાન્તિ યે ચૈવ તદભેદિનઃ ।
તન્નિર્ગુણત્વવેત્તારસ્તસ્ય દોષવિદોઽપિ ય ॥111॥

ઇત્યાદિશ્રુતિસન્દર્ભાદ્દેષિણસ્તમ ઈયતે ।
“હિરણ્યકશિપુશ્ચાપિ ભગવન્નિન્દયા તમઃ ॥112 ॥

વિવિક્ષુરત્યગાત્ સૂનોઃ પ્રહ્લાદસ્યાનુભાવતઃ” ।
“યદનિન્દાત્ પિતા મહ્યં ત્વદ્ભક્તે મયિ યાઘવાન્ ॥113 ॥

તસ્માત્ પિતા મે પૂયેત દુરન્તાદુસ્તરાદઘાત્” ।
“નિન્દાં ભગવતઃ શૃણ્વન્ તત્પરસ્ય જનસ્ય વા ॥114 ॥

તતો નાપૈતિ યઃ સોઽપિ યાત્યધઃ સુકૃતાચ્ચુતઃ”
“અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુષીં તનુમાશ્રિતમ્ ॥115 ॥

પરં ભાવમજાનન્તો મમ ભૂતમહેશ્વરમ્ ।
મોઘશા મોઘકર્માણો મોઘજ્ઞાન વિચેતસઃ ॥116 ॥

રાક્ષસીમાસુરીં ચૈવ પ્રકૃતિ મોહિનીં શ્રિતાઃ” ।
મામાત્મપરદેહેષુ પ્રદ્વિષન્તોઽભ્યસૂયકાઃ ॥117 ॥

“તાનહં દ્વિષતઃ કૂરાન્ સંસારેષુ નરાધમાન્ ।
ક્ષિપામ્યજસ્રમશુભાનાસુરીષ્વેવ યોનિષુ ॥118 ॥

આસુરીં યોનિમાપન્ના મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ ।
મામાપ્રાપ્યૈવ કૌન્તેય તતો યાન્ત્યધમાં ગતિમ્ ॥119 ॥

“યો દ્વિષ્યાદ્વિબુધશ્રેષ્ઠં દેવં નારાયણં પ્રભુમ્ ।
કથં સ ન ભવેદ્દ્રેષ્ય આલોકાન્તસ્ય કસ્યચિત્ ॥120 ॥

યો દ્વિષ્યાદ્વિબુધશ્રેષ્ઠં દેવં નારાયણં પ્રભુમ્ ।
મજ્જન્તિ પિતરસ્તસ્ય નરકે શાશ્વતી સમાઃ” ॥121 ॥

ઇત્યાદિવાક્યસન્દોહોદ્દેષિણસ્તમ એવ તુ ।

॥વિદ્યાધિકરણમ્ ॥

નૈવ મોક્ષ ઇતિ પ્રાહુર્લોકાયતમતે સ્થિતાઃ ॥122 ॥

ભોગઃ શરીરપર્યન્તં ભસ્મીભાવસ્તમો ભવેત્ ।
ઇતિ તત્ કેન માનેન દૃષ્ટં પ્રત્યક્ષવાદિના ॥123 ॥

ન હિ પ્રત્યક્ષમાનેન મોક્ષાભાવોઽવસીયતે ।
ઘટતે મુક્તિદૃષ્ટિસ્તુ પુરુષેણ મહીયસા ॥124 ॥

નેતિ વક્તુર્મહત્ત્વં તુ કથય્યન ન વિદ્યતે ।
સાધયન્ સર્વસામાન્યં કથમેવ વિશેષવાન્ ॥125 ॥

દૃશ્યન્તે પુરુષા લોકે પરાપરવિદોઽપિ ય ।
અપરોક્ષદૃશો યોગનિષ્ઠાશ્રમલયક્ષુષઃ ॥126 ॥

પ્રત્યક્ષં દેવતાં દૃષ્ટ્વા તત્પ્રસાદાપ્રભૂતયઃ ।
જ્ઞાનવિજ્ઞાનપારજ્ઞા નિષિદ્ધ્યન્તે કથં નૃભિઃ ॥127 ॥

દૃશ્યતે યાતિમાહાત્મ્યં તેષામતિમહૌજસામ્ ।
યદિ તેઽપિ નિષિદ્ધ્યન્તે કિં નોક્તિસ્તે નિષિદ્ધ્યતે ॥128 ॥

યદુક્તવાક્યપ્રામાણ્યં પ્રત્યક્ષેણોપલભ્યતે ।
વરાદયોઽપિ તદ્દત્તાઃ સદા સત્યા ભવન્તિ હિ ॥129 ॥

અપ્રમાણ્ય તદુક્તેશ્ચ વૃથા વાયાઽવસીયતે ।
ન હિ પ્રયોજનં કિંચિત્ પરલોકનિવારણાત્ ॥130॥

વૃથાવાયં વૃથા હન્યાધતિ તસ્ય કિમુત્તરમ્ ।
સ્વજીવનવિરોધાય વદન્ કિં નામ બુદ્ધિમાન્ । 131 ॥

પ્રામાણ્યે સંશયઃ કિં સ્યાત્ તયોઃ પુરુષયોરપિ ।
સ્વજીવનવિરુદ્ધોક્તિરજો દૃષ્ટસ્ય યાપિ યઃ ॥132॥

યશ્ચાતીન્દ્રયદેવોક્તિશ્રોતા દૃષ્ટપરાવરઃ ।
અતીતાનાગતં સર્વં લોકાનુભવમાપયન્ ॥133॥

અતઃ પ્રત્યક્ષગમ્યત્વાદ્દેહમાત્વસ્ય ચ સ્ફુટમ્ ।
યદાગમસ્ય નો માત્વમક્ષજસ્ય તથા ભવેત્ ॥134॥

યદેક્ષજસ્ય માત્વં સ્યાદાગમસ્ય કથં ન તત્ ।
લોકવાક્યાદ્વિશેષશ્રાવ્યભિયારેણ સિદ્ધ્યતિ ॥135॥

અસ્તિ મોક્ષોઽપિ ધર્મેણ યથાર્થજ્ઞાનતોઽપિ ય ।
પ્રામાણ્યમનુમાયાશ્ચ જિનસ્યામત્વસાધને ॥136॥

તદ્વાક્યાદ્ધર્મસજ્ઞાનવિજ્ઞાપિર્ભવતીતિ ય ।
ધર્મોઽહિંસાપરો નાન્યો જ્ઞાનં પુદ્ગલદર્શનમ્ ॥137॥

ઇતિ જૈનાઃ કથં તત્ સ્યાત્ પ્રમાણમનુમાનતઃ ।
વિષયાત્ પ્રતિ સ્થિતં હ્યક્ષં પ્રત્યક્ષમિતિ ગીયતે ॥138॥

પ્રત્યક્ષશબ્દાનુસારાદનુમેતિ પ્રકીર્તિતા ।
આસમન્તાદ્રમયતિ ધર્માધર્મો પરં પદમ્ ॥139 ॥

યચ્ચાપ્યતીન્દ્રિયં ત્વન્યત્ તેનાસાવાગમઃ સ્મૃતઃ ।
એતેન કારણેનૈવ તત્તન્માનત્વમિષ્યતે ॥140॥

સ્વરૂપં હિ તદેતેષામન્યથાઽસિદ્ધિમાનતઃ ।
અતોઽનુમા કથં ધર્મં પુદ્ગલં યાપિ દર્શયેત્ ॥141॥

સ્વરૂપે પુદ્ગલસ્યોક્તા દોષા આનન્દમેવ ય ।
ન મન્યતે પુદ્ગલં સ દુઃખાભાવઃ સુખં ત્વિતિ ॥142॥

માત્રાભોગાતિરેકેષા સુખાધિક્યસ્ય દર્શનાત્ ।
સુખસ્યાભાવતા કેન ન ય સ્યાત્ કિં વિપર્યયઃ ॥143॥

યદિ ભાવોઽપિ કશ્ચિત્ સ્યાત્ તસ્યૈવાભાવતા કુતઃ ।
યદિ સર્વેઽપ્યભાવાઃ સ્યુરન્યોન્યમિતિ ભાવતા ॥144॥

અભાવાભાવતૈવ સ્યાત્ કિં નશ્ચિન્નં તદા ભવેત્ ।
ભાવત્વં વિધિરૂપત્વં નિષેધત્વમભાવતા ॥145॥

નિષેધસ્ય નિષેધોઽપિ ભાવા એવ બલાદ્ભવેત્ ।
પ્રથમપ્રતિપત્તિસ્તુભાવાભાવનિયામિકા ॥146॥

ન ય પુદ્ગલવિજ્ઞાનં મોક્ષદં ભવતિ ક્વચિત્ ।
અસ્વાતન્ત્યાત્ પુદ્ગલસ્ય જ્ઞાતોઽપિ સુખદો ન હિ ॥147॥

ન હિ દુઃખપરિજ્ઞાનાદ્દુઃખિત્વં વિનિવર્તતે ।
યદિ પુદ્ગલવિજ્ઞાનાદ્દુઃખી સ્યાત્ કથંચન ॥148॥

દેહવાનપિ નાદુઃખિ કિં જ્ઞાનાદુત્તરં સદા ।
ઈશકલ્પત્યનુસારેણ સ્યાત્ કલાદીશવાદિનઃ ॥149॥

કર્મહેતુત્વમપિ તુ નિશ્ચૈતન્યાન્ન હિ ક્વચિત્ ।
અશેષદુઃખવિલયે નેદાનીં કારણં યથા ॥150॥

તથોત્તરં ચ નૈવ સ્યાત્ દૃષ્ટિર્વાનુમા યતઃ ।
શક્તસ્યાન્યસ્ત વિજ્ઞાનં તત્પ્રીતિજનકં યદિ ॥151॥

તથૈવ બન્ધહાનિઃ સ્યાદિતિ કિં નામ દૂષણમ્ ।
સ્વજ્ઞાનાદ્બન્ધહાનિસ્તુ દૃશ્યતે કસ્ય કુત્રચિત્ ॥152॥

અહિંસાયાશ્ચ ધર્મત્વં કેન માનેન ગમ્યતે ।
હિંસાયા એવ ધર્મત્વમિત્યુક્તે સ્યાત્ કિમુત્તરમ્ ॥153॥

ધર્મસ્ય સુખહેતુત્વમપિ કેનાવગમ્યતે ।
હત્યાયા મોક્ષહેતુત્વં કુતો માનાન્નિવાર્યતે ॥154॥

ન ચ શૂન્યપરિજ્ઞાનાચ્છૂન્યભાવનયાઽપિ ચ ।
મોક્ષઃ કથગ્યન ભવેત્ યદીદાનીં કથં ન સઃ ॥155॥

પરપ્રસાદનેચ્છોસ્તુ વિલમ્બો નામ યુજ્યતે ।
પુમિચ્છાધીનતા નો યેદ્વિલમ્બઃ કિઙ્કૃતો ભવેત્ ॥156॥

અન્યત્રાપિ વિલમ્બાસ્તુ સ્યુરીતેચ્છાનિમિત્તતઃ ।
અન્યથા કારણં ચેત્ સ્યાત્ કિં કાર્યં નોપજાયતે ॥157॥

કારણે સતિ કાર્યસ્ય ભાવઃ સુનિયતોઽસ્ય હિ ।
વિજ્ઞાનવાદિનશ્ચૈવ વિજ્ઞાનાદ્વૈતવેદનાત્ ॥158॥

વિજ્ઞાનભાવનાચ્ચૈવ મોક્ષો ન ઘટતે ક્વચિત્ ।
અન્તર્જાનસ્ય બાહ્યે ચ ક્ષણિકત્વસ્ય વેદનાત્ ॥159॥

ભાવનાચ્છોકમાર્ગેણ માનાભાવાન્ન મુચ્યતે ।
પ્રકૃતેઃ પરુષસ્યાપિ વિવેકો મુક્તિસાધનમ્ ॥160॥

ઇતિ સાઙ્ખ્યા ન ચૈતસ્મિન્માનમીશાપ્રસાદતઃ ।
શ્રુતયઃ સ્મૃતયશ્ચૈવ યદેશસ્ય પ્રસાદતઃ ॥161॥

વદન્તિ નિયમાન્મુક્તિં તમૃતેઽતઃ કુતો ભવેત્ ।
કણાદયોગાક્ષપાદા અપીશસ્ય પ્રસાદતઃ ॥162॥

મુક્તિં બ્રુવાણા અપ્યાહુઃ ભોગાદેવ ય કર્મણામ્ ।
ક્ષયં પ્રાહુઃ કુતશ્ચૈતત્ પ્રસન્ને જગદીશ્વરે ॥163॥

ભિધતે હૃદયગ્રન્થિશ્ચિધન્તે સર્વસંશયાઃ ।
ક્ષીયન્તે યાસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્ દૃષ્ટે પરાવરે ॥164॥

ભિધતે હૃદયગ્રન્થિશ્ચિધન્તે સર્વસંશયાઃ ।
ક્ષીયન્તે યાસ્ય કર્માણિ દૃષ્ટ એવાત્મનીશ્વરે ॥165॥

ઇતિ શ્રુતિપારાણાદિવચનેભ્યોઽન્યથાગતેઃ ।
ન ય પાશુપતાધુક્તશિવાદીનામનુગ્રહાત્ ॥166॥

"નાન્યઃ પન્થા " ઇતિ હ્યુક્તં પુરુષજ્ઞાનતઃ શ્રુતૌ ।
"સર્વે નિમેષા જજ્ઞિરે વિદ્યુતઃ પુરુષાદધિઃ" ॥167॥

એવં પુરુષશબ્દશ્ચ પ્રયુક્તોઽબ્ધિશયે હરૌ ।
"ન તસ્યેશે કશ્ચન તસ્ય નામ મહદ્યશઃ" ॥168॥

ઇતિ યાધિપતિસ્તસ્ય પ્રતિષિદ્ધઃ સ્વયં શ્રુતૌ ।
"વિશ્વતઃ પરમાં નિત્યં વિશ્વં નારાયણં હરિમ્ " ॥169॥

ઇતિ સર્વાધિક્ત્વોક્ત્યા સમોઽપિ વિનિવારિતઃ ।
સમાધિકસ્ય રાહિત્યાન્નોપયારપુમાનસૌ ॥170॥

"પુરુષ એવેદં સર્વં યદ્ભૂતં યચ્ચ ભવ્યમ્ ।
ઉતામૃતત્વસ્યેશાનો યદન્નેનાતિરોહતિ " ॥171॥

મુક્તામુક્તપરેશત્વમિતિ તસ્યાહ સા શ્રુતિઃ ।
અમૃતેશાનવયનાત્ સર્વસ્યેશાનતોદિતા ॥172॥

યદિ સર્વત્વમુદિતમુતેશ ઇતિ તદ્વથા ।
ઉતશબ્દો વદેદેષ હીશત્વસ્ય સમુચ્ચયમ્ ॥173॥

પુરુષેણૈવેદં વ્યાપ્તમિતિ બ્રાહ્મણં યાહ તં પ્રતિ ।
એતાવાનસ્ય મહિમેતિ મહિમ્નો વયો હિ તત્ ॥174॥

સોઽમૃતસ્યાભયસ્યેશો મર્ત્યમન્નં યદત્યગાત્ ।
ઇત્યમુક્તાધિપત્યં તુ પૂર્વાર્ધોક્તમનૂધ ય ॥175॥

ઉતામૃતસ્યેશ ઇતિ વિધતે મુક્તિગેશતામ્ ।
અતો વિષ્ણુપરિજ્ઞાનાદેવ મુક્તિર્ન યાન્યતઃ ॥176॥

તદ્યથેતિ શ્રુતેશ્ચૈવ તત કર્મક્ષયો ભવેત્ ।
"યથૈદાંસિ સમિદ્ધોઽગ્નિર્ભસ્મસાત્ કુરુતેઽર્જુન ॥177॥

જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ ભસ્મસાત્ કુરુતે તથા ।"
"સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ॥178॥

અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ ।"
ઇત્યાદિ ભગવદ્ભાક્ષૈરુક્તાર્થશ્રાવસીયતે ॥179॥

નિત્યનૈમિત્તિકં કર્મ કુર્વન્નન્યત્ પરિત્યજન્ ।
મુચ્યતે સંસૃતેશ્ચૈતદધ્યેતેન નિરાકૃતમ્ ॥180॥

વિદ્યૈવેતીમમેવાર્થં સ્વયમેવાહ વેદરાટ્ ।
વિના કર્મ ન મોક્ષઃ સ્યાજ્જ્ઞાનેત્યપિ સા શ્રુતિઃ ॥181॥

નાન્યઃ પન્થા ઇતિ હ્યેવ વિવારયતિ સાદરમ્ ।
અન્યથોપાસનમપિ તમેવમિતિ વાદિની ॥182॥

નિવારયત્યાદરેણ ન પ્રતીક ઇતિ પ્રભુઃ ।
"અન્યન્તમઃ પ્રવિશન્તિ યે ત્વવિધામુપાસતે " ॥183॥

ઇતિ શ્રુતિવિરોધાય નાન્યથોપાસનં ભવેત્ ।
નયાપ્યેકત્વવિજ્ઞાનાદુક્તન્યાયેન મુચ્યતે ॥184॥

ઇતિ સર્વં પ્રવિજ્ઞાય સર્વેસ્તર્કેઃ સદાગમૈઃ ।
ઉપાસીત હરિં નિત્યં ગુણૈરેવ સ્વયોગ્યતઃ ॥185॥

બ્રહ્મા સર્વગુણૈશ્ચૈવ ક્રિયાસામાન્યતશ્ચ ગીઃ ।
ગુણસામાન્યતો રુદ્રો દ્રવ્યસામાન્યતઃ પરે ॥186॥

॥યાવદધિકારાધિકરણમ્॥

અધિકારવિશેષેણ ભક્તિજ્ઞાનસુખાદિભિઃ ।
વિશેષો દેવતાદીનાં મોક્ષે ચૈવ વિશેષતઃ ॥187॥

ન તાવતા વિરોધોઽસ્તિ નિર્દોષત્વાત્ સમસ્તશઃ ।
આભાસત્વાત્ પરેષાં તદવરાણાં ચ સર્વશઃ ॥188॥

યતોઽવરાણાં સર્વેઽપિ ગુણાઃ સર્વાઃ ક્રિયા અપિ ।

નિયમેનૈવ પૂર્વેષાં સુપ્રસાદનિબન્ધનાઃ ॥189॥

અતઃ સચ્ચિષ્ણવત્ તેષાં નૈવેષ્યાધિઃ કથજ્યન ।
ન ય સંસારિદેવાનાં કાલેયતાપરે ઇમે ॥190॥

સૂત્રે હ્યારબ્ધમાત્રસ્ય ભોગેનૈવ ક્ષયો ધ્રુવઃ ।
અનારબ્ધસ્ય ભોગેન ત્વિતરે ઇતિ યોદિતઃ ॥191॥

પૌનરુકત્યેન તેનૈતે ઉક્તાર્થે ઇતિ નિશ્ચયઃ ।

॥ઇયદામનનાધિકરણમ્ ॥

ઉષાઃ સ્વાહા ય પર્જન્યો મિત્રોઽગ્નિર્વરુણો વિધુઃ ॥192॥

પ્રવહોઽનિરુદ્ધ ઇન્દ્રોમે રુદ્રો વાણી ય મારુતઃ ।
ઉત્તરોત્તરતસ્ત્વેતે ગુણૈઃ સર્વેશ્ચ મુક્તિગાઃ ॥193॥

સૂર્યધર્મૌ યથા સોમો મનુર્દક્ષો બૃહસ્પતિઃ ।
શયી રતિશ્ચાનિરુદ્ધસમાસ્તારા ય મિત્રવત્ ॥194॥

સોમવચ્છતરૂપા તુ પ્રસૂતિર્વહ્નિવદ્ધિરાટ્ ।
પર્જન્યવદ્ધારુણી ય તથા સઙ્ગા ય રોહિણી ॥195॥

ધાર્મી ય મિત્રવત્ત્વેવ પ્રાવહી પરિકીર્તિતા ।
મિત્રપર્જન્યમધ્યસ્થાવશ્વિનૌ વિધ્નવિત્તપૌ ॥196॥

ભૃગુરગ્નિસમો મિત્રસ્તન્મધ્યે બ્રહ્મપુત્રકાઃ ।
વરુણાગ્ન્યન્તરા તત્ર નારદઃ પ્રાય ઇન્દ્રવત્ ॥197॥

કામઃ સુપર્ણી યોમાવદ્દીન્ત્રો રુદ્રવદીરિતઃ ।

निर्ऋतिर्मित्रसदृशो विश्वामित्र ऊसूनुवत् ॥198॥

वैवस्वतो मनुश्चाश्विपश्चादन्ये ततोऽवराः ।
य्यवनोयथ्यवैन्याश्च शशपिन्पुन्दुश्च डैहयः ॥१९९॥

तद्धय्य विप्रराजन्यविशेषोऽत्रापि कश्चन ।
तद्धत्प्रियव्रतश्चापि तदन्याः शतदेवताः ॥200॥

પર્જન્યમિત્રાન્તરાવે તદન્યે તુ તતોડવરાઃ ।
એતેભ્યોડભ્યધિકા શ્રીસ્તુ સદા મુક્તા વિશેષતઃ ॥201॥

तत्समो नास्ति परमो हरिरेव न यापरः ।
संहितायां बृहत्यां तु स्वयं भगवतोदितम् ॥202॥

તદેતદપિલભમ્ પ્રાણ આહકુારિક એવ ચ ।
 ઇન્દ્રાદનન્તરો ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

॥ दर्शनभेदाधिकरणम् ॥

॥ १०८ ॥ दृष्टिरपि योग्यानुसारतः ॥ २०३ ॥

॥प्रदानाधिकरणम्॥

सम्यग्गुरुप्रसादश्च मुख्यतो दृष्टिकारणम् ।

॥गुरुप्रसादाधिकरणम्॥

શ્રવણાદિ ચ કર્તવ્યં નાન્યથા દર્શનં ક્વચિત્ ॥204॥

॥पूर्वविकल्पाधिकरणम्॥

ગુણાધિકં ગુરું પ્રાપ્ય તદ્દીનં નામ્નુયાત્ ક્વચિત્ ।
વિપર્યયસ્તુ કર્તવ્યઃ સર્વથા શુભમિચ્છતા ॥205॥

સમે વિકલ્પ એવ સ્યાત્ પૂર્વાનુજ્ઞા ય સર્વથા ।
તદુત્તમગુરુપ્રાપ્ત્યૈ પૂર્વાનુજ્ઞા ન મૃગ્યતે ॥206॥

ગુરુબ્રહ્માઽખિલાનાં ય વિદ્યા ચૈવ સરસ્વતી ।
દેવતા ભગવાન્ વિષ્ણુઃ સર્વેષામવિશેષતઃ ॥207॥

તત્પ્રસાદેન મુક્તિઃ સ્યાન્નાન્યથા તુ કથગ્યન ।
સ્વોત્તમાસ્તુક્રમેણૈવ સર્વેષાં ગુરવઃ સ્મૃતાઃ ॥208॥

ઉપદેશો બ્રહ્મણસ્તુ સર્વેષામેવ મુક્તયે ।

॥તાદ્વિદ્યાધિકરણમ્॥

સાધનેભ્યોઽધિકા ભક્તિર્નૈવાન્યત્ તાદૃશં ક્વચિત્ ॥209॥

ભક્તિશ્ચૈવ હરાવેવ મુખ્યાઽન્યત્ર યથાક્રમમ્ ।
સ્વાધિકા ત્વેવ સર્વત્ર સ્વોત્તમેષુ ક્રમેણ ય ॥210॥

અનુવર્તતે ય સા ભક્તિર્મુક્તાવાનન્દરૂપિણી ।
તત્પૂર્વકોપાસનૈવં કર્તવ્યા મુક્તયે ગુણૈઃ ॥211॥

॥ઇતિ શ્રીમદ્દાનન્દતીર્થભગવત્પાદાર્યા વિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને તૃતીયાધ્યાયસ્ય તૃતીયઃ પાદઃ ॥૩-
૩॥

ચતુર્થઃ પાદઃ ॥૩-૪॥

॥પુરુષાર્થાધિકરણમ્॥

એવમુત્પન્નનિર્દોષભગવદ્દર્શનાત્ સદા ।
અપેક્ષિતફલપ્રાપ્તિરારબ્ધસ્યાનતિક્રમાત્ ॥01॥

દેવર્ષિમાનુષાદીનાં તત્તજજાત્યનુસારતઃ ।
જૈમિન્યુક્તં માનુષાણાં તદ્વિશેષાશ્ચ કેયન ॥02॥

સામાન્યં ભગવત્પ્રોક્તં દેવાદીનાં વિશેષતઃ ।
બલવદ્વિરોધિસદ્ભાવે જૈમિન્યાધુક્તિરિષ્યતે ॥03॥

॥કામાચારાધિકરણમ્॥

વિકર્મલેપો નૈવાસ્તિ સમ્યગ્દૃષ્ટિમતાં ક્વયિત્ ।
ગુણહાનિશ્ચ નૈવાસ્તિ બ્રહ્મણસ્ત્વવિકર્મતઃ ॥04॥

દેવાનામપિ ન પ્રાયઃ ક્લૃપસ્ય તુ કથય્યન ।
પ્રાપ્તહાસો ભવેત્ ક્વાપિ મહતા તુ વિકર્મણા ॥05॥

તથાઽપિ તત્ ક્લૃપમેવ તસ્માન્ન નિયમોજ્જિઝતિઃ ।
ચન્દ્રસુગ્રીવયોશ્ચૈવ સ્વોચ્ચદારપરિગ્રહાત્ ॥06॥

પ્રાપ્તહાનિરભૂન્નૈવ ક્લૃપહાનિઃ કથય્યન ।
હાસોઽપિ માનુષાદીનામાનન્દસ્ય વિકર્મણા ॥07॥

ભવેન્મુક્તૌ વિશેષેણ સ્વોચ્ચાનામપરાધતઃ ।
જ્ઞાનોત્તરસ્ય પાપસ્ય ચતુર્થેઽલેપ ઉચ્યતે ॥08॥

અશુચિત્વાદિકં યાસ્ય ન ભવેદિતિ તત્ફલમ્ ।
અત્ર જ્ઞાનફલસ્યૈવ મુક્તેર્નિયતતોચ્યતે ॥09॥

પ્રારબ્ધકર્મજસ્યૈવ વિષભક્ષાન્મૃતેરિવ ।
પ્રાપ્તસ્યાપ્યવિવર્ત્યસ્ય કિઞ્ચિદ્ભુક્તસ્ય સંવિદા ॥10॥

ઉપમર્દ ઇહ પ્રાક્તો દેવાદીનાં યથાક્રમમ્ ।
સર્વાત્મના ત્વભોગો હિ પ્રારબ્ધસ્યૈવ કર્મણઃ ॥11॥

ન બ્રહ્મદર્શિનોઽપિ સ્યાત્ ફલદ્વાસસ્તુ વિધતે ।
સર્વાત્મના ફલદ્વાસો યદિ નારબ્ધકર્મણઃ ॥12॥

સ્યાત્ કામ્ય વિધિવૈયર્થ્યમિત્યુક્તનિયમો ભવેત્ ।
એવમાધપિ સમ્પ્રોક્તં તન્ત્રભાગવતે સ્ફુટમ્ ॥13॥

તારતમ્યં ફલે નો યેદ્બ્રહ્માદીનાં કથં શ્રુતિઃ ।
અવૃજિનોઽકામહત ઇતિ મુક્તિં નિગદ્ય ય ॥14॥

આનન્દતારતમ્યં ય તેષાં બ્રૂયાત્ પૃથક્ પૃથક્ ।
સંસાર એવ યેદેતત્ તારતમ્યં નિગદ્ય ય ॥15॥

આકામહતશબ્દાર્થોઽવૃજિનત્વં ય નો ભવેત્ ।
"કામસ્ય યત્રાસાઃ કામાસ્તત્ર મામમૃતં કૃધિ" ॥16॥

ઇતિ યત્સ્વક્ષણં મુક્તેઃ શ્રુતિરાહ બલીયસી ।
કામાહતિઃ કુતોઽન્યત્ર પ્રાપ્તકામસ્ય સા ભવેત્ ॥17॥

અપ્રયત્નેન કામાનામાવાપ્તિઃ સા યદા ભવેત્ ।
તૈદૈવાકામહતતા કુત એવાન્યથા ભવેત્ ॥18॥

ચેતનસ્ય ત્વસુખસ્ય કુત દૃષ્ટા હ્યકામતા ।
અવ્યક્તિરેવ કામાનાં ન નાશો મોહસુખયોઃ ॥19॥

યત્કામઃ સ્વાપ્નમાપ્નોતિ તદેવોત્થાપિતઃ પુનઃ ।
અવશોઽપિ વ્યાહરતિ ક્રુતઃ સુખાવકામતા ॥20॥

સર્વકામાનવાપ્નોતિ બ્રહ્મણા સહ મુક્તગઃ ।
પર્યેતિ તત્ર જક્ષંશ્ચ ક્રીડન્ રતિમવાપ્નુયાત્ ॥21॥

કામાન્નિ કામરૂપી સન્નિમાન્ લોકાંશ્ચ સચ્ચરન્ ।
આસ્તે ગાયન્ સામ મુક્ત ઇત્યાદિશ્રુતિસદ્ભવાત્ ॥22॥

અકામઃ સ્યાત્ કથં મુક્તઃ કામા યોઽસ્ય હૃદિ શ્રિતાઃ ।
ઇત્યન્તઃકરણસ્થાનાં કામાનાં મોક્ષમેવ હિ ॥23॥

આહ શ્રુતિર્હૃદીત્યેવ ન ચેદ્વ્યર્થં વિશેષણમ્ ।
હૃદ્યેવ તેષાં શ્રયણમિતિ પક્ષો ન ભાસતે ॥24॥

મુક્તાનાં કામિતામાહ પૃથક્ શાખાસુ ચચ્છ્રુતિઃ ।
અતોઽકામહતત્વં તુ મુક્તાનામેવ મુખ્યતઃ ॥25॥

મુખ્યાર્થસ્ય વૃથા ત્યાગો માયિનામેવ ભૂષણમ્ ।
અપાપત્વમદુઃખત્વં ચાવૃજિનત્વમિહોદિતમ્ ॥26॥

અપ્રિયં વૃજિનં દુઃખમકં તોદ ઇતીર્યતે ।
તત્કારણત્વાત્ પાપં વા વૃજિનં નામ કથ્યતે ॥27॥

ઇત્યુક્તઃ સ્વયમીશેન નામર્થઃ શબ્દનિર્ણયે ।
અપાપત્વં ચ વૈવાસ્તિ યાવત્ સંસારમસ્ય હિ ॥28॥

આરબ્દપાપમસ્ત્યેવ દુઃખં ચ જ્ઞાનિનોઽપિ હિ ।
તસ્માત્ તસ્માદકામત્વમિતિ યાશ્રુતકલ્પના ॥29॥

અકામહત ઇત્યુક્તે શ્રુતહાનિરપિ સ્ફુટા ।
કુત્રયિત્ કામિનઃ પુંસઃ કામાભાવાત્ ક્વચિત્ ક્વચિત્ ॥30॥

ઇન્દ્રાદિ સુખભોગોઽસ્તીત્યનુભૂતિર્હિ કુપ્યતિ ।
તસ્માદ્મુક્તસુખગં તારતમ્યં પૃથક્ પૃથક્ ॥31॥

ઉક્ત્વા યશ્ચેતિ મુક્તાનાં તારતમ્યં સુખેઃ શ્રુતિઃ ।
આહેતિ પેશવં તય્ય યશબ્દાદેવ ગમ્યતે ॥32॥

રાદ્ધઃ સંસિદ્ધઃ ઇત્યેવ મુક્ત એવાવગમ્યતે ।
સાધુના વિષ્ણુના યુક્તો મુક્તઃ સાધુયુવા મતઃ ॥33॥

યૌવનં નિત્યમેતસ્ય મુક્તસ્યેતિ યુવા સ ય ।
ફલમધ્યયનસ્યાસં તેનાધ્યાયક ઈરિતઃ ॥34॥

નિર્ત્ત્રાસાનન્દસમ્પ્રાપ્ત્યા યાશિષ ઇતિ ગીયતે ।
સ્થિતસ્યાનન્યથાપ્રાપ્તેર્દ્વિષ ઇતિ યોદિતઃ ॥35॥

બલિષ્ઠશ્ચ સ્વભાવેન મુક્તો ભવતિ કેવલમ્ ।
તસ્યેયં પૃથિવીત્યાદિ પૂર્વભાવવ્યપેક્ષયા ॥36॥

સ એક ઇતિ સંસારગતમુક્ત્વા સુખં પુનઃ ।
શ્રોતિયસ્યેતિ વદતિ મુક્તાચ્છતગુણાત્મકમ્ ॥37॥

સંસારગાચ્છ સંસારગતસ્યૈવ શતાધિકમ્ ।
મુક્તાન્મુક્તસ્ય યુક્તં સ્યાચ્છત્યુક્તમભિવીક્ષિતઃ ॥38॥

યુક્તં ય સાધનાધિક્યાત્ સાધ્યાદિક્યં સુરાદિષુ ।
નાધિક્યં યદિ સાધ્યે સ્યાત્ પ્રયત્નઃ સાધને કુતઃ ॥39॥

યત્નશ્ચ દૃશ્યતે તેષાં મહાનેવ મહાત્મનામ્ ।
યત્ર સાધનબાહુલ્યં સાધ્યબાહુલ્યમત્ર ચ ॥40॥

દૃષ્ટં નિયમતો નો યેન્ન યત્નં કુર્યુરજ્જસા ।
કચ્છ્રેણ સાધનાદેવ ન મુક્તવદ્દુદીર્યતે ॥41॥

‘દશકલ્પં તપશ્ચીર્ણં રુદ્રેણ લવણાર્ણવે ।
ત્યક્ત્વા સુખાનિ સર્વાણિ કિલથેન લવણામ્ભસા ॥42॥

શકેણ વર્ષકોટિશ્ચ ધૂમઃ પીતોડતિદુઃખતઃ ।
વર્ષાયુતં ચ સૂર્યેણ તપોડવાકિશરસા કૃતમ્ ॥43॥

સુદુઃખેન સુખં ત્યક્ત્વા ધર્મેણાકાશશાયિના ।
પીતા મરીયયો વર્ષસાહસ્રમતિસાદરમ્ ॥44॥

અતિકચ્છ્રેણ કુર્વન્તિ યત્નં બ્રહ્મવિદોડપિ ચ’ ।
ઇત્યેતદખિલં મોક્ષે વિશેષાભાવતઃ કથમ્ ॥45॥

‘દૈવી સમ્પદ્વિમોક્ષાયા નિબન્ધાયસુરીમતા’ ।
ઇતિ મોક્ષવિશેષશ્ચ સ્વયં ભગવતોદિતઃ ॥46॥

‘તમેવ યૂયં ભજતાત્મવૃત્તિભિર્મનોવયઃકાયગુણૈઃ સ્વકર્મભિઃ ।
અમાયિનઃ કામદુઘાદ્ઙિપકુજં યથાદિકારાવસિતાર્થસિદ્ધયે’ ॥47॥

"અક્ષણ્વન્તઃ કર્ણવન્તઃ સખાયો મનોજવેષ્વસમા બભૂવુઃ ।
આદક્ષ્નાસ ઉપકક્ષાસ ઉ ત્વે હ્રદા ઇવ સ્નાત્વા ઉ ત્વે દદૃશ્રે " ॥48॥

ઇત્યાદીનિ ચ વાક્યાનિ તારતમ્યં વિમુક્તિગમ્ ।

વ્યક્તં વદન્તિ તત્ કેન સામ્યં મુક્તેષુ ગમ્યતે ॥49॥

દુઃખાધિભાવસામ્યં ચ સામ્યવાખ્યાર્થ ઈયતે ।
ભક્ત્યાદિગુણસદ્ભાવે હ્યતુલ્યત્વં ચ ભારતે ॥50॥

ઉક્તં સાધન વૈશેષ્યમપિ સર્વત્ર કથ્યતે ।
"દુર્જયં ધોરરૂપસ્ય ત્રૈલોક્યધ્વંસિનઃ પ્રભોઃ ॥51॥

દૈવતૈર્મુનિભિઃ સિદ્ધૈર્મહાયોગિભિરેવ ચ ।
નિત્યયુક્તૈર્મહાભાગૈર્વિમોહકલેશસાધ્વસૈઃ ॥52॥

મહોત્સાહૈર્મહાધૈર્યૈઃ સત્ત્વસ્થૈર્વ્યવસાયિભિઃ ।
અતીતાનાગતજ્ઞાનપ્રભાવાપ્યયવેદિભિઃ ॥53॥

શૌચસ્વાધ્યાયસન્તોષતપઃસત્યદયાન્વિતૈઃ ।
કિમુ મર્ત્યૈર્ભયભ્રાન્તિધ્વંસમોહરુજાન્વિતૈઃ ॥54॥

"કસ્તં મદામદં દેવં મદન્યો જ્ઞાતુમર્હતિ "
"બ્રહ્મૈવ કિંચિજ્જાનાતિ ન તદન્યો હિ કશ્ચન" ॥55॥

"મુક્તાનામપિ સિદ્ધાનાં નારાયણપરાયણઃ ।
સુદુર્લભઃ પ્રશાન્તાત્મા કોટિષ્વપિ મહામતે " ॥56॥

‘ઇયં વિસૃષ્ટિર્યત આ બભૂવ યદિ વા દયે યદિ વા ન ।
યો અસ્યાધ્યક્ષઃ પરમે વ્યોમન્ સો અઙ્ગ વેદ યદિ વા ન વેદ ॥57॥

"યઃ સ્વાત્મમાયાવિભવં સ્વયં ગતો નાહં નભસ્વાંસ્તમથાપરે કુતઃ ।
બ્રહ્માઽપિ યં વેત્તિ ન વેહ સમ્યક્ અન્યે કુતો દેવમુનીન્દ્રમત્યાઃ" ॥58॥

‘નમસ્તેઽમિતતત્વાય બ્રહ્માદીનાં ચ સૂતયે ।

નિર્ગુણાય ચ સત્કાષ્ટાં નાહં વેદાપરે કુતઃ’ ॥59॥

‘નાહં પરાયુર્ઋષયો ન મરીચિમુખ્યા જાનન્તિ ચદ્વિરયિતં ખલુ સત્ત્વસઙ્ગાઃ ।

યન્માયયા મુષિતયેતસ ઇશદૈત્યમર્ત્યાદયઃ કિમુત શશ્વદભદ્રવૃત્તાઃ’ ॥60॥

‘અહં મહેન્દ્રો નિર્ઋતિઃ પ્રયેતાઃ સોમોઽગ્નિરીશઃ પવનોઽર્કો વિરિઞ્યઃ ।

આદિત્યવિશ્વે વસવોઽથ સાધ્યા મરુદ્રણા રુદ્રગણાઃ સસિધ્દાઃ’ ॥61॥

અન્યે ચ યે વિશ્વસૃજોઽમરેશા ભૃગ્વાદયોઽસ્પૃષ્ટરજસ્તમસ્કાઃ ।

યસ્યેહિતં ન વિદુઃ સ્પૃષ્ટમાયાઃ સત્ત્વપ્રધાના અપિ કિં તતોઽન્યે’ ॥62॥

‘સર્વસ્યાદૌ સ્મૃતો બ્રહ્મા તસ્માદ્દેવાદનન્તરઃ ।

જાનાતિ દેવપ્રવરં ભૂયશ્ચાતોઽધિકં નૃપ’ ॥63॥

"ન ત્વામતિશયિષ્યન્તિ મુક્તાવપિ કથઞ્યન ।

મદ્ભક્તિયોગાજ્ઞાનાય સર્વાનતિશયિષ્યસિ " ॥64॥

"યથા ભક્તિવિશેષોઽત્ર દૃશ્યતે પુરુષોત્તમે ।

તથા મુક્તિવિશેષોઽપિ જ્ઞાનિનાં વિઙ્ગભેદને" ॥65॥

"સાયુજ્યં સમનુપ્રાપ્તા અપિ દેવાદયોઽખિલાઃ ।

તારતમ્યાદિદ્ધિ તિષ્ઠન્તિ તારતમ્યં હિ સાધને " ॥66॥

"મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ કશ્ચિદતતિ સિદ્ધયે ।

યતતામપિ સિદ્ધાનાં કશ્ચિન્માં વેત્તિ તત્ત્વતઃ" ॥67॥

" ચ ઇમં પરમં ગુહ્યં મદ્ભક્તેષ્વભિધાસ્યતિ ।

ભક્તિં મયિ પરાં કૃત્વા મામેવૈષ્યત્યસંશયઃ ॥68॥

ન ચ તસ્માન્મનુષ્ઠેષુ કશ્ચિન્મે પ્રિયકૃત્તમઃ ।
ભવિતા ન ચ મે તસ્માદન્યઃ પ્રિયતરો ભુવિ ॥69॥

અધ્યેષ્યતે ચ ય ઇમં ધર્મ્યં સંવાદમાવયોઃ ।
જ્ઞાનયજ્ઞેન તેનાહમિષ્ટઃ સ્યામિતિ મે મતિઃ ॥70॥

શ્રદ્ધાવનનસૂયશ્ચ શૃણુયાદપિ યો નરઃ ।
સોઽપિ મુક્તઃ શુભાન્ લોકાન્ પ્રાપ્નુયાત્ પુણ્ય કર્મણામ્ " ॥71॥

"ધ્યાનેનાત્મનિ પશ્યન્તિ કેચિદાત્માનમાત્મના ।
અન્યે સાઽપ્યેન યોગેન કર્મયોગેન ચાપરે ॥72॥

અન્યે ત્વેવમજાનન્તઃ શ્રુત્વાઽન્યેભ્યઃ ઉપાસતે ।
તેઽપિ ચાતિતરન્ત્યેવ મૃત્યું શ્રુતિપરાયણાઃ" ॥73॥

"સુસૂક્ષ્મૈરપ્યશેષૈશ્ચ વિશેષૈઃ સહ પશ્યતિ ।
સ્વાત્મનાં ભગવાન્ વિષ્ણુઃ સર્વરૂપોઽપિ સર્વદા ॥74॥

સર્વત્ર ચાન્યદપ્યેવં તેનાદૃષ્ટં ન હિ ક્વચિત્ ।
સર્વત્ર સર્વદૈવેશં પશ્યત્યેવ રમાઽપિ તુ ॥75॥

ન તુ સર્વૈર્વિશેષૈસ્તં પશ્યન્ત્યપ્યન્યતોઽધિકમ્ ।
સ્વાત્માનમન્યચ્ચાશેષં પશ્યત્યેવ હિ સર્વદા ॥76॥

બ્રહ્મા તુ સર્વગં પશ્યેદ્બુજાનપ્યન્યતોઽધિકમ્ ।
ન તુ સર્વેષુ કાલેષુ તથા પશ્યત્યમુક્તિગઃ ॥77॥

મુક્તસ્તુ સર્વદા પશ્યેત્ સર્વગત્વેન ચાપિ તુ ।

ન રમાવદ્વિશેષાણાં દર્શનં શક્નુયાત્ ક્વચિત્ ॥78॥

સ્વાત્માનમન્યય્ય સદા વિશેષૈરખિલૈરપિ ।
પશ્યત્યજ્ઞસ્તથા વાણી વિશેષાંસ્તાવતો ન તુ ॥79॥

ત્રૈગુણ્યાત્ પરતઃ પશ્યેદ્વ્યામં શતગુણં હરિમ્ ।
ગિરિશો ગરુડશ્ચૈવ તમોમાત્રગતં હરિમ્ ॥80॥

પશ્યેદ્વિશેષાનપિ હિ વાણીદૃષ્ટાન્ન પશ્યતિ ।
ઉમા સુપર્ણી ય મહત્તત્ત્વં યાવત્ પ્રપશ્યતિ ॥81॥

રુદ્રદૃષ્ટાન્ વિશેષાંશ્ચ નૈવ પશ્યેત્ કદાચન ।
સ્વરૂપમન્યરૂપં ય મુક્તા દેવાઃ સમસ્તશઃ ॥82॥

જાનન્તીન્દ્રશ્ચ કામશ્ચ બ્રહ્મ યાવદહકૃતિઃ ।
પશ્યન્તો મનુદક્ષાદ્યા બુદ્ધિતત્ત્વસ્થિતં હરિમ્ ॥83॥

પશ્યન્તિ સોમસૂર્યો તુ મનઃસ્થં પરમેશ્વરમ્ ।
અન્યે ભૂતસ્થિતં વિષ્ણું દેવાઃ પશ્યન્તિ સર્વદા ॥84॥

બહુસાહસ્રવર્ષેણ મહત્તત્ત્વે ક્વચિત્ ક્વચિત્ ।
અન્યે ચૈવ યથાયોગ્યમણ્ડાન્તર્વર્તિનં હરિમ્ ॥85॥

શ્વેતદ્વીપપતિ ચૈવ હૃદયેવાન્યે તુ કેચન ।
કદાચિદેવ તત્રાપિ કેચિત્ પશ્યન્તિ કેશવમ્ ॥86॥

ઉમા યાવદનન્તાંશાન્ પૂર્વદૃષ્ટેભ્ય એવ તુ ।
વિશેષાન્ વાસુદેવસ્ય પશ્ચાદ્ગુક્તાન્ વિચક્ષતે ॥87॥

શકકામાદયશ્ચૈવ વિશેષાન્ બ્રહ્મણિ સ્થિતાન્ ।

ઉમાદિભિઃ પ્રબુદ્ધેભ્યઃ શતાંશાનેવ ચક્ષતે ॥88॥

ઇત્યાદિવેદસ્મૃતિગવયનેભ્યો યથાર્થતઃ ।
તારતમ્યં ચ મુક્તાનાં સાધનાનાં ચ દૃશ્યતે ॥89॥

સાધ્યસાધનવૈરૂપ્યમદૃષ્ટં કેન કલ્પ્યતે ।
વૈષમ્યં નિર્ઘણત્વં ચ તેન સ્યાતાં પરસ્ય ચ ॥90॥

સાપેક્ષત્વાદિતિ ચ તૌ વિધાધીશેન વારિતૌ ।
તારતમ્યાત્ સાધનાનાં સાધ્યતાદૃક્ત્વમીશતઃ ॥91॥

અવૈષમ્યાદિહેતુઃ સ્યાત્ સદૈવ પરમેશ્વરે ।
સ્વાતન્ત્ર્યે વિધમાનેડપિ સાધનાદૌ પરેશિતુઃ ॥92॥

અપેક્ષ્યાનાદિવૈચિત્ર્યં ન દોષ ઇતિ તદ્વચઃ ।
નાનાદિત્વાદિતિ હ્યુક્તમુપપદ્યત ઇત્યપિ ॥93॥

અપેક્ષ્યોપાયવૈષમ્યમુપેયસ્ય તથા સ્થિતિઃ ।
મયા કયા વિરુદ્ધા સ્યાદ્રાજાદાવપિ દૃશ્યતે ॥94॥

ત્યાગો દૃષ્ટસ્ય ચાદૃષ્ટકલ્પનેતિ સુદુષ્કરૌ ।
માયિભ્યોડન્યેન કેનાપિ તત્ક્રિમન્યૈશ્ચ વાદિભિઃ ॥95॥

માયિનોડત્રાનુગમ્યન્તે શ્રુતહાન્યશ્રુતગ્રહૌ ।
અપ્યત્ર માયિનાં વિડ્ગે તત્ કે દોષાસ્તતોડધિકાઃ ॥96॥

નિઃશેષગતદોષાણાં બહુભિર્જન્મભિઃ પુનઃ ।
સ્યાદાપરોક્ષ્યં હિ હરેર્દ્વૈર્ષેષ્યાદિસ્તતઃ ક્રુતઃ ॥97॥

ભવેયુર્યદિ ચેષાધિઃ સમેષ્વપિ ક્રુતો ન તે ।

તપ્યમાનાઃ સમાન્ દૃષ્ટ્વા દ્વેષેષ્યાદિ યુતા અપિ ॥98॥

દૃશ્યન્તે બહવો લોકે દોષા એવાત્ર કારણમ્ ।
યદિ નિર્દોષતા તત્ર કિમાધિક્યેન દૂષ્યતે ॥99॥

યદન્યદર્શનાભાવાદીષ્યાદિર્વિનિવાર્યતે ।
અદર્શનાદરત્યાદિઃ કથં તેન નિવાર્યતે ॥100॥

બ્રહ્મણોઽપ્યરતિર્દૃષ્ટા પૂર્વમેકાકિનઃ શ્રુતૌ ।
નૈવ રમે સ ચૈકાકી તસ્માન્ન રમતે ક્વચિત્ ॥101॥

દ્વિતીયમૈચ્છત્ તેનાસાવિતિ શ્રુતય ઊદિરે ।
યદીચ્છા તત્ર નૈવાસ્તીત્યેવ તત્ કલ્યતે મૃષા ॥102॥

શ્રુત્યુક્તનિર્દોષતૈવ કિં નાઙ્ગીક્રિયતે સ્વયમ્ ।
તારતમ્યં ચ કામં ચ શ્રુતમેવાતિહાય તુ ॥103॥

અશ્રુતા સમતા કેન કલ્યતે યુક્તિમાનિના ।
કિં તન્માનં સમત્વે તે મુક્તાનામુપલભ્યતે ॥104॥

વૃથાઽયમાગ્રહઃ કેન શ્રુતહાન્યશ્રુતગ્રહે ।
મોક્ષેઽપિ તારતમ્યેતશ્ચેતનત્વાત્ પુરા યથા ॥105॥

ઇત્યુક્ત ઉત્તરં કિં તે કલ્પનામાત્રવાદિનઃ ।
ન ચ દુઃખાદિકં કલ્પ્યં નિર્દુઃખત્વશ્રુતેર્બલાત્ ॥106॥

શોકં તરત્યાત્મવેત્તાતીર્ણઃ સર્વાનદુઃખભાક્ ।
'યેનાનન્દ્યેવ ભવતિ ન શોચતિ કદાચન' ॥107॥

‘કિલ્બિષસૃત્પિતૃષણિરરં હિત ઇહેશ્વરઃ’

‘યં યમન્તમભિપ્રોષ્ણુઃ સ સકૃત્પાદ્ભવેદિહ’ ॥108॥

ઇત્યાદિશ્રુતયો માનં નિર્દુઃખત્વાદિસમ્પદિ ।

અતો દુઃખાધનુમયા નાવકાશોઽત્ર લભ્યતે ॥109॥

તારતમ્યાનુમા તેન ભવેન્નાતિપ્રસદ્ગિની ।

શ્રુતિયુક્તિબલોદેવં તારતમ્યં વિભાવ્યતે ॥110॥

મુક્તાવપિ તતઃ કેઽત્ર વિરોધં કર્તુમીશતે ।

॥આધિકારિકાધિકરણમ્॥

અનાદિયોગ્યતાં ચૈવ કલિવામીશ્વરાવધિમ્ ॥111॥

કો નિવારયિતું શક્તો યુક્ત્યાગમબલોદ્ધતામ્ ।

બ્રહ્મણોઽન્યત્ર આધિક્યયુક્તઃ કાલો વિવાદવાન્ ॥112॥

કાલો હ્યયં યથેત્યાદિ માઽનુમા માનિનો ભવેત્ ।

અન્યશબ્દો હરિશ્રીસ્વસમેભ્યોઽન્યવિવક્ષયા ॥113॥

પ્રયુક્તો નૈવ દોષાય રુદ્રાદિષુ ચ યુક્તિતઃ ।

ઉત્તમત્વં તુ મુક્તાનામપિ ન બ્રહ્મણો ભવેત્ ॥114॥

વ્યક્તિઃ સુખસ્ય તુ ભવેન્ન ત્વાધિક્યં સુખસ્ય ચ ।

બલજ્ઞાનાધિકત્વં ચ તેભ્યોઽપિ બ્રહ્મણઃ સદા ।

આધિકસ્ય ત્વનિત્યત્વે ન કિઞ્ચિન્માનમીયતે ॥115॥

શૃણ્વે વીર ઉગ્રમુગ્રં દમાયન્નન્યમન્યમતિનેનીયમાનઃ ।

એધમાનધ્વિભયસ્ય રાજા યોષ્ઠોયતે વિશ ઇન્દ્રો મનુષ્યાન્ ॥116॥

પરા પૂર્વેષાં સખ્યા વૃણક્તિ વિતર્તુરાણો અપરેભિરેતિ ।
અનાનુભૂતીરવધૂન્વાનઃ પૂર્વીરિન્દ્રઃ શરદસ્તર્તરીતિ ॥117॥

દિવે દિવે સદૃશીરન્યમર્ધ કૃષ્ણા અસેધદપ સદ્મનોજાઃ ।
અહં દાસા વૃષભો વસ્નયન્તોદવ્રજે વર્યિનં શમ્બરં ચ ॥118॥

તં ભૂતિરિતિ દેવા ઉપાસાન્ચકિરે તે બભૂવુસ્તસ્માદ્ધાપ્યેતર્હિ સુમો ।
ભૂર્ભુરિત્યેવ પ્રશ્નસિત્યભૂતિરિત્યસુરાસ્તે હ પરાબભૂવુઃ ॥119॥

ગમયિત્વાડન્યન્નવતરં કલ્યાણતરં રૂપં કુરુતે પિત્ર્યં વા ગાન્ધર્વં
વા દૈવં વા પ્રાજપત્યં વા બ્રાહ્મં વાડન્યેષાં ભૂતાનામ્ ॥120॥

" પ્રયાન્તિ પરમાં સિદ્ધિમૈહિકામુષ્મિકીં દ્રુતમ્ ।
યા ન પ્રાપ્યડસુરૈઃ સર્વૈરક્ષય્યા ક્લેશવર્જિતા ॥121॥

ન તાં ગતિ પ્રપદ્યન્તે વિના ભાગવતાન્ નરાન્ । "
"અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુષીં તનુમાશ્રિતામ્ ॥122॥

પરં ભાવમજાનન્તો મમ ભૂતમહેશ્વરમ્ ।
મોઘશા મોઘકર્માણો મોઘજ્ઞાના વિચેતસઃ ॥123॥

રાક્ષસીમાસુરીં ચૈવ પ્રકૃતિ મોહિનીં શ્રિતાઃ ।
મહાત્માનસ્તુ માં પાર્થદૈવીં પ્રકૃતિમાશ્રિતાઃ ॥124॥

ભજન્ત્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા ભૂતાદિમવ્યયમ્ ।
અભયં સત્ત્વસુંશુદ્ધિર્જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ ॥125॥

દાનં દમશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ ।

અહિંસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગઃ શાન્તિરપૈશુનમ્ ॥126॥

દયા ભૂતેષ્વલોલુત્વં માર્દવં દ્વીરયાપલમ્ ।
તેજઃ ક્ષમા ધૃતિઃ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિતા ॥127॥

ભવન્તિ સમ્પદં દૈવીમભિજાતસ્ય ભારત ।
દમ્ભો દર્પોડભિમાનશ્ચ ક્રોધઃ પારુષ્યમેવ ચ ॥128॥

અજ્ઞાનં યાભિજાતસ્ય પાર્થ સમ્પદમાસુરીમ્ "
" મામાત્મપરદેહેષુ પ્રદ્વિષન્તોડભ્યસૂયકાઃ ॥129॥

તાનહં દ્વિષતઃ ક્ષૂરાન્ સંસારેષુ નરાધમાન્ ।
ક્ષિપામ્યજસ્રમશુભનાસુરિષ્વેવ યોનિષુ ॥130॥

આસુરીં યોનિમાપન્ના મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ ।
મામપ્રાપ્યૈવ કૌન્તેય તતો યાન્ત્યધમાં ગતિમ્ " ॥131॥

"દ્વિવિધો ભૂતસર્ગોડત્ર દૈવ આસુર એવ ચ ।
વિષ્ણુભક્તિપરો દૈવો વિપરીતસ્તથાડસુરઃ ॥132॥

દેવાનાં પરમો ધર્મઃ સદા યજ્ઞાદિકાઃ ક્રિયાઃ ।
સ્વાધાયસ્તત્ત્વવેદિત્વં વિષ્ણુપૂજારતિઃ સ્મૃતિઃ ॥133॥

દૈત્યાનાં બ્રાહ્મશાલિત્વં માત્સર્યં યુદ્ધસત્ક્રિયા ।
નીતિશાસ્ત્રપ્રવેદિત્વં શિવપૂજારતિઃ સ્મૃતિઃ ॥134॥

વર્ણાશ્રિમાયારવત્ત્વં સ્વાધ્યાયો ભક્તિરચ્યુતે ।
શિવે સૂર્યે તથા દેવ્યાં સ્વભાવો માનુષઃ સ્મૃતઃ ॥135॥

અનાદિવૈષ્ણવા એવ દેવતાસ્તુ સ્વભાવતઃ ।

વિપરીતાસ્તતો દૈત્યાઃ સદૈવાનાદિકાલતઃ ॥136॥

માનુષા મિશ્રમતયો વિમિશ્રગતયોઽપિ ચ "।
ઇત્યાદિવાક્યસન્દર્ભેજ્ઞાયિતેઽનાદિયોગ્યતા ॥137॥

યદનાદિવિશેષો ન સામ્પ્રતં કથમેવ સઃ ।
અદૃષ્ટાદેવ યાદૃષ્ટં સ્વીકૃતં સર્વવાદિભિઃ ॥138॥

આકસ્મિકો વિશેષશ્ચેદદૃષ્ટે ક્વચિદિષ્યતે ।
સર્વત્રાકસ્મિકત્વં સ્યાન્નાદૃષ્ટાપેક્ષતા ભવેત્ ॥139॥

આદૃષ્ટાચ્ચેદ્વિશેષોઽયમનાદિત્વં કુતો ન તત્ ।
"ન યાન્યભેદવદ્વિષ્ણૌ ભેદસ્તદર્શિનામપિ ॥140॥

દૃશ્યતે પ્રત્યભિજ્ઞૈવ બહુરૂપેષુ દૃશ્યતે ।
બહુત્વં ચ વિશેષેણ ન ભેદેન કથય્યન ॥141॥

પ્રત્યભિજ્ઞા ચ યેષાં ન તેઽપિ તન્મુષ્ટદૃષ્ટયઃ ।
ભેદં નૈવ પ્રપશ્યન્તિ ભેદમન્યેભ્ય એવ ચ ॥142॥

પશ્યન્ત્યેવં હરિસ્તેષાં સન્દર્શયતિ નાન્યથા" ।
એવં બૃહત્સંહિતાયાં વચનં ન પુરાણગમ્ ॥143॥

લોકદર્શનવાદેવ વેદરોધાય શક્નુયાત્ ।
અપરીક્ષિતદૃષ્ટિશ્ચ પરીક્ષાપૂર્વદર્શનમ્ ॥144॥

નિષેદ્ધં શક્નુયાત્ ક્વાપિ દેવદત્તાદિદૃષ્ટિવત્ ।
ન ચ નિશ્ચિતભેદસ્ય દર્શનેઽસ્તિ પુરાણગમ્ ॥145॥

વાક્યં ક્વચિદ્ધિ સંમુગ્ધં દર્શનં તત્ર ગમ્યતે ।

અપરીક્ષિતમેવાત્ર વેધાદિકમધીશિતુઃ ॥146॥

પરીક્ષાદર્શને નૈવ દૃશ્યતે કેનયિત્ ક્વચિત્ ।
નિર્દોષમેવ તં બ્રહ્મા દદર્શાશિષરૂપિણમ્ ॥147॥

નિર્દોષમેવ રુદ્રોડદ્રાઙ્ નિર્દોષં તં પુરન્દરઃ ।
નિર્દોષાણ્યસ્ય રૂપાણિ દૃષ્ટાન્યેવં સુરોત્તમૈઃ ॥148॥

અન્યે સદોષાઃ સર્વેડપિ નિર્દોષો હરિરેકલઃ " ।
ઇતિ બર્કશ્રુતેશ્ચૈવ સદોષં નાસ્ય દર્શનમ્ ॥149॥

"અવિદ્ધો વિદ્ધવદ્વિષ્ણુરજાતો જાતવન્મૃષા ।
અબદ્ધો બદ્ધવચ્ચૈવ દર્શયત્યમિતધુતિઃ " ॥150॥

ઇતિ પૈઙ્ગશ્રુતિશ્ચૈવ પ્રાહ નિર્દોષતાં હરેઃ ।
"અપરીક્ષિતદૃષ્ટ્યૈવ સદોષો દૃશ્યતે હરિઃ ॥151॥

પરીક્ષાદર્શને નૈવ દૃશ્યો દોષો હરેઃ ક્વચિત્ " ।
ઇતિ પૈઙ્ગશ્રુતિશ્ચાહ પ્રમાણં હિ પરીક્ષિતુમ્ ॥152॥

ન પરીક્ષાડનવસ્થા સ્યાત્ સાક્ષિસિદ્ધે ત્વસંશયાત્ ।
માનસે દર્શને દોષાઃ સ્યુર્ન વૈ સાક્ષિદર્શને ॥153॥

સુદૃઢો નિર્ણયો યત્ર જ્ઞેયં તત્ સાક્ષિદર્શનમ્ ।
ઇચ્છા જ્ઞાનં સુખં દુઃખં ભયાભયકૃપાદયઃ ॥154॥

સાક્ષિસિદ્ધા ન કશ્ચિદ્ધિત્ર સંશયવાન્ ક્વચિત્ ।
યત્ ક્વચિદ્વ્યભિચારિ સ્યાદર્શનં માનસં હિ તત્ ॥155॥

મનશ્ચક્ષુર્દર્શનાદિરપિ યત્રૈવ સાક્ષિણા ।

પ્રામાણ્યં સુગૃહીતં સ્યાત્ તત્પરીક્ષિતદર્શનમ્ ॥156 ॥

ન જ્ઞાનદૃષ્ટિમાત્રેણ પ્રામાણ્યં તસ્ય દૃશ્યતે ।
નિયમેન સુખાદેષુ પ્રામાણ્યં સાક્ષિગોચરમ્ ॥157 ॥

સ્વપ્રામાણ્યં સદા સાક્ષી પશ્યત્યેવ સુનિશ્ચયાત્ ।
જ્ઞાનસ્ય ગ્રાહકેણૈવ સાક્ષિણા માનતામિતેઃ ॥158 ॥

દોષાભાવે પ્રમાણત્વં દોષાભાવસ્ય સાક્ષિણા ।
નિશ્ચિતત્વં ક્વચિત્ચૈવ સ્વતઃ પ્રામાણ્યમિષ્યતે ॥159 ॥

અતો ન સર્વમાનાનાં પ્રામાણ્યં નિશ્ચિતં ભવેત્ ।
સાક્ષિણા નિશ્ચિતં યત્ર તત્પ્રામાણ્યસ્વલક્ષણમ્ ॥160 ॥

ન હિ કશ્ચિત્ સુખાદેષુ સંશયં કુરુતે જનઃ ।
ન ચૈવાખિલમાનાનિ નિશ્ચિનોત્યખિલો જનઃ ॥161 ॥

તસ્માદનુભવારૂઢં કિમર્થમપલભ્યતે ।
દોષાભાવાદિકં ચૈવ સાક્ષી સમ્યક્ પ્રપશ્યતિ ॥162 ॥

તત્પરીક્ષિતમાનેન ન દોષો વિષ્ણવિ ક્વચિત્ ।
અપરીક્ષિતદૃષ્ટિસ્તુ કસ્મિન્નર્થે ન વિધતે ॥163 ॥

તત્પ્રત્યક્ષવિરુદ્ધાર્થે નાગમસ્યાપિ માનતા ।
ઉપજીવ્યમક્ષજં યત્ર તદન્યત્ર વિપર્યયઃ ॥164 ॥

લૌકિકવ્યવહારેઽત્ર પ્રત્યક્ષસ્યોપજીવ્યતા ।
અવતારાદિદૃષ્ટૌ સ્યાદાગમસ્યોપજીવ્યતા ॥165 ॥

આગમેન હિ વિષ્ણુત્વં જ્ઞાત્વા દોષોઽત્ર કલ્યતે ।

ન યેત્ સ્યાદોષવાનન્ય શાસ્ત્રસિદ્ધિં હિ લક્ષણમ્ ॥166॥

કસ્યયિદોષવત્ત્વં સ્યાદિતિમાત્રેડક્ષજં ભવેત્ ।
ન વિષ્ણોર્દોષવત્ત્વે હિ પ્રત્યક્ષં વર્તતે સ્વતઃ ॥167॥

કેચિત્ પશ્યન્તિ દોષાનિત્યત્રાપિ સ્યાન્ન યાક્ષજમ્ ।
પૌરાણં વાક્યમેવાત્ર તચ્છ્રુત્યૈવ વિરુદ્ધ્યતે ॥168॥

પુરાણસ્યોપજીવ્યશ્ચ વેદ એવ ન યાપરઃ ।
તદ્વિરોધે કથં માનં તત્ તત્ર ય ભવિષ્યતિ ॥169॥

અપરીક્ષિતદૃષ્ટિશ્ચ કથમેવાક્ષજં ભવેત્ ।
યદેવં દેવદત્તાદિભ્રમઃ કિં નાક્ષજં ભવેત્ ॥170॥

યાવચ્છક્તિ પરીક્ષાયામુપજીવ્યસ્ય બાધને ।
દોષો નાશોધિતે દોષ ઉપજીવ્યત્વમસ્ત્વલમ્ ॥171॥

ભ્રમેડપ્યભ્રમભાગોડસ્તિ તન્માત્રમુપજીવ્ય હિ ।
બાધકજ્ઞાનવૃત્તિઃ સ્યાન્ન ચૈવં સુપરીક્ષિતે ॥172॥

સર્વં તદ્દુપજીવ્યૈવ પ્રમાણં વર્તતે યતઃ ।
કથં બ્રહ્મેતિ તજ્જ્ઞેયં સર્વજ્ઞત્વાદિલક્ષણમ્ ॥173॥

વિહાય યસ્માત્ કસ્યાચિત્સ્વરૂપસ્યૈવ ચેદદિ ।
ઉપજીવ્યત્વમેતસ્માદ્વ્યાવૃત્તં યાવતા ભવેત્ ॥174॥

તાવતૈવોપજીવ્યત્વં સ્વરૂપસ્યૈવ ન ક્વચિત્ ।
સર્વલક્ષણયુક્તં ય સ્વરૂપં યદિ ભણ્યતે ॥175॥

અસ્તુ નો નૈવ હાનિઃ સ્યાત્ સ્વપક્ષાશ્રાયમઞ્જસા ।

યસ્માદન્વિત એવાર્થ શબ્દાનામપિ સર્વશઃ ॥176॥

વિશેષસામાન્યતયા સ્વરૂપમખિલં ભવેત્ ।
પુરોવર્તિત્વપૂર્વાણિ દેવદત્તાદિકભ્રમે ॥177॥

વ્યાવર્તયન્તિ તદ્ભૂપં ચૈત્રમાત્રાદ્ધિનૈવ હિ ।
બ્રહ્મણો નિર્વિશેષત્વાદ્વ્યાવર્તયતિ કિં પુનઃ ॥178 ॥

યસ્માત્ કસ્માય્યદપ્યર્થાત્ તાવચ્ચેત્ સિદ્ધસાધનમ્ ।
ચિન્માત્રત્વં ય નૈવેષ્ટમવિશેષત્વવાદિનઃ ॥179॥

તાવન્માત્રં યદીદં સ્યાત્ સર્વજ્ઞત્વં કુતો ન તત્ ।
ચિન્માત્રાભેદસાધ્યેડપિ સિદ્ધં તત્પ્રતિવાદિનઃ ॥180॥

સ્વાભેદાઙ્ગીકૃતેરેવ ચિત્ત્વં સ્વસ્યાપિ યન્મતમ્ ।
સર્વાપેક્ષતયા સર્વજ્ઞત્વમિત્યેવ તન્ન હિ ॥181॥

ઇતિ ચેચ્ચેતનત્વં ય જ્ઞત્વં ન જ્ઞેયવર્જિતમ્ ।
સ્વજ્ઞેયત્વં ય નૈવાસૌ મન્યતે સવિશેષતઃ ॥182 ॥

સ્વશબ્દોડપિ પરાપેક્ષસ્તસ્માદ્વ્યાવૃત્તિરેવ હિ ।
સ્વશબ્દાર્થ ઇતિ પ્રોક્તઃ સ્વરૂપં નામ કિં ન ચેત્ ॥183 ॥

રૂપશબ્દેન પૂર્ણત્વાત્ તય્ય સામાન્યતાવયઃ ।
ન સ્વરૂપાભિધાયિ સ્યાદ્વૈયર્થ્ય સ્વરવસ્ય યત્ ॥184 ॥

ચેતનસ્ય સ્વભાવે હિ ચૈતન્યમિતિ ગીયતે ।
તસ્માદ્વિશેષબાહુલ્યં ચૈતન્યસ્ય વિશેષતઃ ॥185 ॥

ન જ્ઞેયજ્ઞાતૃહીનં હિ જ્ઞાનં નામ ક્વચિદ્ભવેત્ ।

જ્ઞેયજ્ઞાનવિહીનશ્ચ જ્ઞ ઇત્યત્ર ન ચ પ્રમા ॥186॥

જ્ઞાતૃજ્ઞેયવિહીનં ચ જ્ઞાનં ચેદ્ભોક્તૃભોગ્યતઃ ।
હીનં ભોજનમેવ સ્યાત્ તાડનં કર્તૃતાડ્યતઃ ॥187॥

નિત્યત્વાત્ તાદૃશં ચ સ્યાદિતિ ચેન્નિત્યવાગપિ ।
વાચ્યવક્તૃવિહીના સ્યાન્ન હિ સા ચૈવ તાદૃશી ॥188॥

દ્રષ્ટારો વેદવોયો હિ સન્તિ વાચ્યાનિ યાજ્ઞસા ।
નિત્યો દ્રષ્ટા ચ વાચ્યશ્ચ ભગવાનેવ ચ સ્વયમ્ ॥189॥

ન હિ વક્તૃવિહીના ચ વાચ્યહીનાડપિ વાક્ ક્વચિત્ ।
જ્ઞાતૃજ્ઞેયવિહીનં ચ જ્ઞાનમેવ ન તદ્ભવેત્ ॥190॥

ન હિ નિત્યોડપિ વક્તાડસ્તિ વાક્યવાચ્યવિવર્જિતઃ ।
જ્ઞાનજ્ઞેયવિહીનશ્ચ જ્ઞોડધ્યેવં નૈવ વિદ્યેતે ॥191॥

ક્રિજ્ય સર્વવિભોપશ્ચ કેન માનેન ગમ્યતે ।
સર્વેણ સહ તદ્વાક્યમર્થશ્ચ યદિ ગૃહ્યતે ॥192॥

તદ્ભાવે ન સર્વસ્ય નાપલાપો ભવેત્ તદ્ધા ।
ન ગૃહ્યતે ચેત્ તન્ન્યાયાદપલાપો ન હિ ક્વચિત્ ॥193॥

ઉપપત્તિવિહીનસ્ય વાક્યસ્યાર્થો ન ગમ્યતે ।
ઉપક્રમાદિવિઙ્ગાનાં બલીયો હ્યુત્તરોત્તરમ્ ॥194॥

શ્રુત્યાદૌ પૂર્વપૂર્વં ચ બ્રહ્મતર્કવિનિર્ણયાત્ ।
પ્રત્યક્ષમુપપત્તિશ્ચ બહવશ્ચાગમા યદ્ધા ॥195॥

વિરુદ્ધ્યન્તે ન ચાર્થોડસ્તિ યત્ર વિઙ્ગવિરોધિતા ।

સ એવાર્થઃ કથં ગ્રાહ્ય ઉપપન્નેઽવિરોધિનિ ॥196॥

મુખ્યાર્થે વિધમાને તુ ક્વ સાર્વજ્ઞં નિષિધ્યતે ।
અતઃ સર્વગુણૈર્યુક્તં બ્રહ્માઙ્ગીકાર્યમેવ હિ ॥197॥

અપવાપોઽપિ સર્વસ્ય ન કથગ્ચન યુજ્યતે ।
અનાદિયોગ્યતા યોક્તા તેન ગ્રાહ્યૈવ સર્વથા ॥198॥

મુક્તાનાં તારતમ્યં ય માનૈરુક્તૈર્ન યાલ્યતે ।
જ્ઞાનિનોઽપિ યતો નિત્યં કુર્વન્તિ શુભમેવ હિ ॥199॥

તારતમ્યં તુ મુક્તૌ ય તેનૈવાધ્યવસીયતે ।
તારતમ્યં ન યેન્મુક્તૌ કુતઃ કુર્યુઃ શુભં પુનઃ ॥200॥

કૃત્ત્રેણાપિ તપો જ્ઞાનં કર્માધ્યેતે ચરન્તિ હિ ।
બિભ્યતિ સ્માશુભાન્નિત્યં સકામાશ્ચ શુભે સદા ॥201॥

ન ય સ્વભાવ એવાયં ભયપૂર્વપ્રવૃત્તિતઃ ।
કૃત્ત્રેણાયરણાયૈવ શુભસ્યૈ વ પુનઃ પુનઃ ॥202॥

તાદૃશોઽપિ સ્વભાવશ્ચેદજ્ઞસ્યાપિ ભવેત્ તથા ।
ફલવત્ત્વે પ્રમાણં યેત્ તત્રજ્ઞસ્ય સમં હિ તત્ ॥203॥

‘નિષ્કામં જ્ઞાનપૂર્વં ય નિવૃત્તમિહ યોચ્યતે ।
નિવૃત્તં સેવમાનસ્તુ બ્રહ્માભ્યેતિ સનાતનમ્ ’ ॥204॥

‘શુભેનાનન્દવૃદ્ધિઃ સ્યાત્ હ્રાસશ્ચૈવાશુભેન હિ ।
જ્ઞાનિનોઽપિ યતસ્તેન કર્તવ્યં શુભમેવ તૈઃ’ ॥205॥

‘ઉપાસ્તે સ ય આત્માનં ક્ષીયતે નાસ્ય કર્મ હિ ।
અસ્માદ્ધ્યેવાત્મનો યદત્ કામયેત્ સૃજતે ય તત્ ॥206 ॥

અવિદ્વાન્ બહુકર્માડપિ હ્યન્તવત્ફલમાપ્નુયાત્ ।
યદેવ વિધયા કુર્યાત્ તદેવ હ્યતિવીર્યવત્ ॥207 ॥

ઇત્યાદિવાક્યસામર્થ્યાત્ તારતમ્યં વિમુક્તિગમ્ ।
ન યાત્રોપાસકસ્યૈવ ફલમક્ષયમુચ્યતે ॥208 ॥

ન હિ જ્ઞાનં વિના ક્વાપિ ફલસ્યાક્ષયતા ભવેત્ ।
જ્ઞાનદ્વારેણ ચેત્ તસ્ય નાસ્મત્યક્ષપ્રતીપતા ॥209 ॥

જ્ઞાનોત્તરસ્યૈવમપિ હ્યક્ષયત્વં ન યાન્યથા ।
પૂર્વભાવિશુભાનાં હિ જ્ઞાનેનૈવ કૃતાર્થતા ॥210 ॥

પ્રારબ્ધાનાં તુ ભોગેન તજ્જ્ઞાનોત્તરકર્મણામ્ ।
મુક્તાવનુપ્રવેશઃ સ્યાદન્યથા તત્કૃતિર્ન હિ ॥211 ॥

જ્ઞાનાત્ પૂર્વાણિ કર્માણિ શુભાનિ જ્ઞાનસિદ્ધયે ।
અકામ્યાનિ નિષિદ્ધાનિ જ્ઞાનરોધાય ભુક્તયે ॥212 ॥

યોગ્યતાયા બલાધશ્ચ શુભબાહુલ્યમાદિતઃ ।
જ્ઞાનબાહુલ્યમેવૈતત્ કુર્યાન્જ્ઞાન્યસ્ય કારણમ્ ॥213 ॥

જ્ઞાનસ્ય ભક્તિભાગત્વાદ્ભક્તિર્જ્ઞાનમિતીર્યતે ।
જ્ઞાનસ્યૈવ વિશેષો યદ્ભક્તિરિત્યભિધીયતે ॥214 ॥

પરોક્ષત્વાપરોક્ષત્વે વિશેષો જ્ઞાનગૌ યથા ।
સ્નેહયોગોડપિ તદ્ભૂત્ સ્યાદ્વિશેષો જ્ઞાનગોડપરઃ ॥215 ॥

ઇત્યભિપ્રાયતઃ પ્રાયો જ્ઞાનમેવ વિમુક્તયે ।
વદન્તિ શ્રુતયઃ સોઽયં વિશેષોઽપિ હ્યુદીર્યતે ॥216॥

ભક્તિર્જ્ઞાનમિતિ ક્વાપિ ન હિ દ્વેષયુતા દૃશિઃ ।
પુરુષાર્થાય ભવતિ સર્વશ્રુતિવિરોધતઃ ॥217॥

‘યેતનસ્ય દ્વયં ભોગ્યં સંસારો મુક્તિરેવ ચ ।
સંસારસ્ત્રિવિધસ્તત્ર સ્વર્ગો મધ્યમઘસ્તથા ॥218॥

મુક્તિશ્ચ વિવિધા તત્ર સુખં નિત્યં તથાઽપરમ્ ।
નિત્યદુઃખમિતિ જ્ઞેયં સાધનં સંસૃતાવપિ ॥219॥

કામ્યં કર્મ નિષિદ્ધં ચ સાજ્ઞાનમિતિ નિશ્ચયઃ ।
દ્વેષો ભક્તિશ્ચ મુક્તૌ તુ મુક્તિદ્વયવિધાયકમ્ ॥220॥

ઇતિ પૈઙ્ગશ્રુતેર્દ્વેષો નૈવ સન્મુક્તિકારણમ્ ।
અસન્મુક્તેઃ કારણં ચ મુક્તાવિત્યત્ર કેશવઃ ॥221॥

મુક્તિશબ્દોદિતો મોક્ષં સ્વભક્તાનાં કરોતિ ચત્ ।
દ્વેષતોઽપિ વિમુક્તિશ્ચેન્મહાતાત્પર્યરોધનમ્ ॥222॥

ભક્ત્યા પ્રસન્નતો દેવાન્મુક્તિરિત્યેવ તદ્ભુજાન્ ।
વદન્તિ શ્રુતયઃ સર્વાઃ પુરાણાન્યાગમા અપિ ॥223॥

યદિ દ્વેષેણ મુક્તિઃ સ્યાદ્ભક્તવ્યો દોષસન્નયઃ ।
સ્મર્તવ્યો ભગવાન્ નિત્યમિત્યર્થે નૈવ હિ ક્વચિત્ ॥224॥

દ્વેષાદિવ ગુણાનાહ પુરાણે કુદ્ધવાક્યવત્ ।

યથા કૃદ્ધઃ પિતા પુત્રં મરેત્યાક્ષેપપૂર્વકમ્ ॥225॥

પ્રોક્તસ્યાન્યસ્ય કૃત્યર્થં વદત્યેવં પુરાણગમ્ ।
વાક્યં શ્રુતિવિરોધેન સ્વવિરોધેન યાઞ્જસા ॥226॥

બ્રહ્માગમવિરોધાચ્ચ ન દ્વેષાન્મુક્તિવાચકમ્ ।
'તમો દ્વેષેણ સંયાતિ ભક્ત્યા મુક્તિં તથૈવ ય ॥227॥

વિષ્ણૌ વિષ્ણુપ્રસાદેન વિલોમત્વેન યાઞ્જસા' ।
ઇતિ ષાડ્ગુણ્યવચનમપ્યુક્તાર્થનિયામકમ્ ॥228॥

મહાતાત્પર્યરોધે ચ કથં વાક્યં પ્રમાણતામ્ ।
યાતિ સર્વાર્થરૂપં હિ મહાતાત્પર્યમિષ્યતે ॥229॥

વાચકત્વં હિ તાત્પર્યં યદર્થા અખિલા રવાઃ ।
સોઽર્થઃ કથં પરિત્યાજ્ય એકશબ્દસ્ય સંશયે ॥230॥

અતો વિજ્ઞાનભક્તિભ્યાં પુરુષાર્થઃ પરો ભવેત્ ।
'યસ્ય દેવે પરા ભક્તિર્યથા દેવે તથા ગુરૌ ॥231॥

તસ્યૈતે કથિતા હ્યર્થાઃ પ્રકાશન્તે મહાત્મનઃ ' ।
'ભક્ત્યા જ્ઞાનં તતો ભક્તિસ્તોતો દૃષ્ટિસ્તતશ્ચ સા ॥232॥

તતો મુક્તિસ્તતો ભક્તિઃ સૈવ સ્યાત્ સુખરૂપિણી' ।
'ભક્ત્યા પ્રસન્નો ભગવાન્ દધાજ્ઞાનમનાકુલમ્ ॥233॥

તથૈવ દર્શનં યાતઃ પ્રદધાન્મુક્તિમેતયા' ।
'નાહં વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન યેજયયા ॥234॥

શક્યં એવંવિધો દ્રષ્ટું દૃષ્ટવાનસિ માં યથા ।
ભક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુના ॥235॥

જ્ઞાતું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરન્તપ' ।
ઇત્યાદિવાક્યતશ્ચૈવ સોઽયમુક્તાર્થ ઇયતે ॥236॥

ન ચ પ્રસાદમાપ્નોતિ દ્વેષાદ્ભક્ત્યા તમાપ્નુયાત્ ।
ઇતિ દૃષ્ટાનુસારિત્વમપ્યસ્મિન્નર્થ ઇયતે ॥237॥

‘યે પૃથગ્વિહિતા વિષ્ણોર્ગુણા વેદેન સાદરમ્ ।
ત એવ દૃષ્ટવૈલોભ્યાદ્ઙીકાર્યા ન યાપરમ્ ॥238॥

અન્યદૃષ્ટાનુસારેણ વાસુદેવેઽપિ ગૃહ્યતે ।
દોષાભાવશ્ચ યે વેદૈરુદિતા અવિહાય તાન્ ॥239॥

અનુક્તા અપિ ચ ગ્રાહ્યા મહાતાત્પર્યશક્તિતઃ ।
એવં બૃહત્સંહિતાવાક્ સિદ્ધાન્તો હિ તદીરિતઃ ॥240॥

તારતમ્યેન તદ્ભક્તેષ્વપિ ભક્તિર્વિનિશ્ચયાત્ ।
કર્તવ્યૃષાઽપિ તદ્ભક્તિર્લોકવેદાનુસારતઃ ॥241॥

યો હિ ભક્તઃ પ્રધાને સ્યાત્ તદીયેષ્વપિ ભક્તિમાન્ ।
દૃષ્યતે ડસૌ નિયમતો વિપરીતો વિપર્યયે ॥242॥

વ્યભિચારો યદિ ક્વાપિ ભક્તિદ્વાસોઽત્ર કલ્યતે ।
ભક્તિદોષો હ્યસૌ યન્ન તદ્ભક્તેષ્વપિ ભક્તિમાન્ ॥243॥

તારતમ્યેન તેષ્વદ્ધા ભક્તિર્દૃષ્ટાનુસારતઃ ।

વિષ્ણુપ્રસાદાનુસારાત્ કાર્યા દોષસ્તદન્યથા ॥244॥

સ્વપ્રીત્યનુસૃતૌ પ્રીતિર્લોકેડ્યદ્યૈવ દૃશ્યતે ।

તારતમ્યપરિજ્ઞાનમપ્યેતેનૈવ સાધનમ્ ॥245॥

‘લક્ષ્મીવિરિજ્યવાણીશગિરિજેન્દ્રા ગિરાં પતિઃ ।

સૂર્યાદયશ્ચ ક્રમશો ભગવત્પ્રીતિગોચરાઃ ॥246॥

તેષુ ભક્તિઃ ક્રમેણૈવ કાર્યા નિત્યં મુમુક્ષુભિઃ ।

સર્વેડપિ ગુરવશ્ચૈતે પુરુષસ્ય સદૈવ હિ ॥247॥

તસ્માત્ પૂજ્યાશ્ચ નમ્યાશ્ચ ધ્યેયાશ્ચ પરિતો હરિમ્ ।’

ઇતિ ષાડ્ગુણ્યવચનાદધ્યેષોડર્થોડવસીયતે ॥248॥

‘હરિભક્તિઃ ક્રમેણૈવ તદીયેષુ હરિસ્મૃતિઃ ।

હરિસ્તુતિસ્તત્સ્મૃતિશ્ચ તત્સ્તુતિર્હરિપૂજનમ્ ॥249॥

તત્પૂજા વિહિતાત્યાગ ઇતિ મુક્તેઃ ક્રમેણ હિ ।

નિયમાત્ સાધનાન્યેવ નિત્યસાધ્યાનિ યાખિભૈઃ ’ ॥250॥

ઇતિ પ્રવૃત્તવચનં સાધનસ્ય વિનિર્ણયે ।

પ્રવૃત્તે પચ્ચરાત્રે હિ સાધનસ્ય વિનિર્ણયઃ ॥251॥

હરિદ્વેષો ન શુભદઃ સદ્દ્વેષત્વાદથા ગુરોઃ ।

ક્રમાદ્ભક્તિર્હરિપ્રીતિકારણં તત્પ્રિયોપગા ॥252॥

ભક્તિર્યતો યથા સ્વસ્મિન્નિત્યાદ્યા યુક્તિરત્ર ય ।

પ્રાધાન્યતારતમ્યાનુસારિણી ભક્તિરુત્તમા ॥253॥

પ્રીતિદેવ હરેર્યસ્માદ્ભક્તિઃ સા સ્વોપગા યથા ।
ઇતિ વા જ્ઞાનકર્માદિફલં યૈષુ ક્રમોપગમ્ ॥254॥

॥ફલશ્રુત્યધિકરણમ્॥

સ્વાતન્ત્ર્યતારતમ્યેન ફલં હિ ફલિનાં ભવેત્ ।
અશુભં ત્વશુભેઽપ્યેષાં સ્વાતન્ત્ર્યાત્ પ્રીતિતો હરેઃ ॥255॥

આજ્ઞયા યાન્યગં નૈવ ભોગાય ભવતિ ક્વચિત્ ।
'પુણ્યમેવામવાપ્નોતિ ન દેવાન્ પાપમાપ્નુયાત્' ॥256॥

ઇત્યાદિશ્રુતયો માનમુક્તેઽર્થે યુક્તયોઽપરાઃ ।
'ઉપાસનાધર્મફલં યતો દેહાન્તરે સ્થિતિઃ ॥257॥

વાસુદેવાજ્ઞયા ચૈવ પૂર્વકર્માનુસારતઃ ।
પ્રેરયન્તિ હિ તે જીવાન્ પુણ્યપાપેષુ નિત્યશઃ ॥258॥

અરાગદ્વેષતશ્ચૈવ કથં દોષાનવાપ્નુયુઃ ।
હર્યાજ્ઞાકરણાદેવ પુણ્યમેભિરવાપ્યતે ॥259॥

હરિપૂજેતિ ચોદેશાત્ કથં ન શુભમાપ્નુયુઃ ।
અતો યથાક્રમં ધર્મજ્ઞાનયોઃ ફલમજ્ઞસા ॥260॥

સર્વપ્રાણગતં દેવાઃ પ્રાપ્નુવન્ત્યા વિરિજ્યિતઃ ।
દેવા એવ હિ દેવાનાં વિશિષ્ટા વિનિયામકાઃ ॥261॥

બ્રહ્મા ત્વખિલદેવાનાં નરાણાં ચ નિયામકઃ ।
અતઃ સર્વગુણાનેષઃ પ્રાપ્નોત્યધિકમન્યતઃ ॥262॥

દ્રવ્યસ્વાતન્ત્ર્યવિજ્ઞાનપ્રયત્નૈરધિકં ફલમ્ ।
દેવાનામન્યગં યાપિ તેષુ હિ બ્રહ્મણોઽધિકમ્ ॥263॥

બૃહત્તન્ત્રોદિતં વાક્યં હરિણા ફલનિર્ણયે ।
લોકેઽપ્યેતાદૃશગુણૈઃ ફલાધિક્યં હિ દૃશ્યતે ॥264॥

એવં ય કલિપૂર્વાણામસુરાણાં મહત્ફલમ્ ।
અશુભેષુ સદૈવ સ્યાન્મિથ્યાજ્ઞાનાદિકેષુ હિ ॥265॥

‘શુભાશુભફલં દેવા અસુરાશ્ચ સમાપ્નયુઃ ।
ક્રમેણૈવ યથાશક્તિ યથા યે યે પ્રયોજકાઃ ॥266॥

પ્રેરકા અપિ પાપાનાં ન દેવાઃ પાપમાપ્નયુઃ’ ।
ઇતિ પ્રકાશિકાયાં હિ પ્રોવાય હરિરજ્જસા ॥267॥

‘યદાપ્યેવં સુરાણાં ય દૈત્યાનાં ય મહત્ફલમ્ ।
શુભાશુભેભ્ય એવં ય કર્તુશ્ચ સ્યાધથોદિતમ્ ॥268॥

તસ્માન્નિરયમાનુષ્યસ્વર્ગમુક્ત્યુપભોગિનઃ ।
માનુષોત્તમમારભ્ય દેવાસ્તુ નિરયં વિના ॥269॥

અસુરાસ્તુ વિના મુક્તિં તમોઽન્યમપિ યાપ્નયુઃ’ ।
ઇતિ તત્ત્વવિવેકોક્તં સ્વયં ભગવતા વચઃ ॥270॥

॥અન્વયાધિકરણમ્॥

જ્ઞાનદા અપિ યાચાર્યા વિશેષાત્ ફલમાપ્નયુઃ ।
‘મુક્તાવદ્ગુણં શિષ્યાદ્ધુરુરુપ્પોતિ શોભનમ્ ॥271॥

તદ્ગુણં તસ્માત્ સાર્ધં તાવત્ તતોડપરે ।
દેવાઃ સહસ્રગુણિતં ક્રમાત્ તસ્માદ્ધથોત્તરમ્ ॥272 ॥

બ્રહ્મા મહોદધગુણિતમેવં ફલવિનિર્ણયઃ ।
ઇત્યાહ ભગવાન્ શાસ્ત્રે ગુરુવૃત્તાભિધે સ્વયમ્ ॥273 ॥

યુક્તં ય તન્ન ગોદાતા ગોમાત્રફલમાપ્નુયાત્ ।
'ય ઇમં પરમં ગુહ્યં મદ્ભક્તેષ્વભિધાસ્યતિ ॥274 ॥

ભક્તિં મયિ પરાં કૃત્વા મામેવૈષ્યત્રસંશયઃ ।
ન ય તસ્માન્મનુષ્યેષુ કશ્ચિન્મે પ્રિયકૃત્તમઃ ॥275 ॥

ભવિતા ન ય મે તસ્માદન્યઃ પ્રિયતરો ભુવિ' ।
ઇત્યાહ ભગવાનેવમપિ પાત્રમપેક્ષ્યતે ॥276 ॥

॥મુક્તિફલાધિકરણમ્ ॥

એવમેવાવિરોધેન પ્રારબ્ધસ્યૈવ કર્મણઃ ।
જ્ઞાનં દૃષ્ટફલં પ્રોક્તં મુક્તિશ્ચૈવ લભ્યતે ॥277 ॥

॥ઇતિ શ્રીમદાનન્દતીર્થભગવત્પાદાચાર્ય વિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને તૃતીયાધ્યાયઃ
(સાધનાધ્યાયઃ) ॥૩ ॥

ચતુર્થાધ્યાયઃ (શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને તૃતીયાધ્યાયસ્ય ચતુર્થઃ પાદઃ ॥૩-૪ ॥

ચતુર્થોડધ્યાયઃ (ફલાધ્યાયઃ) ॥૪ ॥

પ્રથમઃ પાદઃ ॥૪-૧ ॥

સમન્વયાવિરોધાભ્યાં સિદ્ધે વસ્તુનિ સાધને ।
વિચારિતેષ્વશેષેષુ સાધનેષુ વિશેષતઃ ॥૦૧ ॥

॥આવૃત્ત્યધિકરણમ્॥

નિત્યશઃ કાર્યમત્યન્તમવશ્યમ્ભાવિ સાધનમ્ ।
ચિન્ત્યતે પ્રથમં તત્ર શ્રવણાદિ સકૃત્ક્રિયા ॥02॥

આવૃત્તિર્વેત્તિ સન્દેહે કર્તવ્યાઽઽવૃત્તિરેવ હિ ।
ઉપદેશોઽતત્ત્વમસીત્યાદિ હ્યસકૃદેવ યત્ ॥03॥

“વિઙ્ગાલ્વાતવ્યતઃ પૂર્વમૃજોર્બ્રહ્મત્વતઃ શતાત્ ।
શુશ્રાવોગ્રતપા નામ યોગ્યો રુદ્રપદસ્ય યઃ ॥04॥

સાર્ધં પરાર્ધં વિષ્ણોસ્તુ ગુણાન્ ભક્ત્યા સદોદ્યતઃ ।
તત્ત્રિભાગમુપાસાં ય યકે સમ્ભૂતમાનસઃ ॥05॥

દશમન્વન્તરં શકપદયોગ્યો ગરુત્મતઃ ।
પદયોગ્યાત્ સુમનસઃ સુનન્દો નામ યાશૃણોત્ ॥06॥

ઉપાસાં યકઉદ્યુક્તો મન્વન્તરયતુષ્ઠયમ્ ।
સૂર્યાચન્દ્રમસોશ્ચૈવ પદયોગ્યૌ સુતેજસૌ ॥07॥

સુરૂપઃ શાન્તરૂપશ્ચ મન્વન્તરયતુષ્ઠયમ્ ।
અશ્રુણ્વતાં સુમનસો મન્વન્તરમુપાસતામ્ ॥08॥

તતઃ પ્રોક્તાસ્તુતે સર્વે ભક્ત્યોગ્રતપઆદયઃ ।
અપશ્યન્ પરમં વિષ્ણું તત્પ્રસાદિધિતાઃ સદા ॥09॥

ઇત્યુક્તં વિષ્ણુના સાક્ષાત્ ગ્રન્થે સત્તત્ત્વસંજિજ્ઞાતે ।
આત્મેતિ નામ કથિતં સાક્ષાન્નારયણસ્ય હિ ॥10॥

॥આત્માધિકરણમ્॥

‘આત્મ બ્રહ્મ મહાંસ્તારઃ પરમેશઃ શુચિશ્રવાઃ ।
વિષ્ણુર્નારાયણોઽનન્ત ઇતિ શ્રીપતિરીર્યતે ’ ॥11॥

ઇતિ પૈઙ્ગશ્રુતિશ્ચૈવ તથૈવ પરમશ્રુતિઃ ।
‘ઓમાત્મા ભગવાન્ વિષ્ણુરાત્માનન્દોઽક્ષરઃ સ્વરાટ્ ॥12॥

વિશ્વત્રાતા નૃસિંહોઽજો નારાયણ ઉરુક્રમઃ ।
‘અનસૂયા તથૈવાત્રેર્જસે પુત્રાનકલ્મષાન્ ॥13॥

દત્તં દૂર્વાસસં સોમમાત્મેશબ્રહ્મસમ્ભવાન્ ।
ઇતિ ભાગવતે ચૈવ તસ્માદાત્મા જનાર્દનઃ ॥14॥

તસ્માદુપાસ્યો વિષ્ણુરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ સજ્જનૈઃ સદા ।
તથૈવોપાસતે સન્તસ્તથૈવોપદિશન્તિ ય ॥15॥

આદાનાર્થત્વતશ્રાયમાત્મશબ્દઃ પતિ વદેત્ ।
સ્વામી મે વિષ્ણુરિત્યેવ નિત્યદોપાસ્યમઞ્જસા ॥16॥

‘સ્વામી વિષ્ણુરિતિ ધ્યાનં વિશેષણવિશેષ્યતઃ ।
કર્તવ્યં સર્વથૈવૈતન્ન કથઞ્ચન વિસ્મરેત્ ’ ॥17॥

ઇતિ સત્તત્ત્વવચનં ષાઙ્ગુણ્યવચનં પરમ્ ।
‘મમ સ્વામી હરિર્નિત્યં સર્વસ્ય પતિરેવ ય ॥18॥

ઇતિ ધ્યેયઃ સર્વદૈવ ભગવાન્ વિષ્ણુરવ્યયઃ ।

॥નપ્રતીકાધિકરણમ્॥

પ્રતીકવિષયત્વેન ન કાર્યા વિષ્ણુભાવના ॥19॥

પ્રતીકં નૈવ વિષ્ણુર્યન્મિથ્યોપાસા હ્યનર્થદા ।
યોડન્યથા સન્તમાત્મેશમન્યથા પ્રતિપદ્યતે ॥20॥

કિં તેન ન કૃતં પાપં યોરેણાત્માપહારિણા ।
“યોડન્યથા સન્તમાત્માનમન્યથા પ્રતિપદ્યતે ॥21॥

કિં તેન ન કૃતં પાપાં યોરેણાત્માપહારિણા” ।
‘યોડન્યથૈવ સ્થિતં વિષ્ણુમન્યથા પ્રતિપદ્યતે ॥22॥

કિં તેન ન કૃતં પાપં યોરેણ બ્રહ્મહારિણા’ ।
‘સ્વાત્માનં પ્રતિમાં વાડપિ દેવતાન્તરમેવ વા ॥23॥

ચેતનાચેતનં વાડન્યદ્ધ્યાયેધઃ કેશવસ્તિતિ ।
કિં તેન ન કૃતં પાપં યોરેણેશાપહારિણા’ ॥24॥

‘યોડન્યદ્વિષ્ણુરિતિ ધ્યાયેદ્વિષ્ણુરન્યદિતિ સ્મ વા ।
અન્યે તમસિ મજ્જેત્ સ યત્ર નૈવોત્થિતિઃ ક્વચિત્’ ॥25॥

‘યોડન્યદ્વિષ્ણુરિતિ ધ્યાયેદ્વિષ્ણુરન્યદિતિ સ્મ વા ।
અન્યથાધ્યાનદોષેણ સોડન્યે તમસિ મજ્જતિ ॥26॥

‘યોડન્યદ્વિષ્ણુરિતિ ધ્યાયેદ્વિષ્ણુરન્યદિતિ સ્મ વા ।
મહાતમસિ મગ્નસ્ય તસ્ય નૈવોત્થિતિઃ ક્વચિત્’ ॥27॥

યત્કિંચિદન્યથાસંસ્થમન્યથાધ્યાતમગ્નસા ।

ધ્યાતુર્મહાદોષકરં વિષ્ણુઃ કિમુ સર્વેશ્વરો હરિઃ' ॥28॥

યત્કિંચિદન્યથાસંસ્થમન્યથાધ્યાતમઞ્જસા ।

મહાદોષકરં વિષ્ણુઃ કિમુ સર્વેશ્વરેશ્વરઃ ॥29॥

યત્કિંચિદન્યથાસંસ્થમન્યથાધ્યાતમઞ્જસા ।

અનર્થકારણં લોકે કિમુ સર્વેશ્વરેશ્વરઃ ॥30॥

ન કિંચિદન્યથા જ્ઞેયં ધ્યેયં વા તેન કુત્રયિત્ ।

કિમુ સર્વોત્તમો વિષ્ણુર્જ્ઞેયો નીયતયા ક્વચિત્ ॥31॥

તસ્માદ્વસ્તુ યથારપં જ્ઞેયં ધ્યેયં ચ સર્વદા ।

કારણં પુરુષાર્થસ્ય નાન્યથા ભવતિ ક્વચિત્ ॥32॥

ઇતિ શ્રુતિપુરાણોક્તિબલતો ન પ્રતીકતા ।

ધ્યેયા વિષ્ણોઃ ક્વચિદસ્માન્મિથ્યાજ્ઞાનમનર્થદમ્ ॥33॥

ઇત્યભિપ્રેત્ય 'ન હિ સ ' ઇત્યાહ ભગવાન્ પ્રભુઃ ।

પ્રતીકસંસ્થિતત્વેન ધ્યેયો વિષ્ણુર્ન ચાન્યથા ॥34॥

॥બ્રહ્માધિકરણમ્॥

બ્રહેતિ ચ સદા ધ્યેયો ભગવાન્ વિષ્ણુરઞ્જસા ।

ઉત્કૃષ્ટો બ્રહ્મશબ્દાર્થઃ પૂર્ણત્વં બ્રહ્મતા યતઃ ॥35॥

આધિવ્યાદિનિમિત્તેન વિક્ષિપ્તમનસોઽપિ તુ ।

ધ્યેયૈવ બ્રહ્મતાં નિત્યં વિષ્ણોર્ભક્ત્યા નિરન્તરમ્ ॥36॥

ઇતિ પ્રકાશિકાયાં ચ વચનં વિષ્ણુનેરિતમ્ ।

નાભેતિ સૂત્રમીશસ્ય જીવત્વપ્રતિપાદકમ્ ॥37॥

આત્મશબ્દં યતો હેતું કૃત્વા જીવં ન્યવારયત્ ।
સ્વશબ્દાત્ પ્રાણભૃચ્ચૈવ નોક્ત ઇત્યેવ વેદરાટ્ ॥38॥

યદાત્મશબ્દ જીવેડપિ કથં વિનિવારયેત્ ।
આત્મશબ્દોદિતસ્તસ્માદ્વિષ્ણુરેવ ન યાપરઃ ॥39॥

‘આત્મબ્રહ્માદયઃ શબ્દાસ્તમૃતે વિષ્ણુમવ્યયમ્ ।
ન વદન્તિ યતો નામાક્રવાપિ તૈર્ગુણપૂર્ણતા’ ॥40॥

નારાયણાધ્યાત્મગતમિતિ યદ્વૈષ્ણવં વયઃ ।
યદિ જીવેશયોર્વેદપતિરૈક્યં ય મન્યતે ॥41॥

આત્મશબ્દં કથં તસ્માન્નિવારયતિ યુક્તિતઃ ।
ભેદસ્ય વ્યપદેશં ય સ્થિતિ યાદનમેવ ય ॥42॥

ભેદદાઢ્યો હેતુમાહ તાત્પર્યં સ જગત્પતિઃ ।
વ્યાવહારિકભેદશ્ચેત્ ક્વાસાવવ્યાવહારિકઃ ॥43॥

વ્યાવહારિકમિત્યેવ વચનં વ્યાવહારિકમ્ ।
ઉત નેતિ વિકલ્પે તુ યદિ સ્યાદ્વ્યાવહારિકમ્ ॥44॥

તસ્યાપિ બાધ્યતા ચેત્ સ્યાત્ ભેદઃ સ્યાત્ પારમાર્થિકઃ ।
અવ્યાવહારિકત્વં ચેદ્ભેદોડયં સત્યતાં ગતઃ ॥45॥

એકસ્યાસત્યતાયાં હિ દ્વયોરેવ વિરુદ્ધયોઃ ।
અન્યસ્ય સત્યતૈવ સ્યાદિતિ કેન નિવાર્યતે ॥46॥

અસત્યં નોક્તમિત્યુક્તે સત્યમુક્તમિતિ પ્રજાઃ ।
જાનન્યુક્તં તુ નો સત્યમિત્યુક્તેઽસત્યતામપિ ॥47॥

ન સ્વપ્નેઽપિ દ્વયં મિથ્યા તત્ત્વૈકં સત્યમેવ હિ ।
ભાવાભાવાવુભૌ તત્ર કથં મિથ્યા ભવિષ્યતઃ ॥48॥

ભાવસ્ય હિ નિષેધે તુ નાભાવસ્ય નિષેધનમ્ ।
સ્વવાયોઽસત્યતા યેત્ સ્યાત્ તસ્માદ્ભેદસ્ય સત્યતા ॥49॥

તસ્માજ્જીવેશયોર્ભેદ ઉક્તન્યાયેન ગમ્યતે ।
એતસ્માદાત્મશબ્દોઽયં પરમાત્માભિધા ભવેત્ ॥50॥

પ્રતીકવિષયત્વેન વિષ્ણુદૃષ્ટિર્ન તદ્ભવેત્ ।
પ્રતીકે વિષ્ણુરિત્યેવ તસ્માત્ કાર્યા હ્યુપાસના ॥51॥

ન ચ વિષ્ણુઃ પ્રતીકં યત્ તસ્માત્ નાત્મેત્યુપાસના ।
ઇતિ પક્ષો યદા બ્રહ્મદૃષ્ટિશ્ચાત્ર વિરુદ્ધયતે ॥52॥

સ નેતિ યુક્તિસ્તત્રાપિ સમેત્યુક્તવિરુદ્ધતા ।
યદ્યપ્યુત્કર્ષમાત્રેણ હ્યતદ્ભાવેઽપ્યુપાસના ॥53॥

ઉત્કર્ષ આત્મનોઽપિ સ્યાચ્ચેતનત્વાદચેતનાત્ ।
તસ્માદતત્ત્વં નોપાસ્યમિતિ વેદવિદો મતમ્ ॥54॥

ઉત્કર્ષાદ્બ્રહ્મતાધ્યાને યદિ સ્યાત્ ફલમગ્જસા ।
બ્રહ્મણો નીયતાધ્યાનનાદનર્થઃ કિં ન જાયતે ॥55॥

અચેતનસ્ય બ્રહ્મત્વધ્યાને તુષ્ટિર્ન હિ ક્વચિત્ ।
નીયસ્ય સ્વાત્મતાધ્યાનાત્ કુપ્યતિ બ્રહ્મ લોકવત્ ॥56॥

યણ્ડાલો નૃપ ઇત્યુક્તે નૃપશ્રણ્ડાલ ઇત્યપિ ।
કો વિશેષઃ પરિજ્ઞાતે નૃપેણ સ્યાત્ કથઞ્ચન ॥57॥

પુરતો નરદેવસ્ય યાણ્ડાલો યદિ પૂજયતે ।
રાજવત્ કિં ન કોપઃ સ્યાદ્રાજો લોકેડભિપશ્યતિ ॥58॥

રાજસ્તુ પુરતઃ પ્રોક્તે યણ્ડાલે નૃપ ઇત્યપિ ।
આત્માનં સ ઇતિ પ્રોક્તમિતિવદ્ધેવ કુપ્યતિ ॥59॥

અભેદેનૈતયોધ્યાનિ કો વિશેષો વયસ્યપિ ।
અયં રાજા ત્વમિત્યુક્તે યણ્ડાલેડથ નૃપેડપિ ય ॥60॥

યણ્ડાલ ઇતિ તુ પ્રોક્તે સમમેવ હિ દૂષણમ્ ।
ધ્યાતેડપ્યેકસ્ય તદ્ભાવે તદ્ભાવડન્યસ્ય કિં ન તત્ ॥61॥

ન ચૈવ તદ્વિજ્ઞાતં સર્વજ્ઞબ્રહ્મણા ક્વચિત્ ।
તસ્માદપેશલં સર્વમન્યસ્ય બ્રહ્મતાવયઃ ॥62॥

તસ્માદથોક્તમાર્ગેણ બ્રહ્મોપાસ્યં મુમુક્ષુભિઃ ।

॥તદ્ધિગમાધિકરણમ્॥

તથોપાસ્યાઞ્જસા દૃષ્ટં બ્રહ્મ પાપં ય ભસ્મસાત્ ॥63॥

કરોતિ નિખિલં પૂર્વ પાશ્ચાત્યસ્યાપ્યસડ્ગતામ્ ।
કરોતિ તદ્દિદ્વષશ્ચૈવં પુણ્યનાશોડપ્યસડ્ગતા ॥64॥

યદેવ વિધયેત્યત્ર પૂર્વોક્તાદિદુ વિશિષ્યતે ।
પૂર્વ સ્વર્ગાદિલબ્ધ્યર્થં વીર્યવત્ત્વેન યોદિતમ્ ॥65॥

કર્મ વિધાયુતં પશ્ચાન્મોક્ષે વીર્યપ્રદં ત્વિતિ ।
તતો ભોગેન પુણ્યં ચ ક્ષપયિત્વેતરત્ તથા ॥66॥

બ્રહ્મદ્વિદ્ બ્રહ્મદર્શી ચ તમોમોક્ષાવવાપ્નુતઃ ।
'બ્રહ્મણાં શતકાલાત્ તુ પૂર્વમારબ્ધસક્લયઃ ॥67॥

"બ્રહ્મણસ્ત્વેવ તાવત્ત્વં પચ્ચાશદ્બ્રહ્મણસ્તથા ।
રુદ્રસ્ય વિશદેવ સ્યાદીન્દ્રસ્યાર્કાદિકે દશ ॥68॥

અન્યેષાં બ્રહ્મમાત્રસ્ય ત્વન્ત આરબ્ધસક્લયઃ ।
બ્રહ્મણૈવ સહાતશ્ચ પરં નારાયણં વ્રજેત્"

ઇતિ સત્તત્ત્વવચનં સ્વયં ભગવતોદિતમ્ ।

॥ઇતિ શ્રીમદાનન્દતીર્થભગવત્પાદાચાર્ય વિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને ચતુર્થાધ્યાયસ્ય પ્રથમઃ પાદઃ ॥4-
1॥

દ્વિતીયઃ પાદઃ ॥4-2॥

દેવાનાં ચ મનુષ્યાણામેતાવત્ સમમેવ હિ ॥01॥

ઉત્ક્રાન્તિમાર્ગો દેવાનાં ન પ્રાયેણ ભવિષ્યતિ ।
કર્મક્ષયસ્તથોત્ક્રાન્તિમાર્ગો ભોગયતુષ્ટયમ્ ॥02॥

ફલં મોક્ષ ઇતિ પ્રોક્તઃ ક્રમાત્ પાદેષુ યોદિતઃ ।
સ્રષ્ટૃષ્વેવ ચ સૃજ્યાનાં પ્રવેશો બ્રહ્મણો લયે ॥03॥

દેવાનાં માર્ગ ઉદ્દિષ્ઠો નાર્યિરાદિર્ન યોત્ક્રમઃ ।
સ્રષ્ટુસ્તુ ગ્રાસભૂતસ્ય દેહસ્ત્ર લયં વ્રજેત્ ॥04॥

યતઃ સૃજસ્ય દેવસ્ય નૈવોત્કાન્તસ્તતો ભવેત્ ।
લયાચ્ચૈવાર્ચિરાદીનાં લોકાનામપિ સર્વશઃ ॥05॥

કથં માર્ગો ભવેત્ તેષાં વિશતામુત્તરં સ્વતઃ ।
જાતાનાં માનુષે લોકે દેવાનાં તુ કદાચન ॥06॥

ઉત્કાન્તિમાર્ગો ભવતો ન તદા મુક્તિરિષ્યતે ।
અન્યેષામપિ સાક્ષાત્ તુ મુક્તિઃ પ્રાપ્યપિ તં હરિમ્ ।
સદૈવ બ્રહ્મણા ભૂયાદિતિ શાસ્ત્રસ્ય નિર્ણયઃ ॥07॥

‘ક્ષમાઽમ્ભોઽનવાનિલવિયન્મનઃપન્દ્રિયાર્થ ભૂતાદિભિઃ પરિવૃતઃ પ્રતિસન્નિધૃક્ષુઃ ।
અવ્યાકૃતં વિશતિ યદ્દિ ગુણત્રયાત્મા કાલં પરં સ્વમનુભૂય પરઃ સ્વયમ્ભૂઃ ॥08॥

એવં પરેત્ય ભગવન્તમનુપ્રવિષ્ઠાઃ યે યોગિનો જિતમરુન્મનસો વિરાગાઃ ।
તેનૈવ સાકમમૃતં પુરુષં પુરાણં બ્રહ્મ પ્રધાનમુપયાન્ત્યગતાભિમાનાઃ ॥09॥

‘ભગવન્તમનુપ્રાપ્તા અપિ તુ બ્રહ્મણા સહ ।
પરમં મોક્ષમાયાન્તિ લિંગભક્તેન યોગિનઃ’ ॥10॥

‘પ્રાપ્તા અપિ પરં દેવં સદૈવ બ્રહ્મણા પુનઃ ।
આનન્દવ્યક્તિમાયાન્તિ પૂર્ણા લિંગસ્ય ભક્તઃ ॥11॥

ઇતિ શ્રુતિપુરાણોક્તિબલાદ્વિજ્ઞાયતે ય તત્ ।
ભોગસ્તુ સર્વદેવાનાં નરાદીનાં ય વિધતે ॥12॥

તત્ર પ્રવેશો દેવાનામુત્તરોત્તરતઃ ક્રમાત્ ।
ઉચ્યતે દેહગાનાં ય વૃત્તિનામેવમેવ તુ ॥13॥

તત્ર મોક્ષસ્વરૂપં તુ વાદિનઃ પ્રતિભાશ્રયાત્ ।
નાના વદન્તિ પુંસાં હિ મતયો ગુણભેદતઃ ॥14॥

પૃથક્ પૃથક્ પ્રજાયન્તે તમસૈવાન્યથામતિઃ ।
રજસા મિશ્રબુદ્ધિત્વં સત્ત્વેનૈવ યથા મતિઃ ॥15॥

ગુણાતીતા વિમુક્તાનાં મતિઃ શુદ્ધયતિર્યતઃ ।
સમ્યગેવાથ નિત્યા ય તત્તન્માહાત્મ્ય યોગતઃ ॥16॥

બહુલા યાતિવિશદા સ્પષ્ટા ચૈવ શ્રિયો મતિઃ ।
મહાશુદ્ધયતિત્વેન તતોઽપ્યતિમાહાયિતિઃ ॥17॥

અશેષોરુવિશેષાણામતિસ્પષ્ટતયા દૃશિઃ ।
નિત્યમેકપ્રકારા ય નારાયણમતિઃ પરા ॥18॥

સૂર્યપ્રભાવદખિલં ભાસયન્તી નિરન્તરા ।
નિર્લેપા વીતદોષા ય નિત્યમેવાવિકારિણી ॥19॥

વિશેષાંસ્તદ્ગતાંસ્ત્યક્ત્વા પ્રાયસ્તલ્લક્ષણા શ્રિયઃ ।
તથૈવ સ્પષ્ટતાભાવાત્ તત્તન્ત્રત્વાત્ તુ કેવલમ્ ॥20॥

ન તાદૃશી બ્રહ્મણસ્તુ પ્રાય એવં શ્રિયો યથા ।
મુક્તાનાં તુ તદન્યેષાં સમુદ્ગતરલોપમા ॥21॥

અગ્નિજ્વાલાવદેવ સ્યાત્ સૃતિગાનાં દૃષો ભવઃ ।
એવં વિધેષુ જ્ઞાનેષુ તમસા મુષ્ટદૃષ્ટયઃ ॥22॥

બધોતસદૃશાત્યલ્પજ્ઞાનત્વાદન્યથાદૃશઃ ।
વદન્તિ વાદિનો મોક્ષં નાનામતસમાશ્રયાત્ ॥23॥

આશ્રિત્ય પ્રતિભામાહ જિનસ્તત્રાતિતામસીમ્ ।
જ્ઞાનાત્ કર્મક્ષયાન્મોક્ષો ભવેદ્દેહાખ્યપજ્જરાત્ ॥24॥

પજ્જરોન્મુક્તખગવદ્લોકાકાશગોચરઃ ।
નિત્યમૂર્ધ્વં વ્રજત્યેવ પુદ્ગલો હસ્તપાદવાન્ ॥25॥

ઇતિ તત્ કેન માનેન મોક્ષરૂપં પ્રદર્શયતે ।
ગતિરૂર્ધ્વા ય દુઃખેતા ગતિત્વાલ્લૌકિકી યથા ॥26॥

ઇત્યુક્તે યાનુમાનૈકશરણસ્ય કિમુત્તરમ્ ।
અનૂર્ધ્વગતિતા તત્ર યદ્યુપાધિઃ ખગસ્ય ચ ॥27॥

દૂરોર્ધ્વગમને દુઃખમિતિ સાધ્યાનુગો ન સઃ ।
પ્રતિસાધનરૂપસ્ય નાનુમાનસ્ય દૂષણમ્ ॥28॥

ઉપાધિઃ પ્રતિરૂપં હિ સાધનં તન્ન ચાપરમ્ ।
અથાપિ સશરીરત્વં યાત્રોપાધિર્ન વૈ ભવેત્ ॥29॥

ગતિત્વં યત્ર દેહિત્વમિતિ યત્સાધનાનુગમ્ ।
આગમાનનુસારિત્વે પ્રસજ્ગોઽયં યતસ્તતઃ ॥30॥

નાપસિદ્ધાન્તતા દોષઃ પ્રસજ્ગે યદિ સા ભવેત્ ।
તદૈવાતિપ્રસજ્ગઃ સ્યાન્ન પ્રસજ્ગઃ ક્વચિદ્ભવેત્ ॥31॥

લોકાકાશગતિત્વં ચેદ્યુપાધિઃ સાધનાનુગઃ ।
સોઽપીત્યુક્તે વદેત્ કિં સ તસ્માદ્દેહોદ્દિતો ભવેત્ ॥32॥

મોક્ષ એવં સ્વયં વિષ્ણુર્યધીપીશો હ્યશેષવિત્ ।
ચકાર સૌગતમનં મોહાયૈવ ચકાર યત્ ॥33॥

અસુરાણામયોગ્યાનાં વેદમાર્ગે પ્રવર્તતામ્ ।
અતોઽસુરાધિકારત્વાન્ન ગ્રાહ્યં તન્મતં ક્વચિત્ ॥34॥

યતુષ્પ્રકારં તય્યોક્તંશૂન્યં વિજ્ઞાનમેકલમ્ ।
અનુમેયબહિસ્તત્ત્વં તથા પ્રત્યક્ષબાહ્યગમ્ ॥35॥

ઇતિ તત્ર તુ યે શૂન્યં વદન્ત્યજ્ઞાનમોહિતાઃ ।
તે મોક્ષં તાદૃશં બ્રૂયાર્નિઃ શઙ્કું માયિનો યથા ॥36॥

ન કિઞ્ચિન્મુકત્યવસ્થાયામાત્માત્મીયમથાપિ વા ।
એકસ્મિન્ સંસૃતેર્મુક્તે ન કિઞ્ચિદવશિષ્યતે ॥37॥

તત્સંવૃત્યૈવ ભેદોઽયં ચેતનાચેતનાત્મકઃ ।
દૃશ્યતે સંસૃતેર્ધ્વસે નિર્વિશેષૈવ શૂન્યથા ॥38॥

ન સત્ત્વં નૈવ ચાસત્ત્વં શૂન્યતત્ત્વસ્ય વિદ્યતે ।
ન સુખત્વં ન દુઃખત્વં ન વિશેષોઽપિ કશ્ચન ॥39॥

નિર્વિશેષં સ્વયંભાતં નિર્લેપમજરામરમ્ ।
શૂન્યં તત્ત્વમસંબાધં નાનાસંવૃતિવર્જિતમ્ ॥40॥

અશેષદોષરહિતં મનોવાયામગોચરમ્ ।
મોક્ષ ઇત્યુચ્યતેઽસદ્ભિર્નાનાસંવૃતિદૂષિતમ્ ॥41॥

સંસૃત્યવસ્થા વિજ્ઞેય સંવૃત્યૈવ વિશિષ્યતે ।
સ્થિતયા ધ્વસ્તયા ચૈવ સંસૃતિર્મોક્ષ ઇત્યપિ ॥42॥

કેચિત્ તેષ્વન્યથા પ્રાહુઃ સંવૃત્યૈવ ત્વનેકધા ।
અવચ્છિન્નં મહાશૂન્યં નાના પુદ્ગલશબ્દિતમ્ ॥43॥

યસ્ય શૂન્યૈકરસતા જ્ઞાનાત્ સા ત્વપગચ્છતિ ।
ન પુદ્ગલત્વનિર્મુક્તો મહાશૂન્યત્વમેષ્યતિ ॥44॥

સંવૃત્યા યસ્ત્વવચ્છિન્નો દુઃખાન્યનુભવત્યલ્પમ્ ।
ઇત્યેવં માયિશ્ચાહુરેકજીવત્વવાદિનઃ ॥45॥

બહુજીવમતાશ્ચેતિ માયા તેષાં તુ સંવૃતિઃ ।
નિર્વિશેષત્વવાચૈવ શૂન્યં બ્રહ્મેતિ નો ભિદા ॥46॥

સચ્ચિત્સુખાદિકં ચૈવ કિં કુતોઽખણ્ડવાદિનઃ ।
વ્યાવર્ત્યમાત્રભેદસ્તુ વિધતે શૂન્યવાદિનઃ ॥47॥

અનૃતાદેરપોહં તુ સ્વયમેવ હિ મન્યતે ।
નિર્વિશેષત્વતો નૈવ વિશેષો બ્રહ્મશૂન્યયોઃ ॥48॥

પ્રામાણ્યાદિ ય વેદસ્ય ફલતઃ સ્વયમેવ હિ ।
અતત્વાવેદકં યસ્માત્ પ્રમાણં તેન કથ્યતે ॥49॥

અતત્વાવેદકત્વં યદપ્રામાણ્યં સતાં મતમ્ ।
દીર્ઘભ્રાન્તિકરી ચેત્ સ્યાદતત્વાવેદકપ્રમા ॥50॥

રજ્જુસર્પાદિવિજ્ઞાનાદપ્યાધિક્યાદમાનતા ।
સ્યાદગમસ્યાનિવર્ત્યમહામોહપ્રદત્વતઃ ॥51॥

તલનૈલ્યાદિવિજ્ઞાનમાકાશે માનતાં વ્રજેત્ ।
છત્રાકારત્વવિજ્ઞાનં ચન્દ્રપ્રાદેશતામતિઃ ॥52॥

નિર્ભેદત્વં તુ શૂન્યસ્ય તેનાપ્યઙ્ગીકૃતં સદા ।
સત્ત્વાસત્ત્વાદિધર્માણામભાવ ઉભયોર્મતઃ ॥53॥

ન હિ સત્પ્રતિયોગિત્વં શૂન્યત્વં તેન યેષ્યતે ।
ન ય દુઃખવિરોધિત્વાદન્યા હ્યાનન્દતેષ્યતે ॥54॥

માયિના શૂન્યપક્ષેડપિ જ્ઞાનં જાડ્યવિરોધિ ય ।
ધર્મા કેડપિ ન સન્ત્યેવ કો વિશેષસ્તતસ્તયોઃ ॥55॥

એતાદૃશાનાં પક્ષાણાં દૂષણં પ્રભુણા કૃતમ્ ।
સ્વપક્ષસાધનેનૈવ 'નાભાવ' ઇતિ યોક્તિતઃ ॥56॥

આત્મભાવે પુમર્થઃ ક ઇષ્ટસ્યાત્માડડવધિર્યતઃ ।
યદિ નાત્માવધિર્મોક્ષો મોક્ષઃ સ્યાદ્દ્વૃટશૂન્યતા ॥57॥

કલ્પિતત્વાદ્વિશેષાણાં માયિનોડપિ સમં હિ તત્ ।
દૃશ્યમાને વિશેષેડપિ યદિ ચેદવિશેષતા ॥58॥

ફટભાવોડવિશેષઃ સ્યાત્ પાશ્ચાત્યસ્યેદનાગતઃ ।
ન મોક્ષો વિમતો યસ્માદ્દેહો ફટશૂન્યતા ॥59॥

યથેત્યુક્તો વદેત કિં સ યોડનુમામાત્ર માનકઃ ।
ન ય માયી વદેત્ તત્ર પૂર્વોક્તેનૈવ વર્ત્મના ॥60॥

અમાનત્વાત્ શ્રુતેસ્તસ્ય ન યાદેહત્વવાદિની ।
શ્રુતિઃ કાયિદેહત્વમપ્રાકૃતશરીરતામ્ ॥61॥

મોક્ષે ભોગં યતો બ્રૂતે જક્ષન્ કીડન્નિતિ શ્રુતિઃ ।
નિર્દુઃખત્વાન્ન તન્મોક્ષઃ પ્રતિપન્નં યથેતિ ય ॥62॥

અનુમાનદૂષણં કિં સ્યાદ્વાદિનોઃ શૂન્યમાયિનોઃ ।
દુઃખં દુઃખાદભિન્નત્વાન્મોક્ષોડપિ સ્યાદસંશયમ્ ॥63॥

ભેદે સદૈતતૈવ સ્યાદિત્યાદિત્યાધમિતદોષતઃ ।
હેયં માયામતેનૈવ સહ શૂન્યમતં બુધૈઃ ॥64॥

એવં વિજ્ઞાનવાદોડપિ જ્ઞાનમાત્રવિશેષતઃ ।
તસ્યાપિ ભડ્ગુરત્વાદિવિશેષમપહાય હિ ॥65॥

અદ્વૈતતામતં સાક્ષાદુક્તદોષસ્તતો ભવેત્ ।
કાલો ન કેવલજ્ઞાની કાલત્વાત્ પ્રતિપન્નવત્ ॥66॥

એતયાડનુમયા રોધાન્ન તાદૃડ્મોક્ષરૂપતા ।
યદિ કાલોડપિ નેત્યાહ કદેતિ પ્રશ્ન ઉત્તરમ્ ॥67॥

કિં વક્ષ્યતિ યદાવસ્થાં વદેત્ સા પક્ષતાં વ્રજેત્ ।
અવસ્થાત્વાદિતિ હ્યેવ હેતુઃ સાડપિ કદેતિ ય ॥68॥

પૃથે કાલશ્ચ વક્તવ્યો નાકાલત્વં તતો ભવેત્ ।
ન કાલ ઇતિ સામાન્યનિષેધે કાલગપ્રમા ॥69॥

નિરુણદ્ધિ સમશ્રાયં ત્રયાણામુક્તવાદિનામ્ ।
એકજીવત્વપક્ષે તુ કાલાભાવાદિયં પ્રમા ॥70॥

કુપિતા કાલમાધાય દ્વૈતમેવોપપાદયેત્ ।
વિમતઃ પ્રપચ્યવાન્ કાલઃ કાલત્વાત્ પ્રતિપન્નવત્ ॥71॥

ઇતિ યાન્યાનુમૈકત્વં જીવસ્ય વિનિવારયેત્ ।
કાલશબ્દેશ્ચરૈકત્વમતાન્યધ્યેવમેવ હિ ॥72

નિરાકૃતાનિતેષાં ય સમત્વાત્ પક્ષદોષયોઃ ।
જ્ઞાનં સ્વરસભડ્ગ્યેવ નિત્યસન્તાનમિષ્યતે ॥73॥

બૌદ્ધાભ્યામપરાભ્યાં તુ તત્રાપ્યુક્તાનુમા રિપુઃ ।
મોક્ષો ન શુદ્ધવિજ્ઞાનસન્તાની કાલગત્વતઃ ॥74॥

પ્રતિપન્નો યથેત્યેતદનુમાનં તદુત્તરમ્ ।
અનુમાનાનિ સર્વાણિ પ્રતિસાધનયોગતઃ ॥75॥

નિષિદ્ધાનુભઙ્ગયૈવ શ્રુતયશ્ચાસ્મદુક્તિગાઃ ।
સાઙ્ખ્યનૈયાયિકાધાશ્ચ પ્રાહુર્મોક્ષં ય નિઃસુખમ્ ॥76॥

ઇચ્છાદ્વેષપ્રયત્નાદેરપિ સર્વાત્મના લયમ્ ।
તત્રાહુર્નેતદપ્યત્ર શોભનં શ્રુતયો યતઃ ॥77॥

મહાનન્દં ય ભોગં ય નિયમેન વદન્તિ હિ ।
પ્રાકૃતપ્રિયહાનિસ્તુ પ્રિયાસ્પૃષ્ટિરિતીર્યતે ॥78॥

અપ્રિયં પ્રતિકૂલં તદવિશેષેણ શબ્દિતમ્ ।
નાસ્તિ હ્યપ્રાકૃતં દુઃખં સતો જીવસ્ય કુત્રયિત્ ॥79॥

પ્રિયં સ્વરૂપમેવાસ્ય બલ્લાનન્દાદિવાક્યતઃ ।
હેયત્વાદપ્રિયસ્યૈવ પ્રિયહાનેરનિષ્ટતઃ ॥80॥

ન સમસ્તપ્રિયાભાવો મોક્ષે પ્રોક્તો તુ યુજ્યતે ।
અપ્રિયસ્ય સ્વરૂપત્વમસુરેષ્વેવ હિ શ્રુતમ્ ॥81॥

અસુરા નૈવમેવં ય નૈવં યાખિલમાનુષાઃ ।
ઇત્યાત્મપ્રિયહાનાયા કો યતેત ય બુદ્ધિમાન્ ॥82॥

સઙ્જા નાસ્તીત્યપિ હ્યસ્ય નામુક્તજ્ઞેયતેતિ હિ ।
ધર્માનુચ્છિન્નિમેવાસ્ય યતો વક્ત્યુત્તરશ્રુતિઃ ॥83॥

અશક્ત્યાસ્ય જ્ઞાનહાનિ મૈત્રેય્યા મોહમાહ મામ્ ।
ભવાનિત્યુક્તવત્યા હિ નાહં મોહં વદામિ તે ॥84॥

ઇત્યુક્ત્વા યાજ્ઞવલ્ક્યો હિ સ્વરૂપનાશમૂચિવાન્ ।
જ્ઞાનરૂપસ્ય વિજ્ઞાનનાશસ્તન્નાશ એવ યત્ ॥85॥

ઇતિ શૂન્યમતોચ્છિત્યૈ પુનરાનન્દપૂર્વકાન્ ।
ધર્મનાહ્યાપ્યનુચ્છિન્નાંસ્તાર્કિકૈર્વિનિવારિતાન્ ॥86॥

માત્રાસંસર્ગમપ્યાહ તથા માધ્યન્દ્રિનશ્રુતિઃ ।
આયિક્ષેપ મતં તય્ય યસ્મિન્ન વિષયાદનમ્ ॥87॥

ઘ્રાણાદિભોગભાવસ્ય ત્વનિષ્ટત્વહૃદા શ્રુતિઃ ।
યેનેદમખિલં વેદ વિજ્ઞાતારં સ્વમેવ ય ॥88॥

કેન તં ય વિજ્ઞનીયાદિત્યનિષ્ઠં હિ સર્વથા ।
નાખિલજ્ઞાપકો વિષ્ણુરજ્ઞેયો નિયમેન હિ ॥89॥

તજ્જ્ઞાનાર્થં હિ વાદાનામખિલાનાં પ્રવર્તનમ્ ।
પ્રત્યક્ષમાત્મવિજ્ઞાનાવિરોધાનુભવાદપિ ॥90॥

ન સ્વવિજ્ઞાનિતાયાં ય વિરોધઃ કશ્ચનેયતે ।
કર્તૃકર્મવિરોધશ્ચ નિત્યાનુભવરોધતઃ ॥91॥

કથમેવ પદં ગચ્છેદ્વિરોધોઽદૃષ્ટબાધનમ્ ।
'સોઽશ્રુતે સર્વકામાંશ્ચ' 'કામાન્ની કામારૂપ્યથ' ॥92॥

ઇત્યાદિશ્રુતયશ્ચોક્તમર્થમેવ વદન્તિ હિ ।

અસ્વાતન્ત્ર્યાદિવેત્યુક્તં ન દ્વૈતાભાવતઃ ક્વચિત્ ॥93॥

આત્મેવાભૂદિતિ હ્યસ્માદવિશેષપ્રસંગતઃ ।
“અસ્વાતન્ત્ર્યોપમાભેદભેદેષ્વિવ ઉદીરિતઃ” ॥94॥

શબ્દતત્ત્વ ઇતિ પ્રોક્તં મૈત્રીયુક્તોત્તરં ચ કિમ્ ।
સુખાદિધર્મહાનૌ તુ મુક્તેઃ કિં ચ પ્રયોજનમ્ ॥95॥

યદ્યર્થો દુઃખહાનિઃ સ્યાદનર્થઃ સુખનાશનમ્ ।
તયોશ્ચ દુઃખહાનાદ્દિ સુખનાશોઽધિકો ભવેત્ ॥96॥

પ્રાપ્યપિ દુઃખં સુમહત્ સુખલેશામયે જનઃ ।
યતતે સુખહાનૌ હિ કો મોક્ષાય યતેત્ પુમાન્ ॥97॥

અલ્પાચ્ચ સુખનાશાદ્દિ બિભેત્યતિતરાં જનઃ ।
મહચ્ચ દુઃખમાપ્નોતિ સુખનાશનિવૃત્તયે ॥98॥

ન ચ રાગનિમિત્તં તદ્ભીતરાગા અપિ સ્ફુટમ્ ।
નારદાધાઃ સુખાર્થાય સહન્તે દુઃખમઞ્જસા ॥99॥

યુદ્ધાદિદર્શનં યસ્માત્ સુદુઃખેનાપિ કુર્વેતે ।
“યદેન્દ્રવૈરોચનયોર્બ્રહ્માસ્ત્રાભ્યાં સુતાપિતાઃ” ॥100॥

અપિ નૈવાજહ્યુર્ધ્વદુરસાત્ તે નારદાદયઃ” ।
ઇતિ સ્કન્ધવચસ્તસ્માત્ સુખાભાવાય કો યતેત્ ॥101॥

વિમતો દુઃખયુગ્મસ્માચ્ચેતનઃ સન્ સુખોજિઝતઃ ।
પ્રતિપન્નો યથેત્યેવ યાનુમા કેન વાર્યતે ॥102॥

સર્વશ્રુતિ પુરાણેષુ સુખભાવોક્તિતસ્તથા ।
મુક્તૌ ન ગ્રાહ્યમેવૈતત્ સુખાભાવમતં બુધૈઃ ॥103॥

“સોડનાનન્દાદ્વિમુક્તઃ સન્નાનન્દી ભવતિ સ્ફુટમ્” ।
“નિર્ગુણે બ્રહ્મણિ મયિ ધારયન્ વિશદં મનઃ ॥104॥

પરમાનન્દમાપ્નોતિ યત્ર કામોડવસીયતે” ।
“ ન વિષ્ણુસદૃશં દૈવં ન મોક્ષસદૃશં સુખમ્ ॥105 ॥

ન વેદ સદૃશં વાક્યં ન વર્ણોક્તારસંમિતઃ” ।
“યત્રાનન્દાશ્ચ મોદાશ્ચ મુદઃ પ્રમુદઃ આસતે ॥106 ॥

કામસ્ય યત્રાસાઃ કામાસ્તત્ર મામમૃતં કૃષિ” ।
ઇતિ શ્રુતિપુરાણાનિ તત્ર તત્ર વદન્તિ હિ ।
અતો મોક્ષે સુખાભાવ તિ યત્કિચ્ચદેવ હિ ॥107 ॥

શિરઃ કરાધભાવશ્ચ ન મુક્તસ્ય ભવેત્ ક્વચિત્ ।
શ્રુતયશ્ચ પુરાણાનિ માનમત્ર બહૂનિ ય ॥108 ॥

ન વર્તતે યત્ર રજસ્તમસ્તયોઃ સત્ત્વં ય મિશ્રં ન ય કાલવિક્રમઃ ।
ન યત્ર માયા ક્રિમાપરે હરેરનુવ્રતા યત્ર સુરાસુરાર્યિતાઃ ॥109 ॥

શ્યામાવદાતાઃ શતપત્રલોચનાઃ પિશાડ્ગવસ્ત્રાઃ સુરુચઃ સુપેશસઃ ।
સર્વે યતુર્ભાહવ ઉન્મિષન્મણિપ્રવેકનિષ્કાભરણાઃ સુવર્યસઃ ॥110 ॥

પ્રવાલવૈદૂર્યમૃણાલવર્યસાં પરિસ્ફુરત્કુણ્ડલમૌલિમાલિનામ્ ।
બ્રાજિષ્ણુભિર્યઃ પરિતો વિરાજતે લસદ્ભિમાનાવલિભિર્મહાત્મનામ્ ॥111 ॥

વિદ્ધોત્તમાનપ્રમદોત્તમાભિઃ સવિધુદભ્રાવલિભિર્યથા નભઃ ।
શ્રીર્યત્ર રૂપિણ્યુરુગાયપાદયોઃ કરોતિ માનં બહુધા વિભૂતિભિઃ” ॥112 ॥

“ઋયાં ત્વઃ પોષમાસ્તે પુપ્પ્વાન્ ગાયત્રં ત્વો ગાયતિ શક્વરીષુ ।
બ્રહ્મા ત્વો વદતિ જાતવિદ્યાં યજ્ઞસ્ય માત્રાં વિમિમીત ઉ ત્વઃ” ॥113 ॥

કામાન્નરૂપી ચરતીતિપૂર્વશ્ચત્યા પુરાણોક્તિભિરપ્યદોષઃ ।
દેહઃ સ્વરૂપાત્મક એવ તેષાં મુક્તિં ગતાનામપિ ચેયતે હિ ॥114 ॥

શિરઃકરાદૈરપિ મુક્તિભાજો યુક્તા યતસ્તે પુરુષા ઇદાનીમ્ ।
યથેતિ પૂર્વા અનુમાશ્ચ જીવસ્વરૂપમડ્ગાદિકમાવયન્તિ ॥115 ॥

ન બ્રહ્મરૂપત્વમમુષ્ય દેહિનો મુક્તાવપિ સ્યાત્ પ્રમયા કથજ્ઞિયત્ ।
સ બ્રહ્મણા સહિતોઽશેષભોગાન્ ભુક્તે તથોપેત્ય સુખાર્ણવં તમ્ ॥116 ॥

યતત્પરં જ્યોતિરુપેત્ય જીવો નિજસ્વરૂપત્વમવાપ્ય કામાન્ ।
ભુક્તે સ દેવઃ પુરુષોત્તમોઽજઃ આત્મેતિ યોક્તો ગુણપૂર્તિહિતોઃ ॥117 ॥

સેતુઃ સ દેવોઽખિલમુક્તિભાજા-મુતામૃતસ્યેષ્ટ ઇહેશિતા યત્ ।
ઇત્યાદિવાક્યૈર્ભગવદ્ભ્રુશઃ સન્ ભુક્તેઽખિલાન્ મુક્તિગતોઽપિ ભોગાન્ ॥118 ॥

કાલોઽપ્યસૌ નૈક્યયુતઃ પરેણ જીવસ્ય કાલો યત એષ યદ્ભત્ ।
ઇત્યાદિકા અપ્યનુમાઃ પ્રમાણં મુક્તૌ ય જીવસ્ય પરત્વરોધેઃ ॥119 ॥

કથં ય યઃ પૂર્વમસૌ ન પશ્ચાદ્ભવેત્ સ એવેત્યપિ યુક્તિમેતિ ।
યતો ન દૃષ્ટં યદ્ભૂજ્ઞ પૂર્વ પશ્ચાત્ તદાસેતિ કુતશ્ચ કિંજ્ઞિયત્ ॥120 ॥

ન ચૈવ મુક્તૌ ન હરેઃ પૃથક્ત્વમૈક્યં તથા સ્યાદિતિ યુક્તમેતિ ।
યતો ન કુત્રાપિ ભિદાભિદા ય દૃષ્ટા ચિતશ્ચેતનયા કુતશ્ચિત્ ॥121 ॥

ઇત્યંમતાનિ ભ્રમજાનિ યસ્માન્મોક્ષં સમુદ્દેશ્યમપિ ભ્રમેણ ।
વિદુર્ન સમ્યગ્યદપીહ લૌકિકાઃ સુખં મમ સ્યાચ્ચ સદેતિ જાનતે ॥122॥

ઔદાર્યમુખ્યાવયશક્તિરાત્મસ્વરૂપદાર્ઢ્યં ય નિજસ્વભાવઃ ।
સ્વાતન્ત્ર્યમાપૂર્ણવિશેષયોગ્યતા વિરોધહાનિશ્ચ યતુર્થપાદે ॥123॥

વ્યવસ્થિતિસ્ત્વવિશેષસ્થિતિશ્ચ નિષેધસામાન્યવિધિક્રિયાણામ્ ।
વિભક્તતા યાત્વરયૈવ સિદ્ધિર્વિપક્ષસમ્પ્રાપ્તિવિરુદ્ધહેતવઃ ॥124॥

સુશક્યતા શશ્વદતિપ્રસિદ્ધિર્વિવેકવિન્યાસવિચારસંજ્ઞાઃ ।
નાનાપ્રવૃત્તિઃ કૃતકૃત્યતા ય વિપક્ષતર્કઃ સમતીતપાદે ॥125॥

મહાફલત્વં પ્રવિવિક્તતા ય સન્ધિગ્રહઃ સાધનમાત્મકૃત્યમ્ ।
વિશેષકાર્યં કૃતિસંસ્થિતિશ્ચ સુયુક્તયો નિર્ણયગાઃ સ્વપક્ષે ॥126॥

વ્યામિશ્રતા કાર્યકરત્વમર્થકલ્પસિઃ સુદાર્ઢ્યં પરતન્ત્રતા ય ।
સમાનધર્મઃ કૃતશેષતા ય લોકોપમા પૂર્વમતાનુસારાઃ ॥127॥

વિશેષસામ્યશ્રુતિરાઢ્યતા ય સમાનલોપો મહિમા વિશેષઃ ।
કૃતાર્થતા શશ્વદનુપ્રવૃત્તિઃ સિદ્ધાન્તનિર્ણીતિવિશિષ્ટહેતવઃ ॥128॥

॥નૈકસ્મિન્નધિકરણમ્॥

પ્રધાનવાયુસ્તિવહ વાયુનામા ભૂતેષ્વિતિ પ્રોક્તગતોઽપિ યુક્ત્યા ।
યસ્માત્ શ્રુતૌ પવતે ચેતિ ભૂરિપ્રોક્તો યતો ભૂતમાની ય સોઽપિ ॥129॥

મહામાની ત્વલ્પમાની ય યસ્માત્ તચ્ચબ્દેનાપ્યુચ્યતે તેન સોઽપિ ।

॥પરાધિકરણમ્॥

તસ્મિન્ લયં યાન્તિ ભૂતાન્યશેષક્રમાવરોધેન સ એવ વિષ્ણૌ ॥130॥

ઇન્દ્રાદીનાં તત્ર લયઃ ક્રમં તુ પ્રોક્તં વિશેષાદનુસૃત્ય નાન્યત્ ।
તસ્માદશેષા ગિરિજાં પ્રવિશ્ય તથૈવ રુદ્રં સહ તેન વાણીમ્ ॥131॥

તયા પતિ પ્રાપ્ય સહૈવ તેન લયં હરૌ યાન્તિ સમસ્તજીવાઃ ।
સોમસ્તુ વારીશયુતોઽનિરુદ્ધં વિશત્યસૌ કામમસૌ તુ વારુણીમ્ ॥132॥

સા શેષદેવં સ ગિરં ચ સૈવ વાયું વિશત્યઞ્જ ઇતીહ નિર્ણયઃ ।
ઉમાગિરીશાવિતિ ભારતીરાવિતિ સ્મ વાદ્વેદગતા બ્રવીતિ ॥133॥

અહીન્દ્રપત્નીમહિપં વિરિઞ્યપત્નીં વિરિઞ્યં ચ વિમુક્તિકાલે ।
ત એવ યત્તત્પદમાપ્નુવન્તિ તત્કાલ એતાન્ સમુપાસ્ય જીવઃ ॥134॥

બ્રહ્મત્વકાલે પ્રવિશન્તિ ચૈતાનિતિ સ્મ વાક્ તાદૃશતામુપૈતિ ।
સૂર્યોઽગ્નિયુક્તો ગુરુમાપ્ય તેન શકં સહૈતેન સુપર્ણપત્નીમ્ ॥135॥

તયા સુપર્ણ સહ તેન વાણીં બ્રહ્માણમેતદ્ગતએવ યાતિ ।
ઇન્દ્ર પ્રવેશસ્તુ યદોચ્યતેઽત્ર તદા હ્યુમેત્યેવ સુપર્ણપત્ની ॥136॥

ઉક્તા સુપર્ણાશ્ચ ગિરીશનામ્ના તતો વિરોધશ્ચ ન કશ્ચનાત્ર ।
ભૃગાદ્ભયો દક્ષમવાપ્ય તેન પ્રાપ્યેન્દ્રમેતેન સુપર્ણપત્નીમ્ ॥137॥

વિશન્તિ ચે મનવો રાજમુખ્યા મનું પ્રવિશ્યાત્ર ગતા મહેન્દ્રમ્ ।
આકાશ ઉર્વી ચ ગુરું પ્રવિશ્ય તેનૈવ યાતઃ પુરુહૂતદેવમ્ ॥138॥

સનાદયો યતયઃ કામમેવ વિશન્તિ શિષ્ટા અપિ હવ્યવાહમ્ ।
વર્ણાશ્રમાચારરતા મનુષ્યા ધર્મ મનુ સોઽપિ સમેત કાલે ॥139॥

તમેવ સર્વે પિતરઃ સુરાનુગાઃ સર્વે કુબેરં સ ચ સોમમેવ ।
વિમુક્તિકાલે પ્રવિશન્ત્યભીક્ષણં ભોગાંશ્ચ તદ્દેહગતાઃ પ્રભુજ્ઞતે ॥140॥

આનન્દસુવ્યક્તિરમુત્ર તેષાં ભવત્યતશ્ચેષ્ટત એવ નિર્ગતાઃ ।
ક્રીડન્તિ ભૂયશ્ચ સમાવિશન્તિ તાનેવ સાયુજ્યમિદં વદન્તિ ॥141॥

સાયુજ્યહીનાસ્તુલયે તુ સર્વે પ્રોક્તેન માર્ગેણ વિશન્તિ સૃષ્ટૌ ।
બહિશ્ચ નિર્યાન્તિ તતોડન્યદાડપિ સાયુજ્યભાજાં ભવતિ પ્રવેશઃ ॥142॥

ઉક્તં સમસ્તં પરમશ્રુતૌ હિ પ્રોક્તં ચ સર્ગક્રમતો વિપર્યયઃ ।
મુક્તૌલયે ચ દ્વદશો લયશ્ચ વિપર્યયેણેત્યવદદ્ધિરાંપ્રભુઃ ॥143॥

લયે યતો મુક્તિરિયં સુરાણાં ભોગો વિશેષેણ ચ યં વદિષ્યતિ ।
ઉક્તશ્ચ બિમ્બપ્રતિબિમ્બભાવઃ પિડ્ગશ્ચૃતાવુક્તલયાનુસારતઃ ॥144॥

બિમ્બે લયો યન્નિયતશ્ચ મુક્તૌ ચિદાત્મનાં તદ્વશતા ચ સર્વદા ।
તેજોડભિધાં તુ શ્રિયમાપ્ય વિષ્ણુમગ્રે તતઃ પુત્રતયૈવ વાયુઃ ॥145॥

આસઃ પ્રસૂતઃ પુનરેવ વિષ્ણું પ્રવિશ્ય મુક્તઃ પ્રલયેડત્ર તિષ્ઠતિ ।
સર્વેડપિ તે મુક્તગણા અમન્દસાન્દ્રં નિજાનન્દમશેષતોડપિ ॥146॥

ભુજ્ઞન્ત એવાસત ઇશદેહે લયેડથ સર્ગે બહિરેવ યાન્તિ ।
પ્રયાતિ ધર્મ નિર્ઋતિસ્તુશકં મરુદ્ગણાઃ પાર્ષદાસ્તથૈવ ॥147॥

સર્વેડનિરુદ્ધં પૃતનાધિપાધાસ્તુરશ્રુતિર્હૌત્યમિયં વિમુક્તિઃ ।

॥ઇતિ શ્રીમદાનન્દતીર્થભગવત્પાદાર્યા વિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને ચતુર્થાધ્યાયે દ્વિતીયઃ પાદઃ ॥4-2॥

તૃતીયઃ પાદઃ ॥4-3॥

उत्क्रान्तमार्गश्च विमुक्तगम्यं पादोदितं सुकमविक्रमौ य ।
सान्त्वानिकप्राप्तिरभीष्टता य सौकर्यमित्यन्यमतस्य तर्कः ॥०१॥

विशेषसम्प्राप्तिरुत्त्वमाप्तिः क्रमानुरागः कथितानुवृत्तिः ।
सिद्धान्तनिर्णीतिकराः ॥ ०१ ॥ ०२ ॥

॥कार्याधिकरणम्॥

॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥॥प्रतीकं देहादिकं तद्गतमेव ये नराः ।
उपासते ते पुरतः समाप्नुयुर्ब्रह्माणमास्मान्मतिमाप्य विष्णुम्॥03॥

प्राप्सन्त्यतोऽन्येऽपि तमाप्य तस्मात् हरिं गता मुक्तिभाजः परान्ते ।

॥ ઇતિ શ્રીમદ્દાનન્દતીર્થભગવત્પાદ્યાચાર્ય વિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને ચતુર્થાધ્યાયે તૃતીયઃ પાદઃ ॥ 4-3 ॥

ચતુર્થઃ પાદઃ ॥4-4॥

અતિક્રમોક્તિઃ કૃતિરર્થલાભઃ પરાગતિઃ પારગતિસ્તદ્દોકઃ ॥૦૧॥

समस्तकार्यं वशिता य विश्वसम्भावना युक्तयस्त्वन्यपक्षे ।
सामान्यरूपं प्रतिभानमुक्तिराश्चर्यता इन्निमतास्तदोषः ॥०२॥

विशेषकृप्तिः कृतनिश्चयश्च माहात्म्यमित्येव सुनिर्णयार्थाः ।

॥अनन्याधिपत्यधिकरणम्॥

अनन्यभृत्यत्वमिहोद्धितेभ्यस्त्वन्यस्य भृत्यत्वनिवारणाय ॥०३॥

पति यदेषामपि विष्णुमाह ह्युतामृतत्वस्य पतित्ववाग्धरेः ।
अतेऽपि यान्याधिपतित्वयुक्ता विष्ण्वन्ययित्वेन यथा पुमांसः॥०४॥

પ્રસિદ્ધભાજસ્તિવતિ યાનુમૈવ હ્યભીષ્ટસિદ્ધૈ ભવતીહ નિશ્ચયાત્ ।
મુક્તિસ્વકીયાવરયન્તૃતાઽસ્તિ મુક્તાવપિ બ્રહ્મપુરઃસુરાણામ્ ॥05॥

અનેન દેવેન તથાઽમુના ય હીષ્ટે પરાર્વાક્તનલોકિનામિતિ ।
ફલં શ્રુતિર્જાનત આહ મુક્તાવેતચ્છ સર્વાશુભનાશલિઙ્ગાત્ ॥06॥

લોકાદિપત્યં ય વિધાતુરેવ સર્વાત્મનેત્યાહ તુરશ્રુતિશ્ચ ।
સર્વે બલિ દેવગણા વહન્તીત્યેતચ્ચ નાન્યસ્ય તુ યુક્તિમેતિ ॥07॥

લોકા ઇતીહાપિ તુ લોકિનાં વયો લોકા ઇતિ હ્યેવ રવઃ પ્રજાસુ ।
પ્રયુજયતે સર્વજનૈઃ સદૈવ તન્માનિનો લોકપદેન યોક્તાઃ ॥08॥

તદ્ભાસ્તુ મુક્તા ઇહ લોકશબ્દા અન્યોન્યનાથા ઇતિ પૈઙ્ગિનાં શ્રુતિઃ ।
અલોકશબ્દેન વિમુક્તિભાજો વાચ્યાઃ પદં તાદૃગપીહ યુક્તમ્ ॥09॥

લોકાભિધાશ્ચાપિ યતો હિ મુક્તાઃ પ્રકાશરૂપાઃ સતતં ય સર્વે ।
બ્રહ્મૈવ લોકાધિપતિર્વિમુક્તો ભવેદિતિ પ્રાહ તુરશ્રુતિશ્ચ ॥10॥

ન ચેહ વિજ્ઞાનફલં સમુક્તં લોકાધિપત્યં રવિબિમ્બગેહરૌ ।
ઉક્તં પૃથક્ તચ્ચ પરૈવ યસ્માત્ ભેદોઽમુનેત્યાદિ ય સમ્યગુક્તઃ ॥11॥

ત્વપ્રત્યયં ચાપ્યતિહાય નૈવ રૂપેણ તેનેતિ ભવેદિરાર્થઃ ।
ભવત્યસાવિત્યણુશબ્દમત્ર વિહાય વાક્યાનિ બહૂનિ દોષઃ ॥12॥

અતો જગદ્વ્યાપૃતિમન્ત એવ બ્રહ્માદયઃ પૂર્ણગુણાઃ ક્રમેણ ।
અમન્દમાનન્દમજસ્રમેવ ભુજન્ત આત્મીયમજાત્ સમાસતે ॥13॥

નમો નમોઽશેષવિશેષપૂર્ણગુણૈકધામ્ને પુરુષોત્તમાય ।
ભક્તાનુકમ્પાદતિશુદ્ધસંવિદ્દાત્રેઽનુપાધિપ્રિયસદ્ગુણાત્મને ॥14॥

યસ્ય ત્રીણ્યુદિતાનિ વેદવચને રૂપાણિ દિવ્યાન્યલં
બટ્ તદ્દર્શતમિત્યમેવ નિહિતં દેવસ્ય ભર્ગો મહત્ ।
વાયો રામવયોનયં પ્રથમકં પૃક્ષો દ્વિતીયં વપુ-
ર્મધ્વો યત્ તુ તૃતીયમેતદ્મુના ગ્રન્થઃ કૃતઃ કેશવે ॥15॥

નિઃશેષદોષરહિત કલ્યાણાખિલસદ્ગુણ ।
ભૂતિસ્વયમ્ભુશર્વાદિવન્દ્યં ત્વાં નૌમિ મે પ્રિયમ્ ॥16॥

॥ઇતિ ચતુર્થાધ્યાયસ્ય ચતુર્થઃ પાદઃ ॥4-4॥

॥ઇતિ શ્રીમદાનન્દતીર્થભગવત્પાદાચાર્ય વિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાને ચતુર્થાધ્યાયઃ (ફલાધ્યાયઃ) ॥4॥

॥ઇતિ શ્રીમદાનન્દતીર્થભગવત્પાદાચાર્ય વિરચિતે શ્રીમદ્બ્રહ્મસૂત્રાનુવ્યાખ્યાનમ્ સંપૂર્ણમ્ ॥

Please send corrections to- <https://forms.gle/vhpeZWakNZ537UuF8>